ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

HER AYIN BİRİNDE ÇIKAR KÜLTÜR MECMUASI

DİREKTÖR: M. FUAD KÖPRÜLÜ

SAYI: 67

EYLÜL 1938 CİLT: XII

ANKARA — ULUS BASIMEVİ

İÇİNDEKİLER

Yazılar, Direktör adına gönderilmelidir. İdareye ait işler için ÜLKÜ İdare Direktörlüğü Ankara adresine müracaat olunmalıdır.

ÜLKÜ'ye yalnız yıllık abone yazılır ve abone, çıkış yılı başından sayılır. Abone parası 250 kuruştur; ilk mektep muallimleri ile bütün talebeler için abone parası 175 kuruştur. Abone paraları Ankara'da ÜLKÜ Direktörlüğü'ne gönderilmelidir.

ÜLKÜ nün yeni idare merkezi : ANKARA, Ulus Meydanı, Koçak Han. Telefon : 2478

Sayı : 67 EYLÜL 1938 Cilt : II

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör. M. FUAD KÖPRÜLÜ

ALFABE İNKÎLÂBI

FUAD KÖPRÜLÜ

Türk harflerini kabul ettiğimiz büyük günün onuncu yıldönümü !

Türkler'in kültür tarihinde bukadar azametli, bukadar şümullü bir dönüm noktası daha var midir ? Bilemeyiz. Yalnız şunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki ATATÜRK'ün milletine hediye ettiği muazzam inkilâplar arasında, alfabe inkilâbının çok derin ve çok geniş bir mânası vardır... Geriye doğru sür'atli bir bakış, bize bunu daha iyi anlatabilir.

Türkler İslâm dinini kabul ettikten sonra, müslümanlık tesiriyle, evvelce kullandıkları alfabeleri bırakarak Arap harflerini kullanmağa başlamışlardı. Türk dilinin bünyesine hiç uymayan, Türk seslerini ifade edemeyen bu eksik ve iptidaî alfabe, dokuz yüz yıl dilimize tahakküm etti. XIX uncu asırda garp medeniyetiyle ve garp fikirleriyle temastan sonra, Arap alfabesinin eksikliği ve iptidailiği, öğrenilmekteki zorluğu yavaş yavaş anlaşıldı; ve bunun neticesi olarak türlü fikirler ortaya atıldı: Arap harflerinin ıslahı, lâtin harflerinin alınması, yeni bir alfabe icadı gibi türlü düşünceler ileri sürüldü; türlü türlü münakaşalar oldu. Fakat bütün bunlardan hiçbir müsbet netice elde edilemedi. Lâtin harflerinin en ateşli taraftarları, Arap harflerinin hepsine ayrı ayrı karşılık bulmak ve bu inkilâbı 20 — 30 senede tedricen tatbik etmek iddiasında idiler; başka türlü bir hareketin imkânsızlığını, zararlı olacağını ileri sürüyorlardı.

Bu neticesiz münakaşalar gazete ve mecmualarda zaman zaman sürüklenüp dururken, birdenbire alfabe inkilâbına şahit olduk: artık, Arap alfabesi yerine, lâtin alfabesi esasından alınmış millî bir alfabemiz vardı ! ATATÜRK bu büyük inkilâbı yaparken, acaba ne gibi düşüncelerle hareket ediyordu ? Bunu sonradan yavaş yavaş anlayabildik ve anlayabiliyoruz :

I. Bir milletin eski alfabesini bırakıp yeni bir alfabe kabul etmesi, eski bir kültür dairesinden çıkıp yeni bir kültür çerçevesi içine girmesi demektir. Biz Arap alfabesini bırakmakla, Ortazaman şark kültüründen silkinip muasır garp kültürü dairesine girmek iradesini göstermiş oluyorduk.

II. Sırf ATATÜRK'ün irşadi sayesinde " *yalnız Türk seslerini tesbit eden şekillerden ibaret kalan* „ yeni alfabe, dilimizdeki Arap ve Fars kelimelerine ve bu dillerden alınan gramer kaidelerine, Türk dili çerçevsi içind artık hayat hakkı bırakmayordu. Bu yeni Türk alfabesi sayesinde, o zamana kadar kendi hususî hüviyyetlerini saklayan Arap ve Fars kelimeleri artık dilimizde tutunamayacaklardı.

İşte, BAŞHOCAMIZ ATATÜRK'ün bu inkilâbı yaparken ve milletine millî, mükemmel bir alfabe hediye ederken nekadar şümullü ve nekadar derin düşünmüş olduğunu, hayat, on senedenberi ispat etti: tatbikat, umulduğundan daha büyük bir muvaffakiyet gösterdi. Kısa bir zaman için sahifelerini azaltan gazeteler, sayıları azalan mecmua ve kitaplar, az bir müddet sonra eskisinden daha büyük bir inkişafa mazhar oldular. Okuma yazma ögrenmek çok kolaylaştı. Hülâsa kültür hayatının her sahasında eskisiyle ölçülemeyecek bir ilerleme hasıl oldu.

On yıl, bir milletin hayatında çok kısa bir zamandır. Böyle iken, alfabe inkilâbı, bukadar kısa bir müddet içinde bile, memleketin kültür hayatında muazzam hamleler doğurmuş, çok feyizli, müsbet neticeler vermiştir. Bu mesut neticeler karşısında her Türkün vazifesi, BÜYÜK ATA'sını her zamanki gibi sonsuz bir sevgi ve saygı ile, sarsılmaz bir bağlılıkla anmak ve onun gösterdiği yolda kuvvetle, inanla yürümektir...

ORTAZAMAN TÜRK - İSLÂM DÜNYASINDA
VEZİRLERE DAİR

Prof. A. MEZ

— 66 ıncı sayıdan devam —

İbn Muqlah cüretkâr bir intirikacı idi; halife al-Qâhir (322/934) in azli ona atfedilmektedir [109]; hem halifeyi hem de general Beckem'i Bağdat'ın o zamanki hâkimi olan İbn Râiq'e karşı tahrik etmiş ve Bağdat hâkimi de onun bütün mallarını zabtetmişti [110]. Vezirin buluşma zamanını daima müneccimler marifetiyle tayin etmesine rağmen [111]- Halife onu ihbar ettiğinden ceza olarak sağ eli kesildi [112.] İbn Muqlah gelip geçmiş bütün hattatların en meşhurlarından ve yeni Arap yazısının müessislerinden olduğu için bu hareket çok zalimane olmuştu. Onun tesis ettiği bu Arap yazısı asırlarca itibarda kaldı [113]. Bu hattat vezir sol elini yazıya alıştıracak yerde yazı kamışını sağ koluna bağlatarak yazıya devam etmişti [114]. Cüretkârane, hareketinde, anudâne tahrik ve teşvik, küfür ve düşnamda bulunmakta etmiş olduğu için üç sene sonra da dili kesilmişti. Muhafaza altında bulunduğu sırada öldü. Vaktiyle kudretli ve ihtişama düşkün bir şahsiyet olan bu zatın su çekerken ipi ağzıyla tutarak kovayı boşalttığını müverrihler anlatırlar [115].

Vezirlerden diğer biri de geceleyin içki içer ve gündüz de içikiden, baş ağrısından hasta yatardı; bu zat postanın açılmasını bile muhtelif makamlara havale ettiği gibi bu arada en mühim olanlarının hallini de Abul Farac İsrâ'il'e yâni bir hıristiyana bırakmıştı [116]. Onun yaptığı herşey para *çarpmak içindi* [*117*].

---

[109] *Misk.*, V., 447.

[110] *Kit. al - 'ujûn*, IV 157 a.

[111] *Kit. al - 'ujûn*, IV 158 b.

[112] *Kit. al - ujûn*, IV, 160 b, 161 b. Tabib Tahâbit hükmün icrasından sonra kolunu nastl bulduğunu anlatıyor. *Misk.*, V, 581 f.

[113] Onun tarafından yazılmış otuz ciltlik koran 'Adudeddanlah'nın Şiraz'daki kütüphanesinde mahfuz bulunuyordı. (Jaq. İrşad. V. 446).

[114] *Kit. al - ujûn*, IV, 162 a.

[115] *Kit. al - ujûn*, IV, 162 a.

[116] *Misk.*, V, 245 Her ikiside ve hele İsrâ'il tipik hıristiyan ismi idi.

[117] *Misk.*, V, 247.

Asrın ortasında Babilonya'da muktedir bir vezir olan Abû Muhammed al-Hasan al-Muhallabî iş başına geçmiş idi. Eski İslâm asîlzadelerinden biri olup Muhallab ibn Abî Sufra sülâlesindendi [118]. Bu sülâlenin menşeyi Basra idi ki 3./9. uncu asırda burada bu sülâleye ait muhteşem binalar henüz mevcut bulunuyordu[119]. Daha sonra vezir olmuş olan Muhallâbî'nin işi evvelâ fena gitmişti. Bir seyahat esnasında lâzım olan eti satın alacak kâfi bir paraya malik değildi; ona bu parayı veren bir dostu sonradan bu borcunu vezirden 700 dirhem olarak geri almıştı[120]. Vezir olduğu zaman kaderin bir çok cilvelerile dolu olan 334/946 senesinde Bağdad'ı, bizzat Mu'izzad-Daula şehire girinciye kadar muhafaza etmişti [121]. Onu evvelâ 326/938 senesinde maliyeci Abû Zakarijjâ as-Sûsî [122] nin vekili ve daha sonra da kıskançlığı yüzünden çok sıkıntı çekmiş olduğu vezirin vekili olarak görüyoruz [123]. 339/950 senesinde vezir öldükten sonra Mu'izz ad-Daula onu kendine kâtip yaptı; vezir unvanını ancak altı sene sonra alabildi [124]. Büyük bir şerefî kitabının müellifi olan dostu al-İsfahânî onun yalnız kâtiplik meziyetlerini senâ ediyor [125]; fakat o ayni zamanda muktedir bir general idi; Umman Arapları'nın Basra'ya hücumlarını muvaffakiyetle püskürtmüştü [126]. 13 sene müddet devletin en büyük makamında işleri idare ettikten sonra Umman'ın zabtı için yapılan bir harp seferinde öldü (352/963) [127]. İffet ve istikametle asayişi muhafazaya çalıştı, daha âdil olan eski vergi usulünü tekrar meydana çıkardı [128] ve baş kadı'nın hacibini, kadı nezdinde haklarını arayan kadınları takip ve tazyik ettiği için az kalsın dayaktan öldürüyordu [129]. Ölen memurların terekelerini inceden inceye araştırdığı için ona karşı nefret uyanmıştı; fakat o zamanlar halife ve hükümdarlar pek alçalmış bulunmuyorlardı; Miskawaihi ondan hayranlıkla bahsetmektedir [130]. Buna mukabil Mu'izz ad-Daulah'nın, Muhallabî öldükten sonra onun bütün servetini -sandalcisine kadar ona senelerce hizmet etmiş olan adamlarından para sızdırmaya kadar- zabtetmesini ahali nefretle karşılamıştı [131]. Muhallabî zaten çok müşkülpesent bir efendiye hizmet etmişti; hattâ bir defa hükümdarından 150 sopa cezası yemişti [132]; hükümdarının tam ve kat'î itimadını kazanmış olan Türk Mareşalı Sebuktekin ile de arası iyi değildi [133]. Buna

---

[118] Jat., II, 8.

[119] Thaâlibi. *Kit. al-mirwah*, 129 b.

[120] al-Hamawî, *Tamarât al-aurâq* a. R. Muhâd-al-udabâ, dan, I, 82.

[121] *Misk*. VI, 121.

[122] *Misk*., V, 575.

[123] *Jâq. Irşâd*, III, 180.

[124] *Misk*., VI. 214.

[125] *Jat*., II, 278.

[126] *Misk*., VI, 190.

[127] *Misk*., VI, 258.

[128] *Misk*, VI, 168 ff. Amedroz JRAS, 1913, s. 836 ff.

[129] *Misk*., VI, 244.

[130] *Misk*., VI, 248.

[131] *Misk*., VI, 258.

[132] Yukarda almanca metinde s. 85 e bak.

[133] *Misk*., VI, 241.

rağmen mühim işlerde Mu'izz ad-Daula'nın üzerinde nüfuza sahip olmuştu; Bağdat'ın hükûmet merkezi olarak muhafazasını temin ettiği gibi oradaki meşhur sarayını inşaya da muvaffak olmuştu [134]. Âlim ve muharrirleri topladığı sofrası asrının en meşhur sofralarındandı [135]; sofrasında mebzul şarap ikram edilir ve çok serbest ve taşkın harekâta zemin müsait tutulurdu. Miskawaihi eserinde vezirin cömertliğinden de ayrıca bahsetmektedir [136]. Muhallabî'ye bir defa mücevherle işlenmiş uzun saplı mükemmel bir hokka hediye edilmişti. Memurlar dairede bu hediyeden bahsediyorlardı; biri, onun bu hokkayı çok iyi kullanabileceğini, onu satarak parası ile yaşayabileceğini söyleyerek veziri şeytanlar götürsün! (fî hir ummihi) dedi. Muhallabî bunu işidince hokkayı bu sözleri söyleyene hediye etti [137]. Kadı at - Tanûchî ondan şükranla bahseder ki onu, - eski bir arkadaşın genç oğluna - ne büyük bir lûtuf eseri olarak terakki ettirdiğini, ona kadı nezdinde münasip bir vazife bulduğunu ve babasının eski bir düşmanı olan baş kadının kendisine hürmet etmesini temin için resmî bir kabul merasimi esnasında baş kadının da dahil bulunduğu mecliste o gençle başbaşa vererek esrarı devlete ait birçok meseleleri müzakere ediyormuş gibi yavaş seselc ve hararetle fısıldaştığını anlatıyor : " Ertesi sabah baş kadı hemen başının üstünde taşıyordu „ [138].

Asrın sonunda en meşhur vezir Sâhib lâkabını taşıyan [139] Râi'li İbn 'Abbad'dır ki İran Buji devletinin veziridir (doğumu: 326/938 ve ölümü : 385/995) köy hocalığından hakikaten şahane mevkie yükselmişti; saltanatını temin ettiği genç hükümdarı herşeyde ona mütavaat ediyor ve her türlü tasavvurun fevkınde bir surette hürmet gösteriyordu [140]. Vezir öldüğü zaman sanki hükümdar ölmüş gibi memleket yaslara düştü [141]. Büyük bir edebî şöhrete haristi; medahları onu Hârûn ar-Raşîd ile mukayese ediyorlardı; onun gibi İbn 'Abbad da kelâm sanatının en kıymetli başlarını kendi etrafında toplamaya muvaffak olmuştu ve as-Sâbî, ar-Râdî, İbn Nubâta, İbn Sukkera, İbn al-Haccac gibi Bağdat ve Suriye'deki edebiyat üstadları ile mektuplaşırdı [142]. Kütüphanesinin kataloğu on cilt tutuyordu; yalnız teolojiye ait eserler 400 deve yükü tutuyordu; halbuki onun teolojiden hiçbir suretle behresi olmadığını arkasından söyleyenler çoktu ve daha ziyade teknik, tıp, astronomi, muzik, lojik ve matematik gibi ilimlere temayül göstermişti [143]. Kendisi bizzat tıbba ait bir eser vücude getirmişti

[134] *Misk.*, VI, 242.

[135] A b û H a j j â n a t - T a u h î d î *Ris. fissadâqa* Const., s. 33.

[136] *Misk*-, VI, 166.

[137] *Ibn al - Cauzî*, Fol, 91 b.

[138] *Jâq. Irşâd*, VI, 253 f.

[139] Sahib bu unvanı ilk taşıyan zat idi, (Tagribirdî ed. Papper s. 56). Sonra 400/1010. tarihinde 'Amid el - cujûş böyle tesmiye edildi (Dîwân ar - Râdî I,321) ; daha sonra herbir vezir zamanımızda denî tabılı kasap uşağı ve murabahacıdır„ (Taqrîbirdî ed. Popper, s. 56).

[140] J â q. *Irşâd*, II, 273 ff.

[141] *Taqrîbırdî* ed. Popper, s. 57.

[142] *Jat.* III. 32.

[143] *Jâq. Irşâd* II, 274, 315.

[144]. Şuarâyı himaye ve tesahüp eden eski şiir ve edep hâmilerinden bahsedildiği derecede şairlere karşı ihsan ve semahatta bulunmamıştı; "100-500 dirhem ile bir esvap ihsan ederdi; 1000 dirhem verdiği nadirdi „ [145]. Bilhassa hafif ipekten (Chazz) elbiseleri seviyor ve onları hediye ediyordu; maiyeti ekseriya renkli ipekten kuşanırlardı [146]. Şair az-Za'farânî flöret ipeğinden bir kumaş itasını Sahip'ten rica etmişti. Şair bu kumaşı vezirin hizmetkârlarında görmüştü. Vezir cevap verdi: Ma'n ibn Zâ'ida da okumuştum. Bir adam ona şu ricada bulunmuştu : Hükümdarım, beni süvari yap ! Hükümdar emretti : Ona bir deve, bir at, bir katır, bir eşek ve bir cariye verdikten sonra dedi ki : " Bilseydim ki Allah daha başka bir binek hayvanı yaratmıştır; seni onun da üstüne oturturdum. „ Ve şimdi sana da flöret ipeğinden cübbe, gömlek, ruba, pantalon, sarık, mendil, boyun sargısı, palto ve çorap verelim! Eğer daha başka giyilecek flöret ipeğinden elbise nevini bilmiş olsaydım onları da sana verirdim [147]. Sahib'in talihzisliği eseri olarak zamanının en keskin dilleri onun aleyhinde bulunmuşlardır. Abû Hajjân at-Tauhîdî ile münasebet tesis ettiği ilk zamanlarda Hajjân'ın yazdığı kaside elimizde bulunuyor [148]. Aradaki bu dostluk bir hiciv ile nihayet buluyor ki son derece zehirle bulaşık olan bu hicivnameye sahip olanlar felâkete uğramışlardır; maamafih bu eser en canlı bir tasvirini havi olup asrın en zarif arapçası ile yazılmıştır.

Vezir İbn al-'Amîd (vefatı 360/971) in tasvirini, onun senelerce hafızı kütüplüğünü yapmış ve onun kuvvetli bir intibaını elde etmiş olan Miskawaihi veriyor. " Onun en büyük felâketi şudur: " Muhallabî böyle söyledi, İbn al-'Amîd şöyle söyledi „ o bu ifade şekli ile okuyucusunu usandırıyor „ [149]. Tauhîdî bu sözleri ile müverrihî alaya almaktadır. Miskawaihi evvelâ kahramanının hafızasının dev gibi kuvvetini zikrediyor ki hafıza vaktile bugünkünden çok daha fazla bir kıymeti haizdi : " O, gençliğinde bir günde 100 mısra ezberleyeceği iddiasında bulunduğunu ve tafrafuruşluktan da uzak olup ona asla tenezzül etmediğini hikâye ediyor„[150]. Şiir, teoloji, tabiî ilimler, mantık ve felsefe dersi almak isteyenler ancak ondan öğrenebilirlerdi; fakat o ayni zamanda mihanik gibi nadir şeylerden de anlardı ki bunun için en aykırı olan tabiat bilgisine ihtiyaç gösterirdi, cerrieskal ve muvazene ilimleri gibi nadir hareketlere ait fenni bilgiler lâzımdı. Bir burçları feth için birçok âletler ve eskilerin yapamayacakları harp makineleri, büyük seyir

---

[144] *Jat.* III, 42 ff.

[145] J â q. *Irşâd*, II, 304 J â q. *Irşâd*. VI, 276. Şair al - Magrebî ondan 500 dinar istediği zaman dedi ki: • Lutufkâr ol, onu dirhem yap!. •

[146] *Jat.*, III, 33. J â q. Irşâd, II, 320.

[147] *Jat.*, III, 34.

[148] *Jâq. Irşâd*, II, 398 ff.

[149] Fissadâqah Wassadiq Constant. 1301, s. 32.

[150] *Misk.*, VI, 352.

kuvvetini haiz muazzam tesirli toplar, uzak mesafelerde yangınlar çıkaracak aynalar icat etmişti [151]. Vakıt geçirmek için bir saat içinde bir elmayı tırnaklariyle bir çehre haline getirmeye muktedir idi; bu o kadar ince bir sanat halinde yapılırdı ki başkaları bütün mümkün olan vasıtalarla birçok günler çalışsalar bu derece muvaffakıyetli olarak bu işi yapamazlardı. Mektupları bir araya toplanmıştır. Fâris eyaletinin yıkılma ve yapılmasından bahsettiği mektubu " vezirlere ait el işi sanatlarının bir talimatnamesi „ mahiyetinde - dir [152]. " Sanatların sanatı „ olan hükûmet sanatı asrının en kudretli hü - kümdarı olan 'Adudeddaulah'nın hocası idi ve hükümdar ondan daima hocası olarak bahsederdi [153] hükümdar ordusu ile beraber sefere de giderdi; ayağında nıkris olduğu için bir sediye içinde taşınırdı [154]. Az konuşur, yalnız sorulursa cevap verir; bir talebe gibi âlimleri dikkatle dinler ve " nihayet aylar ve senelerce sonra bir meselede kızışıp onu temelinden bildiğini gös - terinciye kadar „ bu yolda hareket ederdi [155]. Yalnız müsrifane bahşiş -- lerile ordusuna hâkim olan ve fakat varidat getirecek iktisadî maksatlar için birtek dirhem sarfetmek istemeyen ve " ne suretle olursa olsun elde ettiği varidatı ile kanaat eden„[156] bir hükümdar ile, diğer taraftan o hükümdarın gasıp askerî teşkilâtını ne suretle memnun edebileceklerini kararlaştırmak üzere çöl gibi hâlî yerlerde toplanmak mecburiyetinde bırakacak şekilde tebaasını soyup soğana çeviren değerli ırkdaşları [157] arasında pek müşkül bir mevkide bulunuyordu. Buna rağmen vezirin intizamı muhafazaya ve bizzat ordu kumandanlarına bile yüz yüze bakıştıkları zaman onları titretecek derecede korkutmaya muvaffak olduğunu Miskawaihi anlatıyor : " Bunun çok defa şahidi oldum „ [158]. O Deylimliler'in hase - dini bildiği için her türlü debdebeden uzak bir sadelik içinde onlara hâkim olacağını takdir ediyordu. Oğlu onun bu telâkkisi hilâfına tantanalı bir hayat sürmeye ve Deylimli eşraf ile müsabekaya girişerek onları oyuna ve eve dâvet etti ve onlara meşrubat ve mekülâtın envaı ile ikramda bulunduğu zaman babası bu hareket tarzında kendi ailesinin idbarını gördüğü için " izhar edemediği öfkesinin tesiriyle „ [159] ölüp gitti.

İbn al-'Amîd onu gördüğü zaman kelâmını şu yolda idare etmişti: " Gözleri cıvadan yaratılmış gibidir ve boynu bir reze etrafında döner„. Böyle demekte haklı idi; çünkü Sâhib dönüş ve kıvrılışlarında zarif ve edalı olup gıdıklanan bir kadın gibi, koket bir orospu gibi işvede bulunmaktan ve boyun kırmaktan hoşlanırdı [160], Ne mülâyemetten ne de merhametten anlamazdı;

---

[151] *Misk.*, VI, 353.
[152] *Misk.*, VI, 354.
[153] *Misk.*, VI, 358.
[154] *Misk.*, VI, 346.
[165] *Misk.*, VI, 352.
[156] *Misk.*, VI, 357.
[157] *Misk.*, VI, 356.
[158] *Misk.*, VI, 357.
[159] *Misk.*, VI, 347.
[160] J â q. *Irsâd*, II, 289.

etrafındaki adamlar onun kabalık ve istibdadından kaçarlardı. Çabuk kafası kızar ve tez öfkelenirdi, büyüklerini kıskanır ve müsavi mevkide olanlara karşı itimatsız davranırdı. Adamları öldürtür veya nefi ettirir ve onları felâkete sürüklerdi; bununla beraber bir çocuk bile onu hiyle ile kandırabilir ve bir ahmak ta onu aldatabilirdi -ona götüren kapı pek geniş ve ona yaklaşmak pek kolaydı- " efendim inayet buyursa da bana nutuklarından manzum ve mensur eş'arından lûtuf ve ihsan etse!,, Fergana, Mısır ve Tiflis'ten ona verilen paraları istemiyorum, yalnız onun kelâmından istifade etmek ve böylece iyi arapça ve belâğat öğrenmek sevdasındayım. Efendimizin mektupları Kur'an sûreleridir; fikirleri Kur'an âyetleridir. Dünyayı bir elde toplayarak bütün nüfuz ve kudretini bir şahısta tecelli ettiren zata hamdü senâlar ol - sun!,, O bu sözlerle balmumu gibi yumuşar, vazifesi nekadar mühim olursa olsun unutur ve hafızı kütübüne mektuplarını çıkarmasını emreder, o adamın sözlerine daima kulak verir ve onu cemiyeti arasına alırdı. Sonra îyd zamanında veya senenin muayyen bir devresinde bir manzume tertip ederek Abû 'Îsa ibn al-Munaccim'e takdim ederek dedi ki : " Bu şiiri sana ithaf ettim, şairler toplantısında bu vesile ile beni senâ et ve inşat edenler arasında üçüncü ol ! „Bunun üzerine, hiyle ve dolanbazlık içinde ihtiyarlamış bir kâselis Bağdatlı olan bu müdahin onun arzusu veçhile hareket etti. Vezirin kulağına kendini medih zımnında yazdığı, kendi dili ile kendisini tarif ettiği ve kendi akıl ve hikmeti ile kendini övdüğü manzumesini inşat ve teganni etti. " Bir defa daha Abû 'Îsâ, mükemmel, nefis Abû 'Îsâ; düşüncen çok aydın; icat kabiliyetin mütezayit; kafiyelerin düzgün ve bize geçen bayram inşat ettiklerin eski yaveler değil. Bunlar öyle rastlayışlardır ki insanları bilgiç kılar, onları nükte sahibi yapar, dirayetlerini çoğaltır, soysuz beygire ırkî esalet verir ve melez atı halisüddem kılar. „ Vezir onu senelik bir atiyede bulunmadan ve tebrik hediyeleri ihsan etmeden bırakmazdı. Fakat şairlerin hepsi öfkelenirler, çünkü onlar bilirler ki Abû 'Îsâ iki kelimeyi bir araya getiren bir tek mısra yaratacak insan değildir; beyitlerin ve takti'lerin tertip ve zevkından mahrumdur. Hiç kimsenin ona " bu hatadır,, dememesi veya hoşuna gitmeyecek bir mukabelede bulunmaması onun ruhunu teşviş ediyor ve kendi meziyetlerine karşı kendisinde hayranlık hissi uyandırdığı gibi akıl ve idrâk/ hakkında yüksek tevehümlerde bulunmaya yol açıyordu. Bilâkis ona: " Efendimiz aynı isabet buyurdular! Efendimiz çok haklı söylediler! İlâhî! Emsalini görmedik! as-Sûlî kim oluyor? Sarî 'al-Gawânî de kim? Aşga' as-Sullamî onun yanında nedir ? „ sözleri hoşuna gidiyor : " Onların yolundan yürümüş olsaydı efendimiz Halili vezin bahirlerinde, Ebu Yusuf'u fıkıhta, İskâfi'yi edebî tenkit (muwâzana) da, İbn Mucâhid'i kıraeti Kur'anda, Tabarî-yi tefsirde, Aristo'yu mantıkta, Kindî'yi tarihte, Abul 'Ainâ'yı hazır cevaplıkta, İbn Abî Châlid'i hattatlıkta, Cahiz'i kitabülhayvanda; Sahl ibn Hârun-u aforizm'de, Johnna'yı hıfzıssıhhada, Wâqidî'yi hafıza melekesinde (daha

birçok mukayeseler devam ediyor) geçmiş olurdu.. „. Bu yolda gevezelik - lere karşı onun nasıl kırıttığını, gülümseyerek sevincinden uçtuğunu görebiliriz. O bu sözlere iştirâk ederek : " Böyle değil, kafiye zaferinin semeresi onlara aittir; biz onların kâabına varamadık veya onların izlerinden yürüyemedik „ demekle beraber sanki inliyormuş gibi yapar, bacaklarını birbirinden ayırarak ağız köşesini kıvırır, tükürüğünü yutar veya geriye iade eder ve mümaniat eden bir insan tavrı gösterir, memnun göründüğü zaman öfkelenir ve öfke kıyafetinde memnundur. Bir fani gibi hareket eder, sonra bir kıral tavrı takınarak gıdıklanan orospular ve çehre buruşturanlar gibi kâh öfkeli ve kâh müsamaşatkâr davranan hareketlerde bulunurdu. O aynı zamanda edep ve terbiye hâkimlerinin hâkimi olduğu zehabını de beslerdi. Kendisine tamamiyle itimat eden ve onun hafifmeşrep, hodbin, ve insanlara karşı daima keyfi hareket ettiği, gerek küçük ve gerek büyük herkesi istihfaf ettiği ve her bir yanaşmaya karşı müsavi derecede açık bulunduğu hakkında fikir serd edenleri pek nadiren dinleyen hükümdarının itimadı da onu bozmuştu. Hülâsa, hataları pek çok ve günahları da bir hayli bulunuyordu; fakat servet müsamahakâr bir efendidir. Soruyorlar : o bu evsafı ile işleri nasıl görebiliyor ? Ben cevap veriyorum : Billâhi, çılgın bir ihtiyar kadın vaya ahmak bir kadın köle onun yerinde olsa onlar da işleri görebilirlerdi. Niçin bu işi yaptın ? Ve niçin bunu yapmadın ? gibi sorgulardan masun bulunuyordu. Bu nevi sualler hükümdarın hâdimleri için yalnız mesut ve müsbet vaziyetlerde varit olabilirdi. Bir defa Harawî, Sahib'in efendisine, israf edilen paralar ile çılgınca verilen emirler hakkındaki fikrini söylemişti.

Bunun üzerine Sahib'e bu mütalâayı ihtiva eden evrak verilmiş ve keyfiyetten haberdar olan vezir Harawî'yi boğdurmuştur. Kendi muhitine mensup mutemetlerinden öğrendiklerime göre o her bir işte yanlış kararlar verir ve fakat ne hikmettir ki bu hükümleri talih eseri olarak haklı görünür ve sanki o bir ilhamı rabbanî ile hareket etmiş te şahsında hâdisatın cereyanı hususunda esrarı ilâhîye gizli olarak mevcutmuş gibi bir telâkkiye tâbi tutulurdu. Mukadderat, idrâk ve basiret ölçüsü dahilinde cereyan ettiği takdirde o bir mükemmel muallim idi; zira adamları söze boğmak ve ağız açmak suretile, bazan istihza veya 'ilâ etmek usuliyle talim ederdi. Onun bu hali çocukların hoşuna gider, ona bağlanırlar, ilim harisi olurlar ve böylece Kur'an ve şiarâyı ezberlerler ve büyük bir gayretle çalışırlardı. Âlimlerden kendilerini ilme vakfetmelerini, kendisini vezir olarak telâkki etmemelerini isterdi; onlarla samimî ve teklifsiz olup " iftırak noktasına el vuruncaya „ kadar bu böyle devam ederdi; ondan sonra ise öfkelenerek onlara karşı vaziyetini değiştirir ve onlara şöyle söylerdi : " Köle! Şu köpeği elinden tut, hapise at ve ondan evvel boynuna, sırtına ve yan'arına beş yüz kamçı ve değnek vur.. „ Hikâye tamamiyle vakıa mutabık değildir: böyle bir cemiyette bulunmamış olanlar böyle bir manzarayı ve bu vaziyete düşmüş perişan bir

adamı tasavvur ve tahayyül edemezler [161]. Bunlar burada kavgacı horozlar gibi heyecanlanırlar ve birtakım ahmaklıklar yaparak haykırırlar ve vezir de onlar arasında haykırırdı [162]. Memurlarına da anlamayacakları sözler sarfederdi. Bu cümleden olarak birgün muhasibini kelâm tufanına boğarak bütçesinin hesaplarını birer birer dökmüştü. Muhasip günlerce bir odaya kapanmış ve hesapları tertip edip temize çektikten sonra vezire arzetmişti: " Hasapları elimden aldı ve eyice okuyup tetkik etmeden ve herhangi bir sual tevcih etmeden göz gezdirdi. Ondan sonra bu hesapları yüzüme fırlatarak kafiyeli bir kelâm halinde şunları söyledi : " Bu ne biçim hesap ? Bu bir varaka mı ? Bu temize mi çekilmiş ? Bu bir vesika mı ? Bu mülâhaza ve münakaşa eseri mi ? Vallahi, eğer seni evimde büyütmemiş ve sana gece gündüz himmet sarfetmemiş olsaydım, gençliğin olmasaydı, ana ve babanı hesaba katmasaydım, bu kâğıdı sana yutturur ve seni zift ve neft içine atarak diğer kâtip ve musahiplerin ibret alması için cayır cayır yakardım.Halbuki ben hesap ve yazı işlerinde ihtiyarlamıştım. Vallâhi, hergece uykuya yatmadan evvel Irak'ın hasılâtını ve dünya varidatını zihnen hesaplardım. O seni yanılttı mı ki ben hatanı tashih ve meziyetlerini gösterebilmen için dizginlerini mi çekeyim ? Orada gösterdiğin şeyi değiştir ve obir dünyadan avdet ettiğini bil; dualarını ve sadakalarını çoğalt; münafıklık ve huşunete nefsini tevdi etme ! „ Vallâhi onun sözleri beni ürkütmedi; gevezeliği de keza, çünkü ben onun muhasiplikteki cehlini ve bu bahisteki kabiliyetsizliğini biliyordum. Böylece hareket ederek bazı kısımları tayettim, aşağı yukarı ilâveler yaptım ve sonra raporu geriye verdim. Kâğıda baktı, yüzüme gülerek şöyle haykırdı : " Bravo ! Allah seni takdis etsin ! Ben böyle istemiştim, tam böylesini dilemiştim; ilk defasında aldırış etmemiş olsaydım, ikinci defasında uyanmazdın ! „ [163].

Almancadan çev. **CEMAL KÖPRÜLÜ**

---

[161] J â q. *Irşâd*, II, 273 ff.

[162] A b û H a j j â n *Ris. fis-sadâqah* Constant., 1301, s. 33.

[163] J â q. *Irşâd*, II, 289.

KÖY EĞİTİMİNİN MAHİYETİ, PRENSİPLERİ VE TEŞKİLÂTININ ESASLARI

İ. HAKKI TONGUÇ

1 — Eğitimin mahiyeti

Her cemiyet yaşadığı hayat şekli vasıtasile muayyen bir hayat telâkkisini temsil eder. Nesiller; yaşanılmakta olan hayat şekillerini biribirlerine naklederken aynı zamanda o cemiyetin hayat telâkkisini de nakletmiş olurlar. Yaşanılan her hayat şeklinde yâni bu hayatı yaşayanlar da; yetişmekte olan nesli kendileri gibi forme etmek kuvvet ve kudreti vardır. Bu kuvvet tükenirse, yetişmekte olan nasil kendinden evvelki neslin ona aşılamak istediği hayat şekline itiraz ederse veya yetişkin neslin isteklerine ve âdetlerine uymazsa o hayat şekli için sarsıntılar ve tehlikeler başlar. Bir hayat şekli; yaşayabilmek hakkını, ancak bu hayatı yaşayacak nesillere aşılamakla iktisap edebilir. Kendi kıymetlerini fertler arasına yayamıyan ve böylelikle daima canlılığını muhafaza edemeyen hayat şekilleri yaşayabilmek hakkını kaybederler.

Köy eğitimi hâdisesinde ilk göze çarpan en mühim noktalardan biri köyde yaşanmakta olan hayat şeklinin yetişmekte olan nesillere nakledilmesi veya bu hayat şekline ait bazı şeylerin nakledilmemesi keyfiyetidir. Bunu köyün umumî durumunu anlatan bundan evvelki kısmın yazılarından açıkça anlamak mümkündür. Köylü, kendi yaşamakta olduğu hayat şeklini yetişmekte olan nesillerine tamamen denilebilecek şekilde öğretmekte ve iyice aşılamaktadır. En nazik mes'elelerden biri işte bu noktada kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Köylülerimizin yaşamakta oldukları hayat şeklinden neleri idame ve neleri de terk ettirmek lâzımdır? Bu hükmü devletçe saptanmış olan millî hedefleri gözönünde tutarak vermek lâzımdır. Fertler arasına yayılması istenilen yeni kıymetlerle, bu kıymetlere göre şekil alacak olan yeni hayat; yetişmekte olan nesillere bilhassa köylerdekilere yaşatılabiliyor mu? Bugün yaşatılamıyorsa yakın bir zaman çerçevesi içinde bu hayatı yaşatabilmek tedbirleri alınıyor mu? Bu sualler; üzerlerinde dikkatle durulacak mahiyettedir. Cümhuriyetin önünde duran en büyük ve bâkir problem budur. Bu mes'elenin halline kendiliğinden vukua gelen içtimaî, terbiyevî mahiyetteki hâdiseler ne dereceye kadar yardım debilirler? İşte bu noktaları aydınlatmaya çalışalım.

Tabiatteki canlı varlıklardan insanın hayatında, diğerlerininkine nisbetle daimî denecek şekilde değişiklikler olur. İnsan muhtelif sebepler dolayısiyle hayatında ve faaliyet şekillerinde mütemadî değişiklikler yapmak mecburiyetindedir. Hayatta değişiklikler olmaması demek o hayatın sona ermesi, ölmesi demektir. Halbuki insan hiçbir zaman şeklini tamamlayarak bitmez, bilâkis daima şekil değiştirerek büyür, olgunlaşır, tekâmül eder. İnsanlıkta böyledir. İnsanın hayat şeklinde değişiklik olmadı mı veya pek uzun fasılalarla ehemmiyetsiz bazı değişiklikler oldu mu, onun terbiye şekli; mevcut olan bir hayat şeklini aynen taklitten ileri geçemez. Bu şekil terbiye, çok muhafazakâr karakterde bir terbiyedir. Köyde görülen terbiye şekillerinin çoğu daha ziyade bu tarzda bir terbiyedir. Şu halde köy terbiyesini ve dolayısiyle köy hayatını daha çabuk ve esaslı şekilde değiştirebilmek için ne yapmalıdır? Ne gibi vasıtalardan azamî derecede faydalanmalıdır?

Köyde bugün en mühim terbiye müessesesi aile olduğu için, muhafazakâr karakterde bir terbiye vermekten başka birşey yapamayacak olan bu müesseseden inkılâpçı karakterde bir terbiye vermesini, böylelikle köy hayatında yapılacak bazı değişikliklere rehberlik etmesini bekleyemeyiz. Bu işi ancak, iş ve okul terbiyesi vasıtasile başarabiliriz. Yalnız; bunun gayesini ve hudutlarını sağlam esaslara göre çizmek ve saptamak gerektir. Bu işte sipekulatif bilgi çok zararlı olabilir. Bunu daima hesaba katmak ve gözönünde bulundurmak gerektir.

İş ve okul terbiyesi vasıtasiyle yapılacak her türlü değişiklikler hem fertlerin hem de cemiyetin hayatında bazı değişmelere sebep olur. Cümhuriyetin, en orijinal ve heyecanlı faaliyeti iş hayatında meydana getirmeye çalıştığı değişikliklerdir. Bunların tesirleri köy hayatına da ister istemez serpilmeye ve orada da değişiklikler göstermeye başlayacaktır. Onun için, okul terbiyesini iş terbiyesiyle muvazi gidebilecek şekle getirmek tedbirleri aranmak lâzımdır. Bu tarz bir terbiye, realize edilmek istenince bazı hâdiselerle karşılaşmak ta mukadderdir.

Canlı bir varlığın her şekil değiştirmesi, onun hayatında mutlak surette bir ahenksizlik, huzursuzluk, sarsıntı, kriz husule getirir. Bu sarsıntıyı gidermek, hayatı ahenkli bir şekle getirerek tekrar huzura kavuşmak o varlık için, kendiliğinden bir vazife olur. Terbiyenin en mühim fonksiyonu budur. Bu hal, aynı zamanda terbiyenin hakikî mahiyetini de gösterir. Demek ki terbiye, ruhî tesirler vasıtasile ve her hangi bir tarzla insanları muayyen şekillere getirmek yâni onlara yeni şeyler öğretmek, tesirler yapmak suretile hayatlarını teşkil etmektir. Bu tarife göre terbiyenin mevzuu da; insan ve insanlık hayatının oluşudur. Muayyen kabiliyetlerle mücehhez olarak dünyaya gelmiş olan canlı bir varlığı muayyen bir şekle getirmek, haricî şartları da gözönünde tutarak ona mütemadî tesirler yapmakla mümkün olabilir. Ferdin terbiye bakımından şekillendirilmesi:

1) Onda muayyen işler ve mes'eleler için muayyen şartların yaratılması, 2) Onun hayatında vahdet arzeden bir halin belirtilmesi, 3) Onun düşüncelerinde ve hareketlerinde muayyen bir üslubun veya karakterin yaratılması, 4) Onda şuurun uyandırılması, 5) Ahlâkî durum bakımından onun muayyen bir şekil alacak hale getirilmesi, 6) Cemiyet hayatı içine yayılan kıymetleri takdir edebilecek seviyeye yükseltilmesi, 7)İştigal mevzularını bizzat seçebilecek hale getirilmesi demektir. Bir cemiyetin terbiyesi demek, onu teşkil eden fertlerin bu vasıflarla teçhiz edilmeleri demektir, Mahiyeti bundan evvelki yazılarda oldukça etraflı bir şekilde anlatılan köy âlemi içinde yaşamakta olan insanları bu tarifelere göre forme edebilmek herşeyden evvel çok cihetli, geniş bir mesaiyi icap ettirir. Onun için, gayesi bunları tahakkuk ettirmek olan terbiye hâdisesinin mahiyetini daha etraflıca öğrenerek maksada gidilecek yolların aydınlatılmasına devam edelim. Bunun için de terbiye hâdisesini biraz daha geniş bir çerçeve içinde inceleyelim:

2 — Terbiye hadisesinin umumî şekilde görünüşü

Her hayat şekli; reel maddeler ve hâdiselerle örülmüş bir temele dayanır. İnsan hayatına, - geniş manasile alınmak şartile - muhit, temel vazifesi görmektedir. Her canlı varlığın mevcudiyeti bulunduğu muhit sayesindedir. Bu cümlelerde muhit mefhumu çok geniş manasile alınmış olduğu için evvelâ bu mefhumu daha vuzuhlu bir hale getirelim:

a) Muhtin bir safhasını; ziya, hava, su, toprak, iklim, hayvan ve nebat gibi tabiat unsurları ve hâdiseleri teşkil ederler. Bu safhaya doğrudan doğruya (tabiat) veya (insanlar dışı âlemi) diyebiliriz.

b) Muhitin ikinci safhası, insanlar içi denilebilecek cemiyet âlemidir. Bu safha birinci safhayı teşkil eden tabiat âleminden bilhassa görünüş itibarile tamamen ayrılır. Fakat bu iki âlem arasında, bunların biribirlerine karıştıklarını beraber denilecek şekilde gösterecek kadar çok ve kuvvetli karakteristik bağlar, münasebetler vardır.

Şimdi terbiyenin umumî görünüş şeklini tahlile tekrar devam edelim : İnsan, tabiat hâdiselerini veya tabiatın tesirlerini basitçe alıvermez, bilâkis bu tesirler insanların hususiyetlerine göre insandan insana hayli değişir. Hattâ bu tesir yapan âlem, kadir insanlar tarafından iradî bir şekilde değiştirilebilir de. İnsanda yaratılıştan böyle bir kudret vardır. Onun için hem dış hem de iç âlem yani tabiat ve cemiyet hâdiseleri insanın, bunların karşısındaki durumuna göre kıymetlenir ve şekil alırlar. İşte bu âlemleri değiştirici faaliyetlere (Kültür faaliyeti) bunların müsbet, dayanıklı sonuçlarına da (Kültür müesseseleri) denilmektedir. Cemiyetlerin mevcudiyetlerinin sebebi ve sırrı, kültür yaratmaktır. Bu bakımdan köylü bugün mazide başka hayat şekline göre yaratılmış olan bir kültür hayatını yaşamaktadır. Onu muasır kültüre kavuşturmak yaşamakta olduğu hayat şeklinde de-

ğişiklikler yapmakla mümkündür. İşte köy eğitiminin en çetin noktalarından biri budur, bu hayatı hangi vasıtalarla ve nasıl değiştirebiliriz suali, insanın karşısına öyle problemler çıkarmaktadır ki bunlar kolay kolay düğümleri çözülebilecek mes'eleler değildir. Nesilleri uğraştıracak kadar büyük, şümullü davâlardır. İşi bu şekilde aydınlattıktan sonra bu işin inkişaf ettrilmesi için bizim alabileceğimiz tedbirlerden başka bir de kendiliğinden müessir olabilecek cemiyet hâdiselerini ve kuvvetlerini gözden geçirmeye tekrar devam edelim:

Cemiyet bir bütün olarak düşünülecek olursa onun aynı halde kalan bir varlık olmadığı kolayca anlaşılabilir. O, iç ve dış hayatı bakımlarından kendi kendini mütemadî şekilde değiştirmektedir. Gerçi bunlar, sür'atle, sık sık vukubulan hâdiseler değildir. Fakat zaman ve mekân çerçeveleri içinde ve oldukça büyük çapta değişikliklerin, biribirini takip ettiklerini, beşer tarihinde müşahede etmek mümkündür. Bu değişikliklerin benzerleri küçük ölçüde fertlerin hayatlarında da görülebilir. Bununla beraber tıpkı bu kuvvette bir sosyal hâdise de, cemiyet günlük hayatını idame ettirebilmek ve gelecek nesillere, bazı mühim şartları bilinen bir hayat yaşamak imkânını verebilmek için bu gibi şuurlu değişiklikler yapılıncaya kadar, onları gözetliyerek ve olduğu gibi kalarak, durgun bir şekilde beklemez. Hayatını kolaylaştırıcı tedbirleri almaya devam eder. Kuvvetini kendi hususiyetlerini muhafaza etmekte arar ve bulur.

Cemiyet, kendi hususîyetlerini muhafaza ederek, tekâmül etmek ve bunun için de yetişmekte olan nesillere herhangi bir şekilde tesir yapmak mecburiyetindedir. Bunun için o, imkânların müsaadeleri nisbetinde yeni yetişecek nesilleri, yetişmiş olanlara benzetmeğe çalışır. Yetişmekte olan nesil, yaşatılan kültür âlemine sokulmak mecburiyetindedir. Çünkü ancak böylelikle mensup olduğu cemiyetin kültürünü alır ve onu, kendi yaşayacağı hayatı kolaylaştırmak için bir vasıta olarak kullanır. O; kendisinin de faydalandığı bu kültür âlemine yeni kıymetler katmaya uğraşır. Eğer bir cemiyette insan nesilleri biribirleriyle irtibat tesis edemeden yaşamak mecburiyetinde kalsa, o cemiyete mahsus olan kültür kaybolur, gider. Şu halde kültürü yaratmak ve idame ettirmek, ona yeni kıymetler katmak mevcut kültürü nesilden nesile nakletmekle mümkün olabilmektedir. Köyde cereyan eden ve terbiye hâdisesile ilgili bulunan en mühim iş budur. Yetişkin nesiller, yetişmekte olanlara kendi kültürlerini ne yapıp yapıp nakletmektedirler. Her yeni gelen nesil de; buna katabildiği kadar yeni kıymetler katmaya çalışmaktadır. Şu halde köyün kültür hayatında değişiklik yapmak için ilk çare, ona yeni kıymetleri kendiliğinden katmakta olan ve henüz, mevcut eski kültürü de tamamen benimsememiş bulunan nesli ele alarak, ona yeni bir hayat tarzı yaşatmak ve onu rasyonel bir şekilde yeni kıymetlerle mütemadiyen beslemektedir.

Bu hâdiseyi daha vazıh bir şekilde anlayabilmek için; cemiyet hayatındaki idamei hayat ve değişme hâdiseleri üzerine de nazarlarımızı çevirelim: Cemiyeti teşkil eden insanlar; sosyal, biyolojik ve ekonomik hayatın bir icabı olarak gruplara, kömelere, tabakalara ayrılmaktadır. Bunlardan grup, iki ve daha fazla insandan teşekkül eden ve birbirlerine ruhî bağlarla bağlı olan insan topluluklarıdır. Bu toplulukta münasebetleri; (sen-ben) münasebeti gibi yakın, derunî ve şuurlu bir şekildedir. Karşılıklı vazifeler, işler, ihtiyaçlar bir kısım insanları bu şekilde bir topluluk haline getirmiştir.

Aralarında (sen - ben) münasebeti kadar yakın münasebetler olmamakla beraber, hudutları pek geniş olmayan bir mekân münasebeti ile de insanlar birleşir, toplu bir hale gelirler. Bu tarz toplanışa da (köme) diyebiliriz. Bu tarzda birleşmiş olan insanlar hiç olmazsa haricî hâdiselere karşı bir (dikkat birliği) ne sahiptirler. Harekât ve işlerinde birleşmeye amâde bir durumdadırlar. Ve bu gibi hareketler önceden hep beraber düşünülmüş ve birlikte yapılmağa karar verilmiş karakterde değildirler.

Hudutları pek dar olmayan bir mekân çerçevesi içinde toplanmış, birbirinin aynı veya benzeri olan, mukadderat bakımından birbirlerine bağlanmış bulunan insan topluluklarına da *tabaka* denilebilir.

Kendiliğinden meydana gelmiş olan bu gibi teşekküller, terbiye işini kolaylaştırıcı unsurlardır. Bunların baha biçilemeyecek kıymetleri vardır. Cemiyet hayatının aslî bünyesinin birer hazinesi olan bu kıymetleri muayyen maksatları tahakkuk için kullanmak mümkündür.

Grup, küme, tabaka halindeki toplanmalar pek kat'î hudutlarla birbirinden tamamen ayrılmış teşekküller de değildirler. Birbirine girift bir haldedirler. Bununla beraber bu insan toplulukları, onların hayatlarında yapılacak değişikliklere elverişli mahiyettedirler. Hele köylerdeki topluluklar, onlara verilecek terbiye işini kolaylaştırmakta pek mühim rol oynarlar. Bu topluluklar âdeta (maya) vazifesi görürler.

Bir cemiyetin terbiyesi için en ehemmiyetli olan, onun özünü ve iskeletini teşkil eden gruptur. Onun için terbiye hâdisesini bir defa da grup içinde de gözden geçirelim:

3 — Grubu teşkil eden fertlerin hayat şekillerinin değişmesi

Grup, fertlerden teşekkül etmektedir. Onun için ferdin hayatında vukua gelecek değişiklikler, grubun hayatını da değiştirirler. Ferdin en karakteristik hallerinden biri, ruhî ve bednî hayat durumunu zaman zaman ve muayyen bir müddet için, olduğu gibi tutmak istemesi yani hayatının şeklini ani olarak ve sık sık değiştirmeye girişmemesidir. Muhtelif hâdiseler ve görüşler ona böyle bir fikri bir nevi kolaylaşma tedbiri olarak telkin ederler. Fakat onun bu hali çok çabuk geçicidir. Geçmeye mecburdur. Aksi atkdirde yaşamak güçleşir ve sıkıntılı şekiller almaya da başlar.

Zaten bu hal hayatın birçok değişici safhalarile mukayese edilince üzerinde fazla durmaya bile değmez. Hayatta durgunluk değil, değişiklikler ve hareket esastır. Çocukluktaki büyüme hâdisesi, çocukluktan gençlik dev - rine, bu devirden de olgunluk devrine geçiş gibi birçok misaller bunu gösterirler. Hayatlarının şeklini kolay kolay değiştirmek istemiyenler, cemiyet içinde münzevî vaziyette kalanlar, müsbet iş görme kabiliyeti tüken - miş olan anormallerdir.

İnsan hayatındaki değişiklik beden ve ruh bakımından bir nevi çoğal - mayı, artışı, büyümeyi anlatır. Büyüme gibi olgunlaşma da bir değişiklik- tir. Bir başka değişiklik şekli de ırkî, irsî ve derunî tesirlerle vukua gelir. Buna da (inkişaf = gelişme) denilir. Daha ziyade haricî hayatta muhitten gelen tesirlerle bir değişme şekli daha vardır. Ona da (şekillenme), muayyen bir şekil alma denilir. Gelişme ile şekillenme de birbirine çok benzerler. Esasen inkişafa müsait olmayan bir varlık şekillendirilmez.

Biyolojik ve sosyal hayatta umumî bir tarzda meydana gelen bu tarz değişikliklerin hepsi köyde yaşayan kimselerin hayatlarında da olur. Demek ki esas meseleyi teşkil eden değişme hâdisesi tıpkı bir tabiat hâdisesi kuvvetinde cereyan etmektedir. Terbiyeye düşen vazife, vukua gelmekte olan bu hâdiseyi müşahede ederek, onun sosyal mahiyette olanlarına yeni şekiller verebilecek tedbirler bulmak ve aldırmaktır. Onun için tamamen sosyal karakterde olan değişiklikleri incelemeye biraz daha devam edelim:

Şekillenme muhitin tesirile olur. Fakat muhitle daimî münasebet halindedir. O, birçok ihtiyaçları dolayısiyle muhite muhtaç vaziyettedir. Mu - hit, ferdin gelişmesi ve olgunlaşması için vasıtalar ve imkânlar hazırlar. Fert ancak muhit sayesinde hayat şkelini değiştirerek inkişaf ve tekâmül edebilir. Şekillenme yani muhitin tesirile hayatı değiştirme tek cepheli bir tezahür değildir. Bunun türlü türlü şekilleri vardır. Muhitin, insanlara yaptığı tesirler sayılamıyacak kadar çoktur. Bu tesirleri de iki esaslı gruruba ayırmak lâzımdır: 1) Bir kısım tesirler kasdî, iradî ve şuurlu değildir. Bu gibi tesirlerden husule gelen hayat değişikliğine (belli olmaksızın vukua gelen terbiye) denilir. Bu gibi tesirler ferdin üzerine kuvvetli veya zayıf, devamlı veya devamsız şekilde izler bırakır. Köyde kendiliğinden vukua gelen terbiye hâdiselerinin çoğu işte bu mahiyettedir. Bu hükmün bize, köyde terbiyenin hangi şekli üzerinde ne tarzda nasıl ve ne derece durmamız lâzım geldiğini de göstermektedir. Bundan, köy eğitmeninin metodlarını nereden çıkarmamız icap ettiği de anlaşılmaktadır. 2) Eğer muhitin tesirleri kat'î, iradî ve şuurlu şekilde ise, o takdirde bu gibi tesir - lerden husule gelen terbiye hâdisesine (şuurlu terbiye) denilir. Köy terbiyesine bu bakımdan da ne gibi bir istikamet ve şekil vermemiz gerektiğini tayin etmek zarureti vardır.

Terbiye hâdisesi köyde de şehirde de kendi büyük kanunlarına uyarak cereyan eden bir hâdisedir. Bizim rolümüz onun kanunlarından istifade e-

derek maksadımıza yaklaşmaya çalışmak olabilir. Bu bakımdan yapılabilecek işler de sayılamayacak kadar çoktur.

Her insan gayri meşur bir şekilde yâni farkında olmadan hayatı şekillendirici kuvvetlerin tesiri altındadır. Bunların dış âlemden gelenleri; fırtına deniz dalgaları, step ıssızlığı, sıcaklık sıkintisi, kuraklik gibi birçok tabiat unsurları ve hâdiseleridir. Bunların insan hayatını değiştirici rolleri pek müthiştir.

Kavgalar, döğüşmeler, savaşlar, sıkı dostluklar gibi cemiyet âleminden gelen tesirlerin de ferdin hayatını şekillendirici rolleri vardır. Ferde, guruplara, kümelere ve insan tabakalarına yapılan bu tesirlerin bir kısmı doğrudan doğruya yani vasıtasız, bir kısmı da vasıta ile yapılır. Çocukların oyun birlikleri esasında birbirlerine yaptıkları tesirler doğrudan doğruya veya vasıtasız, kitaplar gazeteler veya oyuncaklar vasıtasile yapılan tesirler de vasıta ile vukua gelen tesirlerdir. Hakikî terbiyenin en mühim vasfı şuurlu oluşudur. Bu şekil terbiyede: a) Tesir yapılan kimse terbiye edildiğini bilir, b) Bununla beraber tesiri yapanın ve kendi hareketlerinin manasını, maksadını farkedemez, c) Tesir yapılan kimse kendi mahiyetindeki derunî değişiklikleri şuurlu olarak hissedemez.

Yalnız; bu izahlar da gösteriyor ki terbiye her zaman, her yerde mutlaka şuurluluk vasfını muhafaza ederek vukua gelemez, çok defa şuurlu terbiye ile şuurlu olmıyan terbiye birbirile karışık olurlar. Bu sebepten dolayıdır ki insan hiç terbiye mefhumunun ve terbiye hâdiselerinin mahiyetini bilmeksizin terbiyevî tesirler yapacak şekilde hareket edebilir. Bu itibarla insan yaratılıştan mürebbîdir. İnsan aynı zamanda ölünceye kadar da talebe olmak sıfatını taşır, terbiye edilmek ihtiyacından kurtulamaz.

Şuurlu terbiyenin ikinci mühim vasfı; mürebbi ile talebe arasında münasebet ve bağlılık bulunmasıdır.

Bir mürebbiye de öğretilen bilgilere, bilhassa nazariyelere göre cereyan eden terbiye hâdisesi vardır. Bu şekle de (öğretilene göre terbiye) diyebiliriz. Bu şekil terbiyenin tahakkuk ettirilmesi diğer şekillere nazaran daha güçeür. Çünkü bunda isabet olmazsa mürebbînin yapmak istediği tesir - ler fertler üzerinde kuvvetli izler bırakmazlar.

Görülüyor ki hakikî terbiye hâdiseleri tamamen vahdet arzeden bir karakter göstermezler. Çok defa muhtelif terbiye şekilleri birbirine karışırlar. Terbiyenin mahiyetini gösteren bütün bu izahlardan anlaşılmaktadır ki terbiye hâdisesi insan topluluklarının bulunduğu her yerde cereyan etmektedir. En mühim mes'ele bu hâdiseye müsait zemin hazırlamak ve istikamet vermektir. Burada şu noktayı da bilhassa tebarüz ettirmek lâzımdır: Bugünkü okulların çoğunda cereyan etmekte olan faaliyetler, yukardanberi anlatılan manada bir terbiye hâdisesinin esas kanunlarına uyularak yapılan ve istikametlendirilen faaliyetler sayılamazlar. Bu sebepten dolayıdır ki okullarda sık sık ve oldukça mühim şekiller alan krizlerle karşıla -

şılmaktadır. Köy eğitiminin gayesi : daha şuurlu hareket edilerek saptan - mak mecburiyetindedir. Çünkü; orada hayatın tesirleri çok sert ve devamlıdır. Bu gaye; isabetli bir şekilde saptan:r, ondan sonra terbiye işinde rol alacaklara açıkça anlatılırsa, onlar bunu realize etmeğe çalışırlar. Bütün yardımcı unsurlardan da istifade ederler.

Şimdi bütün bu izahlardan bilhassa köy terbiyesi işini tahakkuk ettirmeye ve terbiye teşkilâtına temel olmaya yarayabilecek bazı neticeler çı - karmak istenilirse onları da şöylece sıralıyabiliriz:

1 — İnsanın hayatının devamı ve tekâmülü, terbiye ile mümkündür. Yaşayabilen cemiyetler bunu muhitten istifade etmek suretile kendilikle - rinden yapmaktadırlar. Ve ancak bunu yapabildikleri müddetçe hususiyetlerini muhafaza ederek yaşayabilmektedirler.

2 — Terbiye işi, muayyen insanların inhisar altında bulundurabilecekleri bir iş değildir. Bu hâdisenin vukua gelişi sadece mürebbilik mesleği için hazırlanmış olanların faaliyetlerine bağlı da değildir. Terbiye hâdisesinin vukua gelişinde binbir hâdisenin ve unsurun türlü türlü tesirleri vardır.

3 — İnsan, hayatı müddetince terbiye edilmeye muhtaç, canlı bir varlıktır. Bu sebepten dolayı o hayatı müddetince talebelik vasfını yaşamıya da mecburdur.

4 — İnsan aynı zamanda terbiye edici kudrette yaratılmıştır. Onun için hayatı müddetince mürebbilik vasfına da sahiptir. Hayat, onu bu vazifeyi bilerek veya bilmiyerek yapmaya mecbur eder.

5 — Mürebbinin, terbiye hâdisesini bilmesi ve talebesini iyi tanıması, terbiyenin tekniğine vakıf olması lâzımdır. Terbiye işini ve onun muhtelif şekillerini bilerek yapmakla bilmiyerek yapmak arasında büyük farklar vardır. Onun için terbiye işlerile iştigal edeceklere terbiyenin esas kanunlarını, mefhumlarını ve her şeklini öğretmek faydalı ve lüzumludur.

6 — Şuurlu terbiye şeklinin tatbiki mümkün olmayan hallerde ve yer - lerde, terbiyenin diğer şekillerine müsait zemin hazırlamak lâzımdır. Bu tarz faaliyet te terbiyevî mahiyette bir faaliyettir.

7 — Terbiye teşkilâtı; gaye ve maksada göre her türlü terbiye şekillerinden azamî derecede istifade edilebilecek bir karakterde yapılmalı, realiteye dayanmalı yeni ve kadir insan tipleri yaratmaya hizmet etmelidir.

4 — Köy eğitimi teşkilâtının esasları

Şimdiye kadar anlatılan köy genel durumu ve terbiye hâdiseleri toplu olarak gözönünde tutulmak ve kabili tatbik olmak şartile köylerde ne gi - bi eğitim teşkilâtına ihtiyaç bulunduğunu ve bu teşkilâtın mahiyetinin ne olması lâzım geldiğini de ana çizgileriyle göstermeye çalışalım :

1 — Nüfus sayıları, ekonomik durumları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan her köye, yeni kıymetler sokmak, mevcut kıymetlerden ha-

yatiyeti bulunanları beslemek ve yaymak üzere, her şekil terbiye işlerile meşgul olabilecek evsafta en az bir eğitmen yetiştirip vermek. Eğitmenin daimî surette köyde kalmasını ve köyün eğitimle ilgili işlerini görmesini temin etmek, köyün kız ve kadınlarile ilgili işlerini de aynı şekilde yapabilecek kadın eğitmenlerle erkek eğitmenleri takviye etmek, köy eğitmeni teşkilâtında en ön plânda gelmesi icap eden iş sayılmalıdır. Çünkü ancak bu kuvetlerle köyde bilâhare yapılacak işlere, müsait zemin hazırlamak mümkündür ve ancak bu tip elemanla köyü içinden fetederek oranın hayatında esaslı değişiklikler yapmak mümkündür. Birkaç senelik tecrübe bunu açıkça göstermiştir.

Yılda 3000 eğitmen yetiştirmek suretile bu işi (10-12) senede tahakkuk ettirmek mümkündür. Bu işin yalnız yetiştirme kısmı devlete 3, 4-5 milyon liraya malolur. 32.000 köy eğitmenine her yıl 3.800.000 - 4.000.000 lira ücret vermek icap eder. Bu masraflar işin tamamı için yapılacak fedakârlığı göstermektedir. Başlangıçtan itibaren her yıl göze alınacak masraf yetiştirilerek istihdam edilmekte olan eğitmen sayısına göre değişir. Ancak böyle rasyonel ve memleketin bünyesine uygun bir tedbirle, yeni yetişmekte olan nesilleri ele almak ve onlara yeni bir hayat şekli aşılamak mümkün olabilir, Böylece Türkiye'de okuma - yazma bilmeyenler dâvası halledilebilir. Yeni hayat ta ancak yeni bir tip vatandaşlarla kurulabilir.

Diğer köylerde, bu maksat için iyi hazırlıyarak yetiştirilmiş öğretmenlerle takviye ve teçhiz etmek, öğretmenlerin bulundukları köylerdeki okulları bugünkünden daha yüksek, hayatî - meslekî kıymet bakımından daha verimli bir hale getirmek, bu gibi okullardan civar köylerdeki insanların ve çocukların istifade etmelerini temin etmekte en esaslı işlerden biridir. Bu suretle köyün genel hayatını daha şümullü bir şekilde ele almak ve daha rasyonel bazı değişikliklere köyü sahne yapmak imkânı hasıl olabilecektir. Köyün ziraat, inşaatçılık, demircilik, kooperatifçilik işleri gibi önemli işlerini bilen ve başkalarına bunları öğretecek olan yeni öğretmen tipleri orada çok başka bir manzara yaratabilecektir.

Eğitmeni, öğretmeni ve dolayısiyle okulu köyün iş hayatını yenileştirici cihazları haline getirmek, bu suretle köy insanının hayat seviyesini yükseltmek, onu kendi yuvası içinde ve işinin başında bugünkünden daha kuvvetli bir vatandaş haline getirebilecek tedbirleri almak, cumhuriyetin ortaya attığı prensipleri tahakkuk ettirmeyi kendilerine vazife bilen nesillere düşen işlerdir.

Bu gayenin tahakkuk ettirilmesi de devlete; 2,5—3 milyon lira öğretmen yetiştirme ve en az 12 bin öğretmen yetiştikten sonra bunları istihdam için senede 7-7,5 milyon liraya malolur.

3 — Köyün umumî hayat nda değişiklikler yapacak terbiyevî tedbirleri almak, böylelikle köy insanının hayat telâkkisinde değişiklikler husule

getirerek onu hayattan memnun insan seviyesine yükseltmek işine de hemen girişmek lâzımdır. Bunun için köylerde çalışacak güzel sanatlar erbabını yetiştirmek, san'atla ilgili bütün teknik vasıtalardan istifade etmek için gereken teşkilâtı kurmaya başlamak lâzımdır. Tiyatro, sinema, kütüphane, estetik oyunlar müzik faaliyeti gibi faaliyetler bu cümledendir. Esasen mevcut ve işlemekte olan devlet müesseselerinde bir de bu tip eleman yetiştirme tedbirleri alınabilir. Böylelikle bu gibi müesseseler de daha fazla memleket rengine bürünmüş olurlar, daha kuvvetli ilerleme imkânını da kazanırlar.

4 — Köy cemaati arasına yayılmış olan kıymetlerden ve köy hayatının şartlarından, cemiyeti teşkil eden diğer insanları haberdar edecek teşkilât yapmak, bu kıymetleri ve hayat şartlarını ilmî ve mtodlu bir şekilde işliyerek cemiyet içine yayabilecek organlar teşkil etmek, nüfusunun ekseriyeti köylü olan bir memleket için bir zarurettir. Bütün ilim müesseseleri, matbuat organları böyle bir renk almak mecburiyetindedir.

5. — Köydeki zekâ ve istidadı sönük ve yerinde kalmaya mahkûm olmaktan kurtarmak, terbiye teşkilâtında ve müesseselerinde buna imkân verecek değişiklikleri yapmak ta zaruridir. Mukadderat birliğine girmiş olan vatandaşların her biri için yer farkı tanımıyan inkişaf ve yükselme imkânları hazırlamak, halkçılığın en esaslı prensiplerinden biridir. Realize edilmeyen fikir hayalden başka birşey ifade etmez.

6. — Köye eleman yetiştirmek maksadiyle işletilecek her türlü devlet müesseselerini, bu müesseselerde bulunanları icabında köyde oturarak iş yapabilecek vasıflarla teçhiz edebilecek karaktere getirmelidir. Hayatının her safhası ile köylüden tamamen ayrılmış olan insanlar ona faydalı işler göremezler.

7 — Köy hayatında yok yere sarsıntılar doğuracak, köylülerin enerjilerini lüzumsuz yere harcıyacak mahiyetteki şahsî ve ilcaî faaliyetlere müsaade etmemek, gayesiz veya millî gayelere uygun olmıyan, köy hayatına zarar verici faaliyet şekillerini önleyici, durdurucu tedbirler alınmalıdır. Her iş gibi köy işleri de muayyen ve sağlam prensiplere dayanılarak yapılabilirler. Köyün bünyesine uymıyacak bütün işler sönmeye mahkûmdur. Onun için, çürük, sakat işlere beyhude başlanmamalıdır.

Nüfusunun % 75 i köylü olan bir memlekette köy terbiyesi mes'elesi memleket bu karakterini muhafaza ettiği müddetçe daima ön plânda gelecek işlerden birini teşkil edecektir. Ancak nesillerce sürecek sistemli bir mesai ile köy işlerini ve terbiyesini istenilen şekle getirebilmek imkânları bulunabilecektir. Bu âlemi fethedebilmek için büyük fedakârlıkları göze alarak çalışabilecek evsafta kadir insanlara ihtiyaç vardır. Bu büyük ve geniş mevzu, muhtelif cephelerden tekrar tekrar işlenmesi, neticelenmesi icap eden bir mevzudur.

BİRLEŞİK AMERİKA DEVLETLERİNDE SOSYOLOJİ

NİYAZİ BERKEZ

III. Büyük sanayiinin inkişaf devresi (1860 - 1914)

— 64 üncü sayıdan devam —

Civil harbın bitmesinden sonra gelen devre Amerika tarihinde görül - memiş bir sanayi inkişafı devresi oldu. Nüfusun süratle çoğalması, yeni birçok tabiî menbaların işletilmesi, şimali Amerika'nın tamamiyle iskân edil - mesi, yüzlerce yeni sanayi şubelerinin kurulması, nakliyat vasıtalarının inkişafı -bütün bu işler beş on yıl içinde Amerika'nın eski manzarasını tamamiyle değiştirmişti. Bu büyük ve çabuk değişmenin bütün inceliklerini- an - latmağa yerimiz yoktur; fakat onu başka memleketlerin sanayi inkişafından ayıran birkaç hususiyete işaret edersek Amerika sosyolojisinin hususiyet - lerini ve onu Avrupa sosyolojisinden ayıran taraflarını biraz olsun aydınlatmış oluruz.

Bu değişiklikler öyle şerait içerisinde olmuşlardı ki mevcut ahlâk ve kanun kaideleri yeni çıkan ve çıkacak olan yeni şartları umumî menfaati ihlâl etmeyecek şekilde ahenkleştirecek hazırlıkta değillerdi. Ne halk, ne din adamları, ne devlet adamları, ne de filosoflar iki nehir arasında bir kanal projesinin, iki şehir arasında bir demiryolu yapılmasının, bir petrol havzasının işletilmeğe başlanmasının ne içtimaî neticeler doğuracağı hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Bu teşebbüslerin meydana getireceği kıymetlerin ve fırsatların herkes tarafından müsavi şekilde kullanılmasını mümkün kılacak ne bir fikir ne de bir kaide vardı. Büyük sanayiin arifesinde bulunan Ame - rika kimsenin şuurlu olarak bilmediği büyük bir tecrübeye girişiyordu. Bu tecrübe asla plânlara, kanunlara göre değil tamamiyle ferdin teşebbüsüne kalmış bir işti. Bu devrede Amerika'yı ziyaret ederek Amerika'da demokrasi hakkında bir kitap yazmış olan Fransız muharriri *De Tocqville*, Amerika'da herşeyin ferdî teşebbüs tarafından meydana getirildiğini, kat'î bir individualismin hayatın her cephesine hâkim olduğunu yazıyordu. Plânlı bir teşebbüsü mümkün kılacak hiçbir kaide olmamasına karşı ferdin serbest teşebbüsünü kamçılayacak her şart vardı. Puritan protestanlığın ahlâk vaiz - larından tutunuz New-York'un fabrikatörlerine, Chicago'nun toptancı ka -

saplarına, Orta ve Garbî Amerika'nın *frontier* çiftçilerine kadar her kafaya hâkim olan bir şiar vardı: her fert zekâ ve teşebbüsüne güvenerek kendi dünyasını yapmalı ve bunun önüne hiçbir otoritenin kuvveti geçmemelidir. Sanayi teşebbüsleri için yeni kaidelerin yokluğu karşısında böyle bir kaide tam mânasiyle Amerika içtimaiyatçı ve ruhiyatçılarının sevgili tâbiriyle bir "deneme ve Amerika „ vettiresine yol açtı. Ferdin yapıcılığı, teşebbüsü, cesaret ve atılganlık, ancak faydalı hedefleri meydana getirecek şeylere kıymet vermek, otorite kabul etmemek, önceden yapılmış fikir ve sistemlere göre değil, hareket içerisinde, tecrübe esnasında en kısa yolu bulmak bu devrin felsefesi oldu. Bu felsefeye çok geçmeden öteden beriden tenkit ve itirazlar yükselmemiş değildir; nitekim bunun akislerini, fikirlerini hülâsa etmeğe çalışacağım sosyologların yazılarında bulacağız.

Bu hava içerisinde sosyal fikirler bir sistem halinde ifade olunmağa başladı. Yeni vaziyetler karşısında mütefekkirler vaziyeti " akıl „ hadleri dahilinde izah etmeğe, yeni neticeler çıkarmağa, ve mevcut vaziyete bu neticelere göre tahlil, tenkit, ve istikamet vermeğe çalışırlar. Bu itibarla göreceğimiz sosyologların fikirlerinde Amerika'nın o zamanki meselelerinin akislerini tabiî olarak bulacağız.

Bu devre Amerika'nın iki ilk büyük sosyoloğunu yetiştirdi : Sumner ve Ward. Fakat bu iki adamda müşterek hemen hemen hiçbir şey yoktur; üzerinde fikirlerinin birbirinin zıt olmadığı bir mesele yok gibidir. Bunu, iki muharririn fikirlerini hülâsa ettiğimiz zaman göreceğiz.

William Graham Sumner (1840 - 1910)

Sumner, İngiltere'den gelerek yerleşmiş bir işçinin oğlu idi. Babası gayet tutumlu, sert bir adamdı. Küçük William gayet sıkı bir iktisadi darlık içinde yetişti. Mağmum, insanlardan kaçan, inatçı bir çocuk olan Sumner ilk tahsilini bitirdikten sonra bir atelyede çalışmağa başladı; fakat tahsilini bitirmek istiyordu. Suriye'de misyonerlik etmiş Biddle adlı bir dostunun yardımı ile Yale kolejini bitirmeğe muvaffak oldu. Bu adam onun mağmum ve inatçı halinden mütaassip bir hıristiyan çıkarmağa muvaffak olmuştu. Sumner daha kolejdeki tahsili zamanındanberi Kalvinist akidenin doğruluğuna, insanların ancak çetin bir mücadele içerisinde yaşamak mecburiyetine, hakkın ancak bu çalışma neticesinde kazanılan sermaye olduğuna inanmıştı. Biddle'in teşvikleri ile Cenevre'ye gitmeğe karar verdi. Orada ibraniceyi, fransızçayı, almancayı, ve sonraları klâsik, romen, islâv, ve şimal dillerinden bir çoklarını öğrendi. Oradan Almanya'ya giderek Alman üniversitelerinde moda halinde olan kitabı mukaddes tetkiklerinden haberdar olmak istiyor, fakat imanını kaybedeceğinden korkuyordu. Dostu, Allah'a inandıkça ve imanı kavi oldukça asla korkmamasını tavsiye ederek kendisini teşvik etti.

Almanya'dan sonra İngiltere'ye gitti. Oradaki ilâhiyat tetkiklerini beğenmedi; fakat o sırada münakaşa mevzuu olan Buckle'in tarihi ilim yapmak tezi etrafında dönen münakaşalarla alâkadar oldu. Sumner memleketine bir protestant rahibi olarak döndü. İsviçre, Almanya, ve İngiltere onun çocukluğundanberi inandığı doğmaların değişmesi üzerinde esaslı bir tesiri olmamıştı. Amerika'daki protestant mezheplerinin anarşik hali onun istediği gibi vaaz kürsüsünden çalışmasını mümkün kılmıyordu. Ona göre kilise ilâsiyat münakaşalarını bırakarak müminleri sanayi hayatının yeni prensiplerine göre yetiştirmesi lâzımdı. Onca Allaha en büyük ibadet bankaya beş on para koymak, Allahın en sevgili kulu ve insanların en büyük yardımcısı bankerdi. Vaaz kürsüsünden biriktirmenin, kazanmanın ve sermayedarlığın faziletlerini öğretmek istiyordu. Bu fikirleri müminleri arasındaki bankerlerin dikkatini çekti ve kendisine yardımlarını temin etti. Bu iktisadî fikirlerini esaslaştırmak için ilâhiyatı bırakıp iktisada döndü. Cemaatı arasındaki zenginlerden elde ettiği para yardımı ile Yale Üniversitesi'nde birçok yenilikler yapılmasına önderlik etti, ve kendisi de profesör olarak orada ders vermeğe başladı. O zamanın zengin çocuklarının ve şimdiki zamanın sermayedarlarının terbiyesini üzerine alan bu müessesede çok meşhur oldu. Ondan ders almak her talebe için moda olan bir şeydi. Sumner ayni zamanda siyasete de karışmağa başladı. Devlet himayeciliğine, zencilere rey hakkı verilmesine, resmî ve hususî müesseselerin filântropik işlerde bulunmasına, hükûmetin ticaret ve sanayie ne şekilde olursa olsun karışmasına karşı mücadele etti. Sosyalistlere karşı açtığı mücadelede ilmin cemiyeti değiştirmek ve iyileştirmek, sosyal müsavatsızlıkların kaldırılmasını temin etmek hususunda hiçbir şey yapamayacağını, bu gibi müdahalelerin zarardan başka bir tesiri olmayacağını iddia etti. İktisat ve siyasetteki bu *laissez faire* doktrinini daha ilmî bir şekilde meşrulaştırmak için sosyolojiye döndü. Yale Üniversitesi'nde ilk olarak *Social Science* adı altında sosyoloji dersleri vermeğe başladı. Kullandığı ders kitabı kendi fikirlerine en uygun gelen ve o sırada yeni çıkmış olan Spencer'in sosyolojinin tetkiki hakkındaki kitabı oldu. Daha sonraları da yegâne toplu eseri olan *Folkways* adlı kitabını yazdı. Bu eser karışık, birçok tekrarlarla dolu, fakat belli başlı fikirleri ihtiva eder; bunları şöylece hülâsa edebiliriz.

Sumner'e göre sosyolojik tahlil fizikî ve sosyal muhitin tetkiki ile başlar. Fizikî muhit kendimizi müşkilâtla intibak ettirdiğimiz kuvvetlerdir. Sosyal muhit ferdin doğuşundan itibaren etrafında bulduğu ve üzerine asla kontrolu olmayan muhittir. Muhite intibak mekanizması bir deneme ve yanılma ve bazan muvaffakıyet vetiresidir. Bu vetire esnasında ıztıraplı tecrübeler umumiyetle tekrarlanmaz; ıztırapsız muvaffakıyetler tekrarlanır ve başkaları tarafından taklit edilir. Böylece bunlar itiyat haline gelirler, ve başkaları tarafından alındıkları zaman âdet olurlar, Âdetlerin intikaline se-

hep olan üç âmil vardır : taklit, faydasının anlaşılması, otorite. Bütün intibak mekanizması hayatı kolaylaştıran bu faydalı intibaklardan ibarettir. Fakat bütün itiyatlar âdet şeklini almaz; bazıları sadece bir kolaylık, tercih meselesidir. Bunlara *usage* adını veriyor. Âdetin muhtevasında fazla birşey vardır. Muhtelif âdetler sadece muhite ayrı ayrı intibak olarak kalmazlar; âdetleri tanzim eden bir mekanizma daha vardır ki o da âdetler arasındaki insicamdır; yâni âdetler kendi aralarında da birbirlerine intibak ederler. Bir âdet diğer birçok âdetlerle ahenk ve insicam halinde olmağa temayül eder. Birinci nevi intibaka *adaptation*, ikincisine *adjustment* diyor. Bu intibaklara *esasi* ve *tali* ihtiyaçlar takabül eder. Esasi ve evveli ihtiyaçlar açlık, sığınma, üreme gibi biyolojik ihtiyaçlar; tali ihtiyaçlar kültürel ihtiyaçlardır. Vücudumuzu haricin tesirlerine karşı korumak biyolojik bir intibak; şu veya bu şekilde, şu veya bu maddelerle korunmak kültürel bir intibaktır.

Âdetler birbirlerine intibak ettikleri ve bir sistem haline geldikleri zaman Sumner bunlara *folkways* adını veriyor. Fakat herferdin itiyat edindiği her âdet veya *folkways* zarurî olarak riayeti talep etmez; fakat birçok görenekler vardır ki bunlara riayet edilmediği zaman cemiyet kendisini tehlikede hisseder, bunların cemiyetin iyiliği için şart olduğuna inanır, ve onları birtakım sanctionlarla destekler. Sumner bu gibi âdetlere *mores* adını veriyor. *Mores*, *folkways*'in bir parçasıdır; fazla olarak onların insanlara hayır getireceğine, mutlak surette doğru olduklarına inanılır. Meselâ incest yasağı bir *mores* tir; bu kaideye inanılmadığı takdirde arkasında bir ceza vardır.

Sumner'e göre *mores* kaideleri zaman ve mekân dışında, her yerde doğru, zaruri, ve üniversel olan kaideler değillerdir. Moral kaideler kültürden kültüre değişirler; bir kültürde doğru ve üniversel sayılan bir kaide diğer bir kültürde böyle sayılmayabilir. Veya ayni bir cemiyetin içinde ayrı sınıflar arasında ayrı kaideler doğru ve zarurî sayılırlar. Meselâ aristokrasinin, orta sınıfın, proletaryanın *mores* kaideleri birbirlerinden ayrıdır. Bir sınıfta doğru ve makbul görülen bir kaide diğer bir sınıfta gülünç veya yasak olur.

Her cemiyette veya sınıfta *mores* kaideleri etrafında birtakım doktrinler icat olunur. Bunların en mühimi ve kuvvetlisi dinî fikirlerdir. Fakat, Sumner'e göre, din sadece bundan ibaret değildir. Din muhitteki tesadüf ve kaza unsurlarının zarurî bir mahsulüdür. Din, hayatta kontrol edemiyeceğimiz, önceden kestiremiyeceğimiz kuvvetlerle çarpışmanın mahsulüdür. Bundan çıkan kanaatler derhal *mores* vasfını kazanırlar. Bu fikirler esas itibariyle muhit ile insan arasındaki bir intibak eksikliğinin ifadesidirler; bu intibaksızlığı gidermek, hayat nizamına bir teselli, ve tatmin vermek işine yararlar.

Sumner'e göre siyasî, hukukî, felsefî fikirler mevcut sosyal nizamın beslediği *mores*'i meşrulaştırmak için ortaya atılırlar. Bunlarda yeni ve yaratıcı birşey yoktur. Fikirler cemiyetin üzerine müessir olacak, cemi-

yeti değiştirecek, plânlaştıracak bir malik değillerdir. Bilgi bir intibak ve meşrulaştırma âletidir.

Sumner'e göre medeniyetin başlangıçları ebedî olarak meçhul kalacaktır. Bununla beraber, insanlığın ilk adımlarına tesadüflerin hâkim olduğuna kanidir. Bulunan birçok şeyler sonraları unutulmuş, ve yeniden başkaları tarafından bulunmuştur. İşte bu çabalama esnasında insan kendisini hayvan seviyesinin üstüne çıkaracak bir medeniyet meydana getirmiştir. Medeniyeti mümkün kılan şey insanın emeği ile çıkardığı *sermaye* dir. İnsanlığın ilk safhalarında erkek kadını istismar etmiş, sonraları tarihin muhtelif safhalarında muhtelif sınıflar diğer sınıfları istismar etmişler, ve bundan medeniyetin ve cemiyetin direği olan sermayeyi biriktirmişlerdir. Sermaye çok çalışmanın, kendi kendini inkârın mahsulüdür. Fakat iki sebepten dolayı bütün insanların iş mahsulü olan kapitalden müsavi derecede istifade etmelerine imkân yoktur. Birinci sebep şudur ki, kapital kat'î çalışmanın ve kendi kendini inkârın mahsulüdür, ve bunun için ancak bu mücadelede muvaffak olanlar kapitale hak kazanırlar. İkinci sebep te insan tabiatındaki kötülüklerden ileri gelir. İnsanlar korku, nefret, kıskançlık, gurur, ve hırs tarafından sürüklenirler, ve bunun için insanın tabiatle olan mücadelesinden maada bir de insanlar arasında mücadele vardır. Bu iki sebep yüzünden insanlar müsavi değildir, ve her cemiyet zarurî olarak birtakım sınıflara ayrılır. Tarihteki bütün cemiyetlerde sınıflar, ve sınıflar arasında mücadele olmuştur.

Bir ferdin cemiyet içerisindeki sınıf mevkii onun sosyal kıymeti ile, yâni fizikî, iktisadî, moral ve entellektüel kıymteleri ile taayyün eder. Biyolojik üstünlüğü olan, çalışan ve pratik olan, cemiyete karşı ahlâkî mesuliyet duyan, ve makûl düşünen adam cemiyette üst tabakaya girer. Sumner bu miyara göre cemiyette üç sınıf bulmaktadır.

Üst tabaka veya gene onun tâbirleriyle *tarihî* veya *seçkin* sınıf : bu sınıfa mensup adamlar bütün tarihte insanların hayatına hâkim olmuşlardır. En eski devirlerdenberi aristokrasi insanları idaredeki muvaffakıyetinden dolayı prestiş ve otorite kazanmıştır. Bunların diğer sınıflardan farkli, kendilerine mahsus *mores*'leri vardır. Daha doğrusu, bütün cemiyetin en yüksek kıymetlerinin yaratıcıları bunlardır. *Seçilmiş* ler şuurlu olarak, gayelerini bilerek hareket ederler, ve diğer sınıfları arkalarında sürüklerler. Cemiyete hak ve adalet ancak bunların sayesinde gelir, çünkü bunlar diğer sınıfların birbirlerini istismar etmelerinin önüne geçecek ahlâkî kaideler korlar. Eğer biraz olsun cemiyeti şuurlu bir müdahale ile değiştirmek mümkünse o da ancak *seçilmişlerin* tarafından yapılabilir. Modern devir bu sınıfta büyük değişiklikler yaptı; tahsil imkânlarının artması bu seçilmişler sınıfının, boyuna daha aşağı sıniflarin en kiymetli unsurlar tarafindan tak-

viye edilmesi, beri taraftan da dejenere olmuş unsurlarının aşağı sınıflara batmasına sebep olmaktadır.

Orta sınıf veya *yığınlar* : Bu sınıf, Sumner'e göre, cemiyetin en geniş kısmını işgal eder, ve âdeta cemiyetin bel kemiği gibidirler. Cemiyetin birçok hususiyetleri bunlardan gelir. Orta sınıf insanları muhafazakârdırlar; fakat aristokratlar gibi muhafazakâr değil. *Seçilmişler* şu mânada muhafazakârdırlar ki cemiyetin en yüksek kıymetlerinin bozulmasına mâni olurlar; halbuki yığınların muhafazakârlığı sırf onların ataletinden ileri gelir. Bunlar hayatı buldukları gibi kabul ederler; itiyat, âdet, ve anane üzerinde yaşarlar. Hayatları âdeta hayvanların insiyakî hayatına benzer. Muhitte yeni bir değişikliğe yeniden intibak için lâzım olan enerjiden mahrumdurlar. Şuurlu hedefler tarafından değil, kör ananeler tarafından idare olunurlar. Orta sınıf halkın bir hususiyeti de şudur ki bunlar seçilmişlerin yarattığı *mores* kıymetlerini onlardan kopya ederler ve onları muhafaza ederler; mânalarını anladıklarından değil. Bundan dolayıdır ki bu kıymetleri alır ve taşırken onları tahrif ederler. Tarih bunun misâlleri ile doludur. Meselâ bir dinî önder veya dâhinin yarattığı dinî kıymetleri yığınlar kopya ederler, mânasını anlamadıklarından tahrif ederler ve bu kıymetleri kör âdetleri haline sokarlar; bunu yapmadıkça bu kıymetler onların hayatında hiçbir rol oynayamaz. Bunun içindir ki seçilmişler fikirlerini yığınlara rasyonel bir şekilde vermezler; bu fikirlerin yığınlar üzerine bir tesiri olması için onların mutlaka rasyonel olması lâzımdır. Orta sınıfın kanunu budur; ve bu sınıf cemiyetin en büyük parçası olduğundan bütün cemiyetin kanunu da budur.

Aşağı sınıf : Bu sınıf dejenereler, cahiller, proletarya, caniler, muhtaçlar, sakatlar v. s. den teşekkül eder. Bunların cemiyete faydaları yerine üstelik zararları vardır. Bunlar ne çalışmak isterler ne de isteseler çalışabilirler; halbuki üstelik bir de başkalarının kendi sâylerinin mahsulü olan kazançlarına göz dikerler; onların üzerinde bir hak talep ederler.

Sumner, *folkways* adlı kitabında bu sınıfların hususiyetlerini mümkün olduğu kadar objektive bir şekilde anlatmağa çalışır; fakat diğer yazılarında açıkça birinci sınıfı müdafaa eder. Amerika'nın muasır meselelerini tetkik ederken işçi sınıfının iddialarına şiddetle hücum eder, onların seçilmişler üzerinde (ki onun nazarında seçilmişlerin tam nümunesi banker ve endüstrialisttir) hak iddia etmelerini redderler. Ona göre, muasır cemiyet eski cemiyetler gibi *status* üzerine değil, *mukavele* üzerine kuruludur. Mukavele, kapitalist ile işçi arasında bir anlaşmadır, ve arz ve talep kanunları tarafından tayin olunur. Mukavele rasyoneldir, her türlü status ve sentiment meseleleri ile hiçbir alâkası yoktur. Bugünkü cemiyette sentimentler âmme meselesi olmaktan çıkmış, sadece şahsî ve hususî mesele haline gelmiştir. Kimsenin kimseye acımağa veya sevmeğe mecburiyeti yoktur; canı isterse

onu kendisi bilir. Bu iyi midir ? Sumner'e göre şüphesiz ki iyidir. Çünkü herkesin ancak kendi kendine mesul olması prensipi yüzünden her fert çalışmağa mecbur olur, bu da ferdin inkişafını ve hürriyetini temin eder. Bugünkü cemiyette " her koyun kendi bacağından asılır ".

Şu halde muasır cemiyette hürriyetin mânası her ferde elinde olan her türlü imkânların inkişafını temin etmektir. İnsanların tabiî hakları diye bir şey yoktur. Bu, çalışmayanların çalışanların kazandığını gasbetmek için uydurdukları bir efsanedir. Hak yok, vazife vardır; fakat bu vazife başkalarına karşı bir vazife değil, kendisine karşı bir vazifedir. Tabiî hak mefhumu adalet yerine adaletsizlik getirir, çünkü mükâfat ve mücazatın çalışanlarla çalışmayanlar arasında gayri müsavi tevezzüüne sebep olur. Tabiî hak nazariyecileri, reformcular, sosyalistler çalışan ve kazanan kapitalist aleyhine yığınlar arasında mütemadiyen prejüje yaymak suretiyle bugünkü cemiyetin terakkisinin en büyük düşmanıdırlar, ve asırlarca *élite* insanların o kadar zahmet ve emek mahsulü olarak biriktirdikleri maddî ve manevî kıymetlerin heba olmasına sebep olmaktadırlar.

Devlet te ferdin hürriyetine ve mukavele hakkına karışmamalıdır. Devlet adaleti tevzi edemez, çünkü daima suiistimalin, fesadın, akılsızlığın âletidir. Devletin, istihsali adalet dairesinde dağıtmak iddiası tabiat kanunlarına ve Allah'ın predestinationuna mugayirdir. Allah, tabiati bir kere olduğu gibi emretmiştir; bu kanunları değiştirmeğe kalkışmak yığınların budalalığından başka birşey değildir.

Sumner demokrasiye de muarızdır. Demokrasi plütokrasiye yol açar. Devlet kanunlarını yapanları halk seçer, fakat halkta akıl yoktur; onlar kör körüne seçerler. Böyle kör körüne seçilen halk vekillerinde de akıl aranmaz; yaptıkları kanunlarda da rasyonalite ve adalet olamaz. Demokrasi tenakuz içindedir. Feodalismden endüstriyel cemiyete geçişte aristokratik ahlâkın yerini merkantil ahlâk aldı, ve bu geçiş esnasında yeni ahlâk servetin kudretini kontrol edecek ahlâkî normlar getirmedi. İngiltere gibi aristokrasiye malik cemiyetlerde aristokrasinin prestişi bourjuvazi'yi kontrol etmekte devam etti. Halbuki Fransız ve Amerikan inkilâpları aristokrasiyi yıkmakla mazi ile hâl arasında bir uçurum doğurdu; aristokratik ahlâk kalmadı, ve binnetice demokrasi kendi kendini yıkan bir hale geldi; çünkü demokrasi aşağı sınıflara hak verdi, ve bu hakları vermekle yığınlara varlıklı kimselerin varını yağma etmek hakkını da vermiş oldu. Demokrasi ile beraber yığınların çalışmadan hak iddia etmeleri de başladı. Eğer aristokrasinin kudreti muhafaza edilseydi bu olmayacaktı. Fakat Sumner yine bir teselli buluyor ve feodal aristokrasinin bugünkü mümessilleri olan kapitalistin bu işi başaracağına kani oluyor. Ancak bunlardır ki cemiyete şefkat, centilmenlik, akıl, nezaket, ve kültürü getirirler. Yığınlardan bunu beklemek abestir;

çünkü onlar kudreti ellerine geçirdiler mi yağmadan başka birşey düşün - mezler.

Halk hâkimiyeti insan tabiatinde gizli duran hırsları, nefretleri, kıskançlık, ve korkuları serbestleştirir. Bunları ancak muasır cemiyetin *élite*'lerinin ahlâkî kudreti ve siyasî faziletleri kontrol edebilir. Reformcuların kendisinde akıl ve hikmet tevehhüm ettikleri yığınlar ilcalar ve heyecan - ların, irrationalitelerin kurbanıdırlar. Onlara akıl değil agitation hitap eder; onların heyecanlarına hitap eden bir meharetle idare olundu mu onun peşinde sürüklenirler.

Bütün bu sebeplerden dolayı, Sumner'e göre, cemiyetin rasyonel plânlanştırılmasını düşünmek hayalâttan başka birşey değildir. Buna inananlar koca karı ilâcı kullanan sahte hekimler gibidirler; cemiyetin anatomi ve fiziolojisini bilmeden cemiyeti tedaviye kalkışırlar. Yapılacak şey cemiyetin nasıl işlediğinin kanunlarını keşfetmek ve bu kanunlara boyun eğmektir. İlmin vazifesi tabiatı olduğu gibi, bitarafcasına tetkik etmektir; sempati, his oraya giremez. Sosyolojinin vazifesi de budur.

Okuyucu bu hülâsadan Sumner'in fikirlerinde bugünün faşist felsefesine nekadar benzeyen noktalar olduğunu takdir ederse, Sumner'e bugün yeniden büyük bir alâka uyandığını ve onun Amerika sosyal tefekkürünün en orijinal ve büyük bir mümessili olarak görüldüğünü istidlâl edebilir.

Sumner'in başlıca eserleri :

What Social Classes Owe to Each Other? 188?.

Folkways, 1907.

The Science of Society, 3 cilt, 1927. (ölümünden sonra talebesi Keller tarafından tamamlanarak basılmıştır.)

Bunlardan başka muhtelif yerlerde çıkan makaleleri talebesi ve hayranı olan Keller tarafından toplanarak muhtelif ciltler halinde basılmıştır.

KARAKALPAKLAR'IN TARİHİNE DAİR MATERİYALLAR

P. P. İVANOV

— *66 ıncı sayıdan devam* —

Karakalpaklar'ın kendi mazilerine dair bildiği rivayetler bukadardır [58]. Bu menkıbevî rivayetlere büyük bir kıymet vermek için " Tatar kitapları böyle yazar „ diyerek rivayetlerin menşei kitap olduğunu kaydederler [59]. Bulgar şehrinin tahrip edildiği rivayetini bertaraf edersek XIVinci asrın sonlarında (1395) Timurlenk'in Tuhtamış üzerine yaptığı sefer dolayısile husule gelmiş olan hâdiselerin, bu rivayetlerde, oldukça doğru nakledildiği görülür. Tuhtamış'ın mağlûbiyeti neticesi olarak Saray şehri dahi dahil olmak üzere birçok şehirlerin tahrip edildiği ve göçebe halk arasında mühim bir sarsıntı vukubulduğu ve onların birçoğunun yaşadıkları sahaları terk ederek çekildikleri malûmdur. Göçebelerin yerlerini terk ederek çekilmelerine iki hâdise sebep olmuştur. Birisi: Tuhtamış Han tarafından harbe iştirâk eden kabilelerin Timurlenk tarafından imha edilmek korkusu; ikincisi: Edige'ye mensup olan kabileleri Timurlenk'in gasbetmesi ihtimali idi. İbn Arab Şah'ın malûmatına göre, Edige Timurlenk'ten gizli olarak, kendi taraftarlarının uzak ve ıssız taraflara gitmelerini ve yolda Timurlenk'in hücumuna maruz kalmamak için hiç durmamalarını emretmiş [60]. Edige bu emri evvelâ kendisi mensup olduğu Mankt (Noğay) kabilesine [61] vermiş olması aglebi ihtimaldir ki yukarıda da kaydettiğimiz gibi Karakalpaklar da bu kabileden neşet etmişlerdir. Malûm olduğu üzere Noğaylar'ın Rusya devleti tarafından mağlûp edilerek istiklâlliyetlerini kaybedinciye kadar devam

[58] Karakalpaklar'ın Kırım'dan çıktıklarına dair bir rivayet daha varsa da, bu rivayet yenidir. Karşılaştır: "*Materialı*„ *peresel. uprav.* I, Taşkent 1015, s. 130.

[59] Yukarıda zikrettiğimiz yazı menkıbevi tarih olmalıdır.

[60] V. Tizengauzen, *zikri geçen* eseri, s. 466 - 467.

[61] Edige'nin Mankt'lardan olduğunu Şerefeddin (1425) ve Ebülgazi *(Demzon neşri,* s. 141) teyit ederler. Karşılaştır Barthold, Edige'nin babası. (*İzv. Tav. o-va* İst. arh. iEt c. I. 1927, s. 2-3). Yukarıda zikri geçmiş olan yarı menkıbevi tarihte *(Halfın neşri* s. 83-85) Edige'nin nesebi halife Ebu Bekir'e kadar çıkarılmaktadır.

eden müddet zarfında (XV ve XVI ıncı asırlar) Edige'nin ahfadı tarafından idare edilmişlerdi [62].

Rivayette naklolunduğu gibi, Karakalpaklar'ın, Noğaylar (Manktlar) ile akrabalığını kabul edecek olur isek, Kıpçaklar'ın Manktlar ile hiçbir akrabalığı olmadığı için, Karakalpaklar'ın dahi Kıpçaklar'la akraba olduklarını reddetmemiz lâzımgelir [63]. Halbuki yukarıda geçen bahislerden anlıyoruz ki Peçenek kabilesinin bekayası olan bazı boylar şu veyahut bu şekilde yalnız Kıpçaklar arasında kendilerini muhafaza edebilmişlerdir. Böylelikle, Karakalpaklar'ın Kıpçaklar ile rabıtası olduğunu kabul etmemek, Karakalpaklar'ın Ortaçağ " Çornıya klobuki „ lerile olan münasebatını kabul etmemek demek olur. Eğer Kıpçaklar ile Noğaylar arasında hiçbir rabıta olmasaydı o vakıt meseleyi böyle halletmiş olurduk. Hakikatte ise Noğay unvanı ilk zamanlarda etnik bir unvan olmayıp siyasî bir teşekkülün adı idi ve bu teşekküle yalnız Manktlar değil bazı Kıpçak boyları dahi dahil olmak üzere birçok Türk - Mogol oruğları girmişlerdi [64]. Karakalpaklar'ın en eski oruğ teşkilâtına dair mevcut olan vesaikte [65] onların muhtelif boylardan teşekkül ettiğini ve bilhassa XVI - XVII inci asırlarda Noğay kabilesine dahil olan Mankt, Kıpçak [66] Uyşun ve sair boyları dahi ihtiva ettiklerini görmekteyiz.

Mazide Karakalpaklar ile Noğaylar'ın birbirlerine yakın olduğuna dair halk rivayetlerinin, Avrupa ulemasının ve Türk dili mütahhassıslarının ver-

[62] V. V. Veliaminof *İssled. o Kasim. tsarah i tsareviçah*, K. II, s, b. 1864, s. 242-245.

Buna binaen; Noğaylar'ın Cuci'nin neslinden geleni Noğay'ın ahfadı tarafından idare edildikleri hakkında Howorth ve Sen-Pul' un (zikri geçen eseri sahife 199 ve liste) yaptıkları kayıtlara şüphe ile bakımı icab etmektedir.

[63] Reşidettin, Mankıtları XIII inci asırda mühim rol oynamış olan ayrı bir Mogol kabilesi olarak kaydeder. (Pr. Vost. otd. R. arh. o-Va. T. V. s. 189-194) .

[64] Noğlayar'ın kabile teşkilâtına ait mufassal malumat XVI inci asıra aittir. O vakit Noğay teşkilatına şu boylar dahil idiler: Mankt (Kara Mankt) , Kıçak, Kangılı, Uyşun, (Yuğur, Kıtay, Kongurat, Nayman, Nukuz, Ming, Keneges vesaire (bak: *Akts İstor.* c. W, sene 1649, N 34 akta ilave). Kıpçaklar ile Myşunlar XVI ıncı asırda dahi Noğay teşkilâtında zikredilmektedirler.

(Bak: *Prodoljeniye Drevney Rossyskoy Vivliofiki*, c. X, 1795, s. 159) .

[65] 1740-1741 de Gladişef ile Muradinin, *Orskdan Hivaya ve Hivadan Orska kadar seyahatları*. Hanikof neşri, 1851, s. 19-20

[66] Mukayese et: Marguart. *Über das Volksum der Komanen* s. 163.

diği malûmatı nazarı dikkate alarak bu mesele üzerinde ehemmiyetlice durmamız icap etmektedir [67].

Noğaylar'ın XV inci asra ait mazilerine dair malûmat çok az olduğundan biz yalnız münferit vakıaları tesbit edebiliyoruz. Noğaylar, Altunordu ile bu devletin, akordu denilen şark vilâyetleri arasında çok ehemmiyetli bir mevkii işgal ediyorlardı. Bu coğrafî vaziyet dolayısile, Noğaylar, Kazak steplerinde Ortaidil havzasında gerek siyasî ve gerek iktisadî cihetten mühim rol oynuyorlardı [68].

XV inci asrın sonlarında Noğaylar, şark eyaletlerinde Muhammed Şeybanî ile Burundık Han beyninde husule gelen mübarezeye iştirâk etmişler [69] ve yine o vakitlerde Moskova taraftarı olan Abdüllâtif Hanı kovmak için Kazan şehrini muhasara eylemişler [70]. Noğaylar XVI ıncı asrın birinci yarımında daha mühim rol oynamaya başlamış ve o vakitlerde Kazan askerile birlikte Nijni Novgor'da taarruz etmişlerdi [71]. Ayni vakitte Moskova ve Kırım devletlerile siyasî münasebetlerini kesmeyerek Kazan ve Hacı Tarhan Hanlıklarile müstakillen siyasî münasebetlerine de devam etmişlerdi. Bu devirde gerek Moskova ve gerek Kazan Hanlığı ile canlı bir ticaret vardı. Noğaylar'ın Orta Asya ile münasebetleri de bu derece sıkı idi.

Noğay uluslarının o devirlerde işgal ettikleri sahanın krokisini yapmak oldukça güçtür; çünkü muhtelif vakıtlarda, merkezleri olan İdil nehrinin aşağı taraflarile (Yayık nehrinde) Saraycık mıntakasından çok uzaklara kadar yayılırlardı. Noğaylar şarkta Yayık nehrinin sol taraflarında, şimali garbide Kazan iline [72] ve Kama nehri havzasına [73] kadar yayılmışlardı. 1535 tarihlerinde Noğaylar İdil nehrinin sağ sahillerini de işgal etmişlerdi ki onlar böylelikle İdil nehrinin bütün aşağı kısmına sahip idiler. Muhafaza

---

[67] Karakalpak ve Noğay dillerinin çok yakını olduğunu **Malov** ehemmiyetle kaydeder (op. cit, 202 206-207). Diğer bir türkiyatçı A. R. **Borovkov** dahi " birçok kültür-tarihi deliller ve bilhassa destanlar Noğaylar ile Karakalpaklar'ın yakınlığına işaret etmektedir„ diyor (*"Materialı po istorii Karakalpakov*, 1035.)

[68] 1489 tarihinden itibaren Noğaylar Moskovaya ilçi göndermiye başlamışlardır. Bunların başlıca vazifesi Moskova çarlarından ticaret yapmak için teshilât almaktı. Bu devirlerde Noğaylar Yayık nehri ile Tümen arasında göçebelik yapıyorlardı (1819 189 S. VI C. **Karamzin**: *Rus devleti tarihi*).

Edige'nin torunu maruf **Vakkas biy** dahi 1445 tarihinde Sirderya'da Özkend kasabasına hakim idi. (Bak *Tarih Ebülhayırhan*, İlân yazması numara I. 231 a, C 476)

[69] " *Şeybaniada* „ **Berezin** neşri, S. 64 65, rusça tercüme, S. 58 karşılaştır: **Veliaminov - Zernov** zikri geçen eser. C. II, S. 242.

[70] **Karamzin**, op. cit, S. 287

[71] *Ayni eser* S. 337.

[72] **Sıaliofiki** *Prodoljeniye Drevarey Rossiysk*, C. VII, Spb. 1791, S. 350.

[73] Ayni eser. C. IX, Spb. 1793 S. 181.

edilmiş resmî vesikalardan anlıyoruz ki Noğaylar bu coğrafî vaziyetlerinden hakkile istifade etmesini biliyorlar, o devirlerde Orta Asya ile İdil havzası arasında husule gelen ticaret münasebatına iştirâk ediyorlardı [74]. Hacı Tarhan Hanlığı'nın yanı başlarında olmasına rağmen İdil nehri boyunca gelen tacirlerden ticaret vergisi almaları, Noğaylar'ın siyasî cihetten tam bir istiklâliyete sahip olduklarına delildir [75]. Yine bu resmî vesikalardan anlayoruz ki Noğaylar bu vergi toplamak yüzünden Hacı Turhan Hanlığile bozuşurlar ve ona karşı hasmane bir vaziyet alırlardı [76].

Kazan ve Hacı Tarhan Hanlıklarının Rusya tarafından gaspedilmesi Noğaylar'ın iktisadî ve siyasî vaziyetleri üzerine büyük tesirler gösterdi ve onları Moskova hükûmetinin siyasî ve ticarî nüfusu altına aldı. Hacı Turhan'ın Rus idaresine girmesi Moskova devletinin ticaret sermayesinin yükselmesine ve bu Moskova ticaretinin Kaspi denizinin şark taraflarına yayılmasına sebep olduğu malûmdur. 1556 tarihlerinde Noğaylar " Moskova Çarı tâ denize kadar bütün İdil nehrini aldı, yakında Saraycığı da Yayık nehrini de ve bizim hepimizi de alır „ diyorlardı [77].

Noğay Beyi İsmail Mirza, Hacı Tarhan'daki Rus Voyvodasının, İdil nehri mansabında kendi (Daruga) sını koyduğunu ve bütün damga vergisini Moskova hazinesine aldığını şikâyet ediyordu [78]. Otlak yerlerin azalması ve Hacı Turhan Voyvodasının vergi toplaması Noğaylar'ın mayişeti üzerine aksi tesirler göstermiş olduğundan Noğay Beyleri arasında kavga ve ihtilâflar artmıştı. Bunun üzerine Noğaylar arasında iki grup peyda oldu. Bu gruplardan biri Moskova taraftarı ve diğeri de Orta Asya taraftarı idi. Orta Asya taraftarları, Noğay ulusunun şarkında Yayık nehri havzasında ve onun şark taraflarında yaşarlardı. Fırkaların mütemadî dahilî mübarezeleri neticesi olarak hayvanat azaldı ve ahali fakirleşti. İsmail Mirza dördüncü İvan'a yazdığı mektubunda : " Bizim uluslarımızda davarımız kalmadı, hepimiz aç kaldık „ [79] demektedir. Bu iki fırkanın birbirlerile çarpışmasına sebep iktisadî âmiller olmuştu. Çünkü garbî Noğay ulusları iktisadî cihetten Moskova'ya bağlı oldukları halde, şarkî Noğay ulusları Orta Asya'ya bağlı idiler. Bunun böyle olduğunu bize İsmail Mirza'nın şark ulusları Beyi olan kardeşi Yusuf Mirza'ya yazdığı mektuptan anlayoruz : " Senin adamların ticaret için Buhara'ya gidiyorlar, benim adamlarım ise Moskova'ya giderler. Eğer ben Moskova ile muharebe yapar isem kendim de çıplak kalırım. Ölülerimiz için kefen de bulamayız „ [80].

---

[74] Ayni eser, C. VII S. 285, 287, 350, C- IX, 204, C. X, Spb. 1795, S. 108 - 109.

[75] Ayni eser, C. IX, S. 304-305 C. X. S 21-27.59 (" Edige zamanında olduğu gibi „).

[76] Aynı eser, C. VII, S. 283 287 C. IX. S 49, 304-305.

[77] Ayni eser C. IX. S. 267.

[78] Aynı eser, C. IX S. 304-305.

[79] Aynı eser, S. 284.

[80] Aynı eser, S. 103.

Moskova fırkasile yapılan mübarezede mağlûbiyete uğrayan öteki taraf bütün uluslarile Kazak steplerine doğru çekilmeye vakıtları her zaman müsaitti. Meselâ böyle bir vaka 1557 de vukubulmuş İsmail Mirza'nın yeğenleri Yayık nehrinin öte tarafına geçerek Kazaklar'dan himaye görmüşlerdi [81]. Moskova fırkasının dahi vaziyeti iyi değildi. İsmail Mirza'nın adamları İdil nehrinin sağ tarafına geçtikleri vakıt Hacı Tarhan Voyvodaları onların Kırım'a geçmesinden korkarak tevkif ediyorlardı. Yayık nehri tarafına gittikleri zamanda Urgençe (Hiyve'ye) gitmeleri muhtemel görülerek aynı âkıbete maruz kalıyorlardı [82]. İdil nehri eteklerinde yaşayan Noğaylar'ın dahi Hacı Tarhan Voyvodaları'ndan tazyik gördklerini yine resmi vesika - lardan anlayoruz [83].

Aynı vakıtta Rusya ile Orta Asya arasında yapılan ticaret münasebetile İdil nehri eteklerinin ticaret merkezi olmak ehemmiyeti gün geçtikçe kıymet kesbediyordu. O vakıt yapılan ticaret işlerinin genişliğini anlamak için bazı ticaret kervanlarının bin deveden ibaret olduğunu kaydetmek kâfidir. Bu kadar deveden ibaret olan bir kervanı, maruf İngiliz tüccarı ve Moskova hükûmetinin ajanı olan Cenkinson'un Hacı Tarhan'dan Orta Asya'ya götür - düğünü biliyoruz.

Cenkinson bıraktığı seyahatnamede [84] Noğay uluslarına dair bazı malûmat vermektedir. Noğaylar arasında husule gelen dahilî muharebeler yüzünden bu halk son derece fakirleşmiş açlık ve onu takiben hastalıklar peyda olmuş ve bunun neticesi olarak yüz bin kadar Noğay telef olmuştur. İyi otlakların çokluğuna rağmen buralar okadar tenha ve boş idi ki Cenkinson'a bu yerlerde insan yaşamadığı hissini vermişti.

Cenikson diyor ki : " Noğaylar kendi aralarında kavga etmedikleri zamanlarda muhtelif gruplara ayrılıyor ve her grupa orda diyorlardı. Her or - danın bir reisi vardı ki ona Mirza derler ve her emrine inkıyat ederlerdi. Şehirleri ve evleri yoktur, açık ovalarda yaşarlar. Bir yerden diğer bir yere göçtükleri zaman çadırlarını, eşyalarını ve çoluk çocuklarını araba ve develerle naklederler.. Paraları yoktur, elbise ve diğer lüzumlu şeylerini mübadele ile tedarik ederlerdi ,.. Bu seyyahın diğer yazılarından anlayoruz ki Noğaylar ziraat bilmezler, ekmek yemezler, bütün gıdalarını et ve süt teşkil ederdi.

Noğaylar'ın geçirdiği bu iktisadî - siyasî felâkete dair haberi, Moskova hükûmetinin Noğaylar nezdindeki sefiri dahi 1558 tarihinde dördüncü İvan'a bildirmektedir: " Noğaylar mahvoldular.. İsmail Mirza ve çocuklariyle pek az Noğay kaldı, onlar da birbirleriyle anlaşamayorlar. Yayık'ta olan Şeyh

[81] Aynı eser, C. IX, 283.
[82] Aynı eser, C. X, S. 53.
[83] Aynı eser, S. 67.
[84] Howorth. *History of the Mongols*. P. II. pp. 1036 - 1037

Mamay'ın altı oğlu [85] İsmail ile kavgadalar. Koşum oğulları [86] Kırım'a gittiler ...

Bu deliller, bize Noğay kabilelerinde vaziyetin nekadar fena olduğu ve bilhassa bunların arazi itibariyle nasıl parçalandığını açıkça göstermektedir. Moskova sefirinin mektubundan anlaşıldığına göre diğer Noğaylar'a nisbetle şark uluslarını işgal eden altı oğullar hakkında verilen malûmat şayanı dikkattir.

Daha sonraki Rus resmî vesikalarından bu ulusun Moskova devleti mülhakatını tahrip ettikelrini ve kervanlara taarruz eylediklerini görüyoruz ki altı oğul ulus bu işlerde Karakalpaklar'la birlikte hareket etmektedirler. Bundan dolayıdır ki Howorth'ın dahi zannettiği gibi, Karakalpaklar'ın o devirde altı oğul ulusuna dahil olup hep birlikte tedricen şarka doğru çekildikleri hatıra gelir ki kırk sene sonra yâni 1598 de Sirderya mansabında yaşayan bir kavm namile maruf oldular [87]. Bu fikrimizi tasdik etmek için Samara Voyvodasının 1586 da sefaret dairesine gönderdiği malûmatı gösterebiliriz ki bu malûmatta o vakıtlarda Yayık nehri havzasında peyda olan Kazaklar ile Noğaylar'ın mücadelesi haber verilmektedir. Yayık Kazakları'na karşı yürümeye hazırlanan Noğay Beyi Urus Mirza mağlûp olduğu takdirde Sirderya nehri havzasına çekileceğini söylemiştir [88]. Bundan anlaşılıyor ki o zamanda Sirderya havzasını Noğaylar iyice biliyorlar ve mağlûp oldukları takdirde buraya çekilmeyi kendileri için münasip buluyorlardı. Şark Noğayları'nın Orta Asya ile olan iktisadî münasebetlerinin yakınlığını Hacı Tarhan Voyvodası dahi kaydetmekte ve Buhara Hanı, Noğay uluslarına tüccarlarını göndermediğinden Noğaylar'ın büyük sıkıntı çektiklerini yazmaktadır [89]. Noğaylar Orta Asya steplerine çekilirken, XVI ıncı asrın ortalarında Kazaklar'la temasa mecbur kalmışlardı ki o vakıt Kazaklar siyasal büyük bir varlık göstermekte idiler. Noğaylar nezdinde bulunan bir Rus sefirinin verdiği malûmata göre 1577 de Kazaklar, Noğaylar üzerine bir taarruz yaparak onları Yayık nehrinin öte yakasına kovmak istemişlerdi [90].

---

[85] Altı oğul - Rusçaya " Şest bratyew " diye tercüme olunan Noğay orugu olmalıdır. Bu orugun başında Moskova hükûmetine ve onun voyvodalarına karşı en biaman düşman olan Şeyh Mehmet bulunuyordu. Altı oğullara dair H. H o w o r t h op. cit, II 1056 bak. Muharrir altı oğulu, büyük Noğaylar'ın reisi Orus'un oğlu Alta'ya bağlamak istiyor. Altı oğullara dair son malûmat 1640 senesine aittir ki o vakit onlar Emba'nın sol sahillerine göçüyorlar ve Kara kalpaklar'a o zamanlarda Sirderya'da yaşayorlardı

[86] Reisleri Koşum Mirza olan bir Noğay ulusudur.

[87] Yukarıda arzettiğimiz gibi Howorth altı oğulların peyda oluşunu XVII inci asırda, Karakalpaklar'ın ise 1715 senesinde göstermektedir.

[88] A. B. Karpov. Uraltsı k. I *Yaitskoe Voysko, Uralsk*, 1911. S. 866 ilâve *Dokument Meskovvskogo ğlavnoğo arhiva minis.* İnost. del.

[89] Aynı eser.

[90] R o s. V i v l i o f i k i *Prodolseniye Drev.* K. XI. 1801, s. 186.

Bu şerait tahtında Noğaylar'ın Orta Asya'ya doğru kitle halinde değil münferit uluslar halinde çekilmeleri pek tabii olduğundan bu münferit uluslar sonradan Kazak uluslarına iltihak ederek birlikte hareket etmeğe başlamışlardı. Noğaylar'ın Kazak uluslarına iltihak hâdisesi herhalde ehemmiyetli bir miktarda olduğunu ve bilhassa maruf Noğay Beylerinden Ormambet'in XVI ıncı asır sonlarında vukubulan ölümünden sonra bu hâdisenin daha geniş mikyasta devam ettiğini zannetmek doğru olur [91]. Yukarıda arzettiğimiz şeraitin neticesi olarak XVII inci asrın başlarında Noğay kavmi kat'î olarak üç kısma ayrıldı ve bunlardan birinci ve ikinci kısımlar o vakıtlarda Kuban, Azak ve Terek mıntakasile İdil nehrinin aşağı kısımlarını işgal ediyorlardı. Üçüncü kısım ise büyük Noğay namile maruf olup Yayık nehrinin şarkında yaşayorlardı [92].

XVII inci asrın yirminci senelerinde Yayık havzası ile İdil nehrinin aşağı kısımlarında Kalmuklar'ın peyda olması ve yine aynı asrın otuzuncu senelerinde onların bu arazide yerleşmeleri neticesi olarak büyük Noğaylar müstakil yaşayışlarını ve arazilerini kaybetmişlerdi. Kalmuklar buralara geldiği zaman Noğaylar oldukça zayıflamış ve gelenlere karşı koyacak bir kuvvetleri kalmamıştı. Noğaylar'ın Kalmuklar'la olan ilk çarpışmaları, Kalmuklar'ın beyi olan Ho-Orlok'un başlıca kuvvetleri garbî Sibirya havalisinde bulunduğu zaman husule gelmişti. Noğaylar'ın zayif olduğunu anlayan Kalmuklar baş kuvvetlerini cenubî garbiye sevkederek Emba nehri havzasında yaşayan Noğaylar'ı kendilerine râmettikten sonra Yayık nehri havzasına göçen Noğaylar'ı da teshir etmişlerdi [93]. Bunun üzerine Noğaylar'dan birkısım şimale doğru çekilmiş ve bunların birkısmı İdil nehrinin sağ sahiline geçerek Kırım'a gitmiş [94] ve bazı uluslarda Urgenç'e (Hiyve) doğru çekilmişlerdi [95].

Yukarıda kaydettiklerimizi bir neticeye bağlayarak şunu söylemek lâzımdır ki, bu ana kadar takip ettiğimiz Noğay tarihi materyallarında Karakalpaklar'ın XVI ıncı asır hâdisatına iştirâk ettiklerine dair hiçbir kayıt yoktur. Fakat XVII inci asra ait birçok deliller vardır ki her iki halkın XVI ıncı asırda Noğaylar'a ait olan arazide birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. Mevcut olan zıddiyeti anlayabilmek için iki çare vardır: ya Karakalpaklar, Noğaylar'a daha geç yâni XVII inci asrın başlarında iltihak ettiler,

---

[91] Ç. Ç. Velihanos spb. 1904, s. 305 karşılaş. M. Farışpayer. *Oçerk istorii kazak - Kırgış* noroda, Taşkent. 1926 s. 52.

[92] Karamzın *İstoriya Ros. gosudar.* C. XI, s. 84 - 85 (1824)

[93] N. N. Palmov *Oçerk istorii kalmıtskağo naroda za sremâ yeğo pribivaniya predelah Rossii*, Astrahan, 1922 s. 7 - 8.

[94] N. N. Palmov *Etüdi po istorii privoljskıh kalmikov* XVII XVIII s. v. Astrahan 1926, s. 1 - 8 karşılaştır. N. İ. Veselovskıy *Peredoviye kalmıki na puti Volge*, 310, c. III, s. 365 - 370.

[95] A. B. Karpov zikri geçen eser s. 865.

yahutta bu meseleyi halletmek için elde mevcut materyaller kâfi değildir. Sonuncu tahmin tarafımızdan şayanı kabul olduğundan XVI ıncı asırda da Karakalpaklar ile Noğaylar'ın arazi yakınlığının varlığını kabul etmeliyiz. Mevcut materyalleri tetkike devam etmezden evvel XVI ıncı asrın sonlarında Orta Asya'da ilk defa olarak bugünkü Karakalpak adıyle peyda olan halkın yaşadığı sahanın tarihini bir gözden geçirelim.

Malûm olduğu üzere XVI ıncı asırda Çin'e ve Uzak Şark'a deniz yolları keşfedildiğinden Orta Asya'da transit işleri azalmış ve iktisadi münasebetler zayıflamıştı. Bunun başlıca bir sebebi de XVI ıncı asırda Ön Asya'nın cenubî garbisinde Özbek hanlarının İran ve Kazaklar'ın şimali şarki eyaletlerinde yâni tam kervan yolları geçtiği mıntakalarda muharebe yapmaları idi. Bundan dolayıdır ki mahallî tüccarlar yeni harici bir pazara muhtaç idiler ve bunun için şarkî Avrupa pazarlarına ehemmiyet verdiler ve yukarıda da kaydettiğimiz gibi Hacı Turhan mühim bir ticaret merkezi olmaya başladı. Şeybani'ler ile Kazan hanları arasında devam eden siyasi muharebeler başlıca Taşkend'in şimalinde Sirderya nehrinin aşağı yatağı boyunda Türkistan, Sifnah, Savuran ve diğer kasabaların bulunduğu mahallerde ceryan ediyordu. Zaferi çok defa Kazaklar kazanıyor ve yalnız zikrettiğimiz şehirleri değil bazan Taşkend'i bile ellerine geçiriyorlardı. XVI ıncı asrın ikinci yarımında Buhara Hanı Abdullah'ın (1583-1598) askerî zaferleri Kazaklar'ın hâkimiyetini muvakkat bir zaman için durdurmuştu. Abdullah Han zamanındaki askeri - siyasî hâdiselerle Noğaylar (Manktlar) dahi alâkadardır ki 1582 tarihinde Abdullah Han'ın düşmanı Baba-Sultan onlara iltica etmişti [96]. Anlaşılan düşmanı Baba-Sultan'ı Kazaklar'la beraber Noğaylar'*ın* himaye etmesine karşı Abdullah Han seyirci kalamadı ve onların üzerine bir kıt'a asker sevketti [97]. Zikredilen vakadan birkaç vakıt sonra yukarıda ismi geçen Noğay Beyi Ormambt (Rus Çarı) Fedor İvanoviç'ten Abdullah Han'a karşı yardım istiyor. Moskova hükûmetinin kararile " büyük Noğayları „ Buharalılar'dan himaye etmek kastile Yayık nehri üzerine bir müstahkem mevki inşa ediliyor. " Ondan sonra Noğaylar baş vurdular... Buharalıları mağlûp ettiklerini bildirdiler. Çardan yarlıkaş istediler ve müstahkem mevkiin yıkılmasını dilediler... Çar onlara merhamet etti ve mezkûr şehri yıktırdı „ [98].

---

[96] V e l i a n i m o v - z e r n o v zikri geçen eser, C. II, s. 303, 312, 313

[97] Aynı eser. s. 303.

[98] N. İ. V e s e l e v s k a g o *Pamdtniki diplomatıçeskıh izforgovih snoşenii Moskovskoy* Rusi s Persiyey. C. II. sbp. 1892 s. 49-50 bu kasaba kısa bir müddet kaldığı halde Bolşoy çertöj kitabına geçmiştir. (G. İ. s p a s i s k i 1846 s. 70) orada " Kazaciy gorod „ denilmektedir. A. M a k ş e y v bu şehirin kuruluşunu ve yıkılışını bir muamma saymaktadır. (zap. Rus. Geağ. obş C. VI. etnoğral spb. 1880, c. II. s. 12 14,38). f

Noğaylar'ın, " Buharalılara „ karşı olan temayüllerinin değişmesine sebep, Abdullah Hanın Kazaklar'dan yardım görmemesidir. Kazaklar, bu hanın son zamanlarında Türkistan ve Taşkend dahil olduğu halde hanlığın bütün şimali şarkî eyaletlerini işgal etmişlerdi [99]. Noğaylar'ın, Orta Asya hanlıklarile münasebetlerinin nekadar sıkı olduğunu bundan da anlayoruz. Buhara Hanı, şimali şarkî eyaletleri üzerine olan hâkimiyetini kaybettiği halde, bu eyaletlerin iktisadî münasebatı Şeybani'lerin ülkelerile hiçbir vakıt kesilmemişti. Abdullah Han hâkimiyetinin son zamanlarında bura ahalisi üzerine hüsnü tesir bıraktığının sebebi bundan dolayı olmalıdır. Bu hanın ölümü olan 1598 tarihinde Sığnak şehrindeki Ebûl-Hasan Ziyaettin'in mezarına ait olan arazi için verdiği yarlığ dahi bunu gösteriyor. Çünkü hanın hükmü burlarda cari olmasa idi bu gibi bir yarlığı vermekte mâna yoktu. Bu yarlığ, mezarın bekçisi Kemalettin Ata'nın; mezara ait olan kanal boyundaki arazinin göçebeler (Kazaklar olmalı) tarafından tahrip edildiğini şikâyet etmesi üzerine verilmişti.

Bu yarlığın münderecatından anlayoruz ki XVI ıncı asrın sonlarında Sığnak şehri derebeylik devrinin tipik bir Orta Asya şehri idi ki ticaret ve sanat ile iştigal eden şehir halkının ayni vakıtta geniş bir mikyasta ziraat ile meşgul oldukları da görülür.

Sirderya'nın aşağı kısımlarındaki şehirler ufak oldukları halde Orta Asya'nın siyasî hayatında ehemmiyetleri büyüktü. Bu şehirleri ele geçirmek için XVI ıncı asırda Buhara ile Kazaklar arasında mücadele yapılmakta idi. Karakalpaklar'ın ziraata elverişli yerler araması gayet tabiî idi. Çünkü daimî muharebeler ile tahrip edilen zenginlikleri nüfus itibarile küçük olan bu kabile üzerine aksi tesirler bırakıyordu. Bu muharebelerden saklayabildikleri hayvanlar ile iyi otlaklara malik bile olsalar göçebe hayatı yaşamak imkânları yoktu. Herhalde Karakalpaklar'ın mühim birkısmı bu vaziyette olmaları icabeder. Bu şerait altında ahalinin kısmı âzamî ziraat ile iştigal etmek zaruretinde idi. Bu ziraat ise sun'î sulama işleri mümkün olan mahallerde asırlarca evvel yapılan su arıklarından istifade etmek ile olabilirdi. Aynı vakıtta göçebelerin hücumlarından korunmak için kaleler lâzımdı. Bu gibi bir işe Sığnak şehri en müsait bir yerdi. Ehemmiyetli bir kuvvet teşkil etmeyen Karakalpaklar bu havalide yaşamak için lâzım olan şeraiti bulmuşlardı.

Karakalpaklar'ın Orta Asya'daki bu hususî vaziyetlerine son zaman müdekkikleri de dikkat etmişlerdir. Büyük göçebe kavimlerin taarruzuna uğrayarak mallarını zayi eden göçebe Karakalpaklar'ın bu büyük göçebe kavimlerle yanyana yaşamasına imkân olmadığını kaydeden A. D. Grebenkin diyor ki : " Onlar kendilerini himaye edecek haklarını ve serbestilerini tanıyacak

[99] Veliaminov zernov zikri geçen eser, s. 339-340 .

bir istinatgâha muhtaç idiler, bunu ise ancak ziraat ile iştigal eden halk arasında bulabilirlerdi „ [100].

Karakalpaklar'ın zirai mıntakalara mücavir yerlere göçmesinin sebep - lerini izah eden bu hâdiseler, onları tedricen Orta Asya'nın Yurtlu ahalisinin kesif bulunduğu yerlere kadar sevkederek tâ Taşkend ve cenubı garbî eyaletlerine kadar sokulmalarına imkân verdi ve bunun neticesi olarak Karakalpaklar iki boya ayrıldılar ki bunların tarihleri de birbirinden tamamile başka oldu.

Sirderya Karakalpakları'nın XVII inci asrın başlarında Orta Asya si - yasî hayatına iştirâk ettiklerini Mehmed Yusuf Munşî [101] nin " Tezkerei Mukim Han„ nam eserinden anlayoruz. Buhara Emiri Bakî Mehmed Han'ın (1599-1605) hastalığını yazan muharrir diyor ki : " Hanın hastalığı şiddet kesbedince (1605) Kazaklar, Karakalpaklar, Kalmuklar ve hanlığın muhtelif mahallerinde yaşayan diğer âsî anasır isyan ettiler ve memleketin birçok yerlerini tahrip ederek ahalisini perişan ettiler „ [102]. Bu cümleyi okuduğumuz zaman, Sirderya boyunda yaşayan Karakalpaklar mı yoksa bir başkaları mı kastedildiğine dair bir şüphe uyanıyor ise de aynı muharririn İmam Kulu Han (1611-1642) ın Kazaklar ve Kalmuklar üzerine yaptığı 1611 seferini okurken bu şüphe tamamile zail olmaktadır. Diyor ki :

— " Kazaklar ve Kalmuklar eski zamanlarda her çeşit gaddarlıkları yapmaya alıştıklarından şimdi de Buhara'ya kadar gelerek onun mülhakatını tahrip ettiler. Padişahı cihan (yâni İmam Kulu Han) onlara bir ders ver - mek için bütün askerini topladı. (1021 - 1611) de sefere çıktı. Türkistan hududundan tâ Aşpar [103] ve Karadağ içlerine kadar giderek tesadüf ettiği umum Kazak, Karakalpak ve Kalmuk âsilerini imha etti [104] ve bu havalide onlardan kimseyi bırakmayarak iyi bir ders verdi. Onlardan firar edebilenler dağlara ve meşeliklere girerek canlarını kurtarabildiler. Bundan sonra da Han salimen ve galiben payıtahtına avdet etti [105].

Bu kayıtta Türkistan ve Karatav'ın anılması bize gösteriyor ki İmam Kulu Han'ın askerleri Sirderya nehrinin aşağı kısmı havalisini tahrip etmiş-

[100] S b o r n ı k - *Ruskiy Türkistan* „ K. II 1872, s. 94-95.

[101] Bu eser kısa olarak S e n k o v s k i tarafından fransızça " *Supplément à l,histoine génerale des Huns* etc. par. M J o s e p h S e n k o w s k y st. Petersbourg 1824 de neşredilmiştir.

[102] " *Tezkerei - Mukim hanı* „ M e h m e d Y u s u f Munşi, İv. Akademii nauk N V 671 (514 ag) V 158 b.

[103] Evliya - Ata ile Alma - ata arasındaki Merke karyesi civarı.

[104] Kalmuklar ile Orta Asya hanlıklarının XVII inci asırda mütekabil münasebetlerine dair V. V. Barthold *Oçerki istorii semireçya* s 91 ve saire.

[104] *Teskere-i-Mukimhan*, yazma V 136 b. S e n k o v s k i op. cid s. 39

[105] 1613 - 1614 senelerine dair S a m a r a V o y e v o d a s ı n ı n vesikalarına bakınız. *Materiali poistorii Karakalpakov* c. VII, 1935

lerdir. Yusuf Münşi'nin Karakalpaklar'ı "âsiler„ meyanında göstermesi, onların Kazaklar'la birlikte hareket ettiklerine ve Kazaklar gibi onların dahi Buhara ordusu tarafından tedip edildiklerine şüphe bırakmayor.

Karakalpaklar'ın eski mazilerle bağlı olan faraziyeleri burada bitirerek onlara dair XVII inci asırda tesadüf ettiğimiz münferit kayıtları gözden geçirelim. Bu kayıtlar az ve münferit olmakla beraber Karakalpaklar'ın o asırda yaşadıkları yerleri gösterdiğinden dolayı ehemmiyetlidir. XVII inci asrın ilk on senesine ait olan vesikalardan anlayoruz ki bu halk o vakıtlerde Emba nehri havzasında ve onun şimali şarkî taraflarında yaşayan Noğaylar ile sıkı münasebatta bulunuyorlardı [106]. Her ikisi de bu havaliden geçen kervanlara beraberce saldırıyorlar ve bunun neticesi olarak yalnız Buhara ve Hayve tüccarları arasında değil Samara devlet adamları arasında da maruf idiler. Demek oluyor ki Karakalpaklar'ın birkısmı Sirderya havzasında yerleştikleri halde diğer birkısmı Noğaylar'la beraber Yayık ve Emba nehirleri boyunda yaşamağa devam ediyorlardı. Ayni asrın yirminci senelerinde Karakalpaklar'ın Sirderya havzasında yaşadıklarına dair ikinci bir haberi, Ebûl-Gazi'nin, Habaş - Sultan'ın Hiyve'den " Sirderya havzasında yaşayan Karakalpaklar yanına „ [107] kaçtığına dair olan yazısından anlayoruz. Bununla beraber daha geç zamana ait olan Rus kaynakları Karakalpaklar'ın Kazaklar'la beraber Rusya'nın Sibirya hudutlarına taarruz ettiklerini yazıyorlar. Eğer XVII inci asrın yirminci senelerinde Karakalpaklar'ın Sirderya havzasında yerleşmek hâdisesi hitam bulmuş olsa idi bu hali anlatmak müşkül olurdu. Yukarıda da kaydetmiş olduğumuz gibi Noğaylar ile Karakal - paklar'ın birbirlerinden ayrılması XVII inci asrın ilk onuncu senelerinde değil daha sonraları vukubulduğunu kabul etmek icabeder.

Malûm olduğu üzere XVII inci asrın ikinci yarımında Kalmuklar'ın Orta Asya'nın şimali şarkî taraflarına yeni bir akını başlamıştı [108] ve bunun neticesi olarak göçebe halk Orta Asya'nın merkezi mıntakalarına doğru çekilmişlerdi. Karakalpaklar'ın çekilmelerine de bu hâdisenin sebep olması muhtemeldir. 1670-1671 de Hiyve ve Buhara'ya gitmiş olan Moskova sefiri İvan Pazuhın, Karakalpaklar'ın Buhara Hanı'nın tarafını iltizam ettiklerini hattâ onun tabiyetine girdiklerini haber veriyorsa da yaşadıkları sahayı gös-

[106] *Histoire des Magols et des Tatares par Abul Ghazi Béhadur Khan* publiée, traduite et annotée par le Baron Desmaisons Tome I. Texte, St. - Petersbourg, 1871, p. 290 (bundan sonraki yazılarında bu kitabın Demozon neşrinden istifade ettim) Abul - Ghazi sın bu kaydın bana (Sablukov tercümesinde) A. İ. Panomarev gösterdi.

[107] V. V. Borthold *Oçerk İstorii Semireçya*.

[108] *Stateynuy spisok noslannikov* Buharu, Balh, Hisu i Yurgenç Borisa Pazuhina s tovarişşi (Russ. İst. bibliot C. XV, s. 61 66) Bak. Materiali po İstorii Karakalpakov s. 89, kayd 2.

termiyor [109]. Karakalpaklar'ın yerlerini ve bilhassa Kaspi denizi şimalindeki mıntakalarını terk etmelerine ikinci bir sebep te Ruslar'ın Noğaylar'ın komşuları olan Başkırlar'ın topraklarını gaspetmeleridir. Rusya hükûmeti - nin Başkırlar'ın ellerinde olan toprakların mühim birkısmını Rus muhacirlerine vermesi ve ağır vergiler vazetmesi XVII inci asrın 70 inci senelerinde Başkırlar'ın isyan etmesine sebep olmuştur ki diğer Türk komşuları da onlara yardım etmişlerdi. Bu isyanı bastırmak için yapılan bütün tedbirlere rağmen isyan büyümüş ve komşu mıntakaları da sarmıştı. Başkırlar ve on - ların müttefiki olan diğer Türkler yalnız Rus askerlerile vuruşmakla iktifa etmeyerek Rus mıntakalarına da tecavüz etmeğe başlamışlar ve Kazan kazasını ve civar varoşları tahrip etmişlerdi [110]. XVII inci asra ait Rus vesikalarından anlayoruz ki Rus gasıplarına karşı başlayan bu büyük isyana Karakalpaklar da iştirâk etmiş ve onlar da Kazaklar ve Başkırlar'la beraber Rus askerlerine taarruz ederek Ural ve Sibirya mıntakaların tahrip ediyorlardı. Bu isyan hareketinde Karakalpak süvarilerinin çok geniş bir mıntakada çarpıştıkları göze çarpar. Biz onları kâh Tobol altlarında kâh Emba nehri havzasında ve kâh Ural'ın garbinde görüyoruz. Bu hâdise bize bir daha gösteriyor ki Karakalpaklar bu zamanda çok geniş bir sahayı işgal ediyorlardı. Onların bir merkezi yukarıda da zikrettiğimiz gibi Sirderya havzası olduğu halde diğer bir merkezleri de bunun şimali garbisinde ve ihtimal Yayık ve Emba nehirlerinin yukarı havzalarında idi.

Karakalpaklar'ın mazilerine dair yâni bu halkın birkısmının Sirderya havzasında yerleştikleri ve diğer birkısmının Ural civarının geniş steplerinde yaşadıkları zamana kadar söylediklerimizi icmâl ederek diyebiliriz ki Karakalpaklar Orta Asya'ya doğru yürümelerine garptan başladılar ve onlar buraya gelmezden evvel Noğaylar ile bir arada bulundular.

Bütün bu söylediklerimiz, bazı muharrirlerin zannettikleri gibi, " Karakalpaklar - Noğay'dır „ demek değildir. Böyle bir netice çıkarmak için yalnız, Noğaylar'ın karışık bir unsur olup bu halitaya dahil olan halkı mün - ferit içtimai - etnik gruplara ayırmak mümkün olmaması değil; XVI ıncı asrın sonlarından başlayarak Karakalpaklar komşuları olan halk tarafın - dan Noğaylar (Manktlar) ile beraber kendi asil isimlerile anılmakta olup Noğaylar'la aralarında hiçbir akrabalık münasebatı gösterilmemesi de buna

[109] P. Rıçkov *Topoğrafiya Orenburg ğub. jurnal soçineniya i perevodı.* 1762. s. 217.

[110] Karakalpaklar'ın diğer komşu milletlerden ayrı bir halk olduğunu XII ve XVIII inci asırda Çinliler de biliyorlardı. (Bak. İ. Klaproth Memuires relatıfsa l'Asie. Paris 1824. t. I, P. 99, rusça tercümesi Moskov. Telegraf. 1825 K. I, N 5, s. 223).

Aslen Noğay olan Profesör Polat Salıyev (1934) ikinciteşrin ayında Leningrat'ta bulunduğu zaman Hacıtarhan Noğaylar'ına komşu halkların Karakalpaklar'ından kinaye olarak Karakalpak dediklerini söylemiştir.

mânidir [111]. Bu iki halkı birbirine bağlayan XVII ve kısmen XVIII inci asırda olan arazi yakınlığıdır. Sonradan Özbekler arasında yerleşerek kendilerine " Özbek - Karakalpak „ diyen Karakalpaklar nekadar Özbek değillerse [112] yukarıda gösterdiğimiz delillere istinat ederek Karakalpaklar'a Noğay demek de okadar yersiz olur.

Karakalpaklar'ın en eski tarihlerile alâkadar olan mesaile gelince; elimizde halihazırda bulunan materyallere istinat ederek verilen karar kat'i olamaz. Karakalpaklar'ı eski Rus steplerinde yaşamış olan Çornıye Klobukıler'in yakın akrabası addetmek muasir muharrirlerimizden birisinin yaptığı gibi onları şarki " Türk Peçenekleri'nin ahfadı olarak kabul etmek kadar doğru olur. Her iki şekilde de uzun asırlar boyunca muhtelif kabile ve boyların birbirini değiştirmesi hâdiseleri okadar mürekkep idi ve bu hâdiseler okadar az tetkik edilmiştir ki çıkarılan herhangi bir netice yalnız muharririn şahsî fikrini göstermekten ibaret kalacaktır.

---

[111] 1920 de Türkistan Cümhuriyetinde yapılan umumi tahriri nufusa ait neşriyat, *Semerkant eyaleti ahalisi* Taşkend 1924 s. 40.

YENİ BEDEN TERBİYESİ KANUNU
II

RAHMİ APAK

Bundan önceki yazımı, valilere *Beden Terbiyesi Bölgesi* Başkanlığı ödevinin verilmesinin, spor ve gençliğin çabuk bir inkişafına yardım edeceği mütalâası ile bitirmiştim. Valilerin spor işleri ile ilgilendirilmesinin mühim faydalarından birisi de vilâyet merkezlerinde ve kazalarda stadyumlar ve hernevi spor saha ve tesislerinin kısa bir zamanda kurulabilmesi imkânının sağlanmasıdır.

Yurtta spor saha ve tesislerini kurmak ve yapmak için iki üç yıldanberi memleketin her köşesinde uyanan ilgi, spor severleri memnun edecek mahiyettedir. Bilhassa başta Ankara, Manisa, Kütahya ve Bursa olmak üzere İzmir, Aydın, Afyonkarahisar, Adana, Sıvas, Kırklareli, Zonguldak, Eskişehir, Kocaeli, Isparta, Samsun, Muğla ve Kastamonu bölgelerimizin bu husustaki artık ilgi ve çalışmalarını burada minnetle kaydetmek gerektir.

Şimdi, (Beden Terbiyesi Kanunu) nun en mühim bir noktasına dokunacağım :

Kulüpler ve Gruplar

Kanunun 13 üncü maddesinin ikinci fıkrasını aynile yazayım : " Mektep ve kışla dışında elli ve daha çok beden terbiyesi mükellefiyeti çağında yurttaş bulunan köy, kasaba, şehir ve münferit mahallerde *kulüp*, elliden az yerlerde *spor grupları* kurulur. „

Görülüyor, ki kanunun bu maddesi, yurtta spor yolu ile *gençlik* teşkilâtını kurmaktadır. Dünyanın hiçbir yerinde, hattâ Almanya, İtalya ve Sovyet Rusya gibi on yıldanberi gençliğe el koymuş ve yeni rejimi memlekette yerleştirmeyi ve kökleştirmeyi yeni neslin omuzlarına yüklemiş olan ülkelerde dahi işbu gençlik teşkilâtının yapılması kanunî bir hükme bağlanmış değildir. Bütün bu memleketlerde gençlik, rejimin dayandığı Parti ile ve hususî yardımlarla sevk ve idare edilmektedir. Halbuki, inkilâp yapan, rejim değiştiren her memleket derhal gençliği ele almıştır. Hitler'in şu sözünü buraya yazacağım : " Bir inkilâbın muvaffakıyet sırrı, o inkilâba uygun yeni adamı yaratmaktadır, hem de en çabuk zamanda yaratmaktadır. Bunsuz inki-

lâptan bahsetmek bir hayaldan bahsetmek olur. „ Halbuki, yeni beden terbiyesi kanunu, Türkiye'de beden terbiyesini ve sporu olduğu gibi gençliğin teşkilâtlandırılması işini de devlet hizmetleri arasına almaktadır. Böyle bir organizasyon, bize mahsus tipik birşey oluyor. Bunun ne suretle tatbik edileceğini incelemek, bunun hakkında, spor işleri ile meşgul zatların mütalâalarını okumak çok enteressan olurdu. Çok yazık ki, kanun çıkalı iki ay olduğu halde bu yönden kalem yürüten olmadı.

Bu işin incelenmesine geçilmezden önce (Beden terbiyesi mükellefiyeti çağı) üzerinde konuşmak icap ediyor. Yurtta, hangi yaştaki yurttaşların beden terbiyesi mükellefiyetine tâbi olacaklarına karar vermek işi, Vekiller Heyetinin salâhiyeti içerisine alınmıştır. Acaba, Vekiller Heyeti hangi yaştan hangi yaşa kadar olanları bu mükellefiyete tâbi tutacaktır ? On sekiz yaşından daha gençlere futbol ve saire gibi ağır sporlar yaptırılmayor; fakat beden terbiyesi yurttaşın doğmasile beraber başlayan bir ihtiyaçtır. Yüzme gibi, kayak gibi bazı spor nevileri de vardır, ki bunların çok küçük yaştan itibaren yaptırılmasında fayda görülmektedir. O halde işbu beden terbiyesi mükellefiyeti çağının meselâ (10) yaşından (45) yaşına kadar bütün gençlere teşmil edilmesi mümkündür. (10 - 20) yaşına kadar bütün gençlerin kulüplerde ve gruplarda çalışmağa ödevlendirilmesi demek, yurdun bütün gençlerinin teşkilât içine sokulması demektir. Yâni, spor işleri içinde gençliğin de teşkilâtlandırılması demektir.

Görülüyor, ki iş basit değildir. Bilâkis, bütün diğer devlet hizmetlerine nisbetle çok geniş bir işe girişilecek, maarif teşkilâtından ve ordudan daha geniş bir teşkilât karşısındayız. En küçük bir köydeki yurttaşları bile bir birlik halinde toplayacağız. Yılın muayyen mevsimlerinde bunlara spor ve beden terbiyesi yaptıracağız. Beden terbiyesi, yalnız vücut hareketlerinden, maddî faaliyetlerden ibaret olmadığına göre ve kafa ve moral faaliyetlerinin de birlikte tanzim ve idaresi icap edeceğine göre (birinci madde bunu tarif ediyor) o halde yeni *Beden Terbyesi Genel Direktörlüğü* milyonlarca genç ve orta yaşlı yurttaşın kafaca ve bedence inkişaflarını sağlamak işini omuzlarına yükleyen bir müessese olacaktır. Böyle muazzam bir işin mesuliyetini kendilerine tevcih edilecek zatlarda aranması lâzımgelen vasıflara, burada bilmünasebe işaret etmek faydasız değildir.

Bu teşkilâtın tatbikini canlandıracak bazı konkret misaller vereyim :

1) İstanbul şehrinin nüfusu 600 bindir. Beden terbiyesi mükellefiyeti 10 yaşından 45 yaşına kadar yurttaşlara teşmil edilse — kadınlar dahil, çünkü kanun, kadınlar için istisna koymuyor — bu nüfusun yarısı, takribî bir hesapla, teşkilâtta çalışacak demektir. Büyük şehirlerde 500 kişi için bir kulüp kurulacağına göre İstanbul'da 600 kulübün açılması icap ediyor demektir. Bugün, İstanbul'daki spor kulüplerinin sayısı 30 olsa, teşkilât başlayınca 17 defa artmış olacaktır.

2) Diğer küçük bir vilâyeti, meselâ (Kırklareli) ni ele alalım :

Vilâyet Merkezi (Kırklareli)	Nufus sayısı	Kanuna göre kurulacak kulüp sayısı	
	20,740	21	
Babaeski	5,198	5	
Demirköy	3,221	3	
Lüleburgaz	11,530	11	
Vize	6,180	6	
Köylerin nüfusu	125,475	200	(Her köyde bir kulüp)
		246	

Bu halde, bugün tekmil vilâyette mevcut 5 spor kulübü yerine 246 spor kulübü kurulmuş olacaktır.

En küçük bir vilâyette 246 tane beden terbiyesi ve gençlik birliği kurulmak icap edeceğine göre bütün yurt için işbu birliklerin sayısını ortalama olarak 15 bin kabul etmelidir.

Ben, yeni kanunun memleketten istediği muazzam teşkilâtı şu iki konkren misâl ile canlandırdığım vakıt bunun genişliği ve yüceliği önünde kendim dahi parmak ısırdım.

Böyle muazzam bir teşkilâta birdenbire her yerde başlamak güçlüğünü gören kanun, yine 13 üncü maddesinin son fıkrasile bir elâstiklik kabul etmiş, yâni *kulüplerin ve grupların* imkân ve lüzuma göre tesisini, *Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü*'nün göstereceği lüzuma bırakmıştır, ki başlangıç için bu bir zarurettir.

Bununla beraber, kanunun tedrici olarak bütün yurtta tatbiki cihetine gidileceğine göre, beş altı yıl sonra yurtta kurulacak bu muazzam spor ve gençlik şebekesinin bende bıraktığı hayret intibaları içinde ikinci yazımı bitiriyorum.

— *Arkası var* —

İSLÂMİYET DEVRİNDE TÜRK SANATI

EKREM AKURGAL

İslâm sanatı birçok zamanlar Arap sanatı olarak tanılırdı. Bilâhara bu sanatta Araplar'dan gayrı diğer kavimlerin de rolü sezildikte buna müşterek bir isim olarak (İslâm Sanatı) denildi. Bu yönde atılan ilk adım, onu takip eden araştırmalarla islâm sanatını daha derin ve esaslı bir surette eleman - larına ayırmağa çok yardım etti. Asrımızın başında yapılan kazılar netice - sinde islâm sanatında arabın rolü türkün ve acemin gerisinde olduğu gö - rüldü [1].

Bu yazının maksadı bu müşterek sanatta Türkler'in oynadığı esaslı ro - lün tayin ve tesbiti olacaktır [2].

[1 Turfan ve Samarra kazıları. İleride araştıracağız.

[2] Bu sahada yazılmış bazı eserler mevcuttur. İnitiatifi ve işin ilk araştırmalarını ve mühim buluşlarını memleketimizde de meşhur sanat tarihçisi J. Strzygowski'ye medyunuz. Onun Altay - İran eserinden mada *Asiens bildende* Kunst'u bilhassa tavsiye olunur. Üstadın diğer yazılarını bulmak için (*Türkiyat* Mecmuası cilt 3 ve *Ülkü* No. 49) makalelerini okumak kâfidir. Diğer menbalar da orada gösterilmiştir. Şu var ki üstadın türkçe yazdığı makaleler muayyen ve toplu bir mevzuu havi olmadığından ve esasen kıymetli üstad yalnız kendisine mahsus bir metodla yazdığından, islâm ve Orta Asya Türk san'atlarını iyi bilmeyen bir kimse için o yazının içinden çıkmak çok zor olur. Binaenaleyh istifade de o nispette azdır.

Türk san'atı hakkında, ve bilhassa Türkler'e karşı büyük bir sempati ile, yazı yazan ilk âlim Heinrich Glück'tür. Kendisi Strzygowskinin talebesi olup maalesef genç yaşta, iki üç sene evvel ölmüştür. Türk sanatı tarihinde bu âlimin ismini unutmamalıyız. İskitler'in türk olduğunu ve islâm san'atında Türkler'in tesirini büyük bir sevgi ile ispata çalışmıştır. Kendisinin 1917 de İstanbul'da verdiği ve almanca, macarca bastırdığı konferansı bugün artık eskimiştir, esasen çok kısa idi. *Türkiyat* mecmuasındaki (cilt 3) tercüme ise çok daha kısadır (onun diğer yazıları için orava bak).

Bizim memlekette türk san'atını araştıranlar arasında Celâl Esad'ın ismi bilhassa yadedilmelidir. Mamafi onun kitabında bu yazının mevzuunu teşkil eden kısım gayet kısa bir şekilde geçilmiştir.

Orada Osmanlı Türkleri, mimarî kısmı tavsiye olunur.

Türk kültürü ve binnetice sanatı hakkındaki tetkikler ana hatları itibariyle (Türk Tarihi Araştırma Kurumu) tarafından tesbit edilmiştir. Bu hususta birinci kongrenin zabıtlarından ve bilhassa Asbaşkan bayan Afet'in ve Şemsettin'in yazılarından istifade ettim.

Köprülü'nün *les origines de l'empire* kitabı bana en büyük cesareti ve manevi desteği vermiştir.

İddiamızı daha açık bir surette ifade edebilmek için bu yazıyı iki kısma ayırıp evvelâ tezyinî sanatları tetkik edeceğiz. Orada Türkler'e hâs karakteristiği tespitten sonra ayni araştırmaları mimarî üzerinde tatbik edeceğiz.

İslâm Tezyinî Sanatı ve Türkler

İslâm sanatının Emevîler devrini Abbasîler devri ile karşılaştırdığımızda büyük farklar görüyoruz. Abbasîler devrinde sanatın yeni bir veçhe ve yeni bir tarz alışının sebebi ne olabilir ? Bu sebep gayet vazıhtır. O zamana kadar islâm kültürü ve binaenaleyh sanatı yalnız Araplar tarafından işlenmişti. İslâmlığın yayılması ile İranlı ve Türk unsurlar da bu kültürü kabul ve onu intişara koyuldular. Ve bu andan itibaren bu iki ırkın kendi hususiyetleri ile beraber islâm sanatında rol oynamağa başladığını görüyoruz.

Emevîler devrinde sanat, Hellenistik devrin yıkıntılarından ve onun mânalı mânasız imtizacından ve hallinden doğan ve hiçbir esaslı karakteri haiz bulunmayan bir sanattı [3].

Türkler ve İranlılar islâmlığa girince kendilerine hâs olan mânalar ile beraber bu yeni âleme büyük kuvvet verdiler. Bu iki milletin taşıdığı sanat karakteri birbirine okadar akrabadır ki onları yekdiğerinden ayırmak bazan güçtür. Çünkü ikisinin de ilham ve menba kuvvetleri müşterektir. Yâni her iki kavm asırlarca yanyana komşu olmuş, islâmlık devrinde Acem ülkeleri asırlarca Türk nüfuzu altında kalmış bulunduklarından sanatta birlik göstermeleri gayet tabiîdir. Fakat bu kök ve uzun zaman beraber yaşamanın verdiği zevk birliğine rağmen tarihin ve diğer vesaikin verdiği yardım ile bu iki unsuru da birbirinden ekseriya tefrik edebiliriz. Ondan başka islâmiyetin intişarı sıralarında Türk unsurunun iştirâki daha kuvvetli olmuştur. Malûm olduğu veçhile Türkler, İranlılar gibi kılıç zoru ve fetih neticesinde islâm olmamışlar daha fazla istekleri ile, islâm dünyasına hâkim olmak arzusu ile yâni siyasî emeller için, bu dini kabul etmişlerdir. Bu suretle İranlılar gibi ona karşı uzun zaman cephe almamışlardır. İlk devirler, bilhassa Smarra şehrinin inşasından sonra asırlarca yalnız ve yalnız Türk unsuru hâkim bulunmuşutr. Şunu da unutmamalıdır ki, İranlılar ancak on altıncı asrın başında Safevî devletinin kuruluşu ile kendilerini topladılar. O devre kadar daima Türk kardeşlerinin idaresi veya hâkimiyeti altında idiler. Şüphesiz ki, Acem ırkı nüfus itibariyle ekseriyeti teşkil ediyordu. İslâmiyetin intişarından itibaren vatanlarını terkedip garba hicret eden Türkler o zamanki islâm dünyasının muhtelif taraflarına yerleşiyorlardı. Ve bugünkü Afganistan, İran ülkeleri Türk kanı ile yavaş yavaş dolmuş bulunuyordu. Sayısız

[3] Türkler'in ve İranlılar'ın islâm sanatındaki rollerini ilk defa kaydeden G. Jacob tur. Bak: *Der islâm I., Hinweis auf wichtigste östl. Elem. d. islâm. Kunst*; orada bilhassa Türkler'in rolü kaydedilmiştir.

Türk dinastilerinin kurulması için az da olsa bir miktar Türk'e elbette ihtiyaç vardı. Ondan başka ileride gösterebileceğimiz gibi Türkler'in her çıktığı yerde, yeni bir sanat zevkinin doğduğunu, Türk duyuşunun kendisini belli ettirdiğini güzelce görebiliyoruz.

Burada bazan Türkler, İranlılar'ın eskiden işlediği sanat malzemesini ele almış fakat bunu daima Türk zevkine göre işlemiş, lâkin daha mühimi bunu her defasında muhakkak surette inkişaf ettirmiştir.

Türkler islâm sanatına bir de yalnız kendilerine hâs olan bir tarz dahi getirdiler. İşte islâm sanatında evvelâ bu Türk hususiyetini arayacağız.

Türkler'in islâmiyetten sonra batıya doğru hicretleri ve islâm dünyasının muhtelif yerlerini kolonize etmeleri hakkında tarihî tetkikler kâfi değilse de T. T. A. Kurumu bu hususun ana hatlarını çizmiş bulunduktan başka yeni yeni neşriyat da vermektedir [4]. İslâmiyette Türkler'in sanat bakımından oynadığı rolü göstermek onların diğer kültür sahalarında vardıkları inkişafi ispat etmekten daha kolaydır. Çünkü elimizde daha fazla mukayese ve ispat imkânları vardır. Bunu daha aşağıda müşahede edeceğiz. Sanat bahsine geçmeden tarihî durumu kısaca karekterize edelim :

Araplar'ın kendi tradition'ları ve kendi eski kültürü olmadığı için Abbasiler'in daha ilk devresinde halifenin sarayında yüksek mevki alan Acem büyüklerinin tesiri ile, halifelik bütünü ile acemleşmek tehlikesini gösterdi. O sıralarda ayni sarayın nüfuzlu şahsiyetleri arasında Türkler de görünmeğe başladı. Abbasi halifeleri bu Türk ümeranın yardımı ile Acem tehlikesinin önünü almayı münasip buldular. Türk ırkını ve Türk eyaletlerini bu suretle her hususta kayırmağa başladılar. Türkler'in şii olmayıp ta sünni tarafı iltizam etmeleri, ne bir tesadüf ne de dinî duygudan doğma bir isteyiş meselesidir. Burada her hustan evvel siyasi bir mâna aramamız lâzımdır. Bu suretle yâni sünni olarak halifenin emrine ve binnetice büyük kuvvetlerin başına geçebildikleri içindir ki Türkler'in hepsi bu mezhebi kabul etmişler ve

4] T. T. A. K. nun neşriyatına bak. Kurum'un ikinci kongresinde Türkler'in rolü daha fazla tahsil edilmiştir. Bu sahada kısa ve toplu malûmat almak için Köprulü'nün *Türk tarihi* veya *Türk edebiyatı tarihi*) kitaplarına bakmalı.

Mükrimittin Halil'in, *Anadolu fethi* eserinde Türkler'in Küçük Asya'ya nasıl yerleştiklerini görüyoruz. Fakat islâmlığın intişarı ile başlayan türk muhaceretinin tarihi henüz lâyıkıyle tesbit edilmemiştir. Halbuki tarihimizin en kıymetli ve enteresan devirlerinden biridir. Buradan kazanacağımız delillerle eski tarih ile münasebet tesis etmek imkânı çok daha kolaylaşmış olur. Meselâ Tulunoğulları üzerinde bir Mısır tarihçi tetkik yapmış bulunuyor. (Zek Mohammet Hassan, *les telunides*, Paris 1933, Geuthner). Bu kitap hakkında bir tenkit olsun okumak isterdik. Muharririn türk sanatı için orada (s. 323 - 24) söylediklerine bu yazıyı yazmış olmakla cevap verdiğimize kaniiz.

bu suretle islâm dininin iki büyük kısma ayrılması siyasî vaziyetin icabı olmuştur.

Böylece Abbasi halifeleri Türkler'in tesiri altına girdiler. Me'mun (813-833) kardeşi Emin'i Horasan'da topladığı Türk askerlerinden mürekkep bir ordu ile bertaraf etmişti. Me'mun gibi Muatasam'ın da anası Türk'tü. Çocukluğunu Türk dayıları arasında geçiren, Türk terbiyesi alan Mu'tasam, riyaseti kendisine teveccüh eden büyük imparatorluğu idare edebilecek anasırı, ancak milli seciye ve kabiliyetlerini yakından tanıdığı Türkler'de bulabileceğine kani idi. Fergan mıntakasındaki birçok Türk gençlerini türlü türlü vaitlerle Bağdat'ta toplandı, ve onlardan bir hassa ordusu teşkil etti. Türk hassa askeri diğer unsurlara mensup olanlara nisbetle daha mümtaz, kıyafet itibariyle de daha gösterişli idiler. Asil Türk askerlerinin Bağdad'ın binbir türlü levsiyatından kurtarmak için Bağdat'ın yüz kilometre şimalinde (Samarra) şehrini kurdu ve Türk askeri ile oraya çekildi (835). Fergana-dan gelen bazı Türk prenslerine çiftlikler verildi, ve bu tarihten itibaren valiler ve kumandanlar birçok eyaletler için Türkler'den seçildi [5].

Türk nüfuzu Vasık devrinde birkat daha arttı. Seyhun boylarından Irak'a doğru bir Türk akını başlamıştı. Bilâhara büyük Selçukî İmparatorluğu devrinde bir yerleştirme ve türkleştirme siyasetini alan Türk muhacereti böylece başlamış oldu.

Bu küçük tarihi işaretten sonra sanat bahsine geçelim. Mu'tasam'ın askerleri için yaptırdığı Samarra şehri hakikî bir residence oldu (835-883). Ve burada yalnız yeni politika değil yeni sanat da kendini gösterdi. Samarranın kurulması ve onun sanat prensipinin bütün halifelik ülkesi içinde yayılması islâm sanatına yeni bir renk yeni bir görünüş verdi. Bilhassa mimarî eserleri ile pek enteresan ve mühim bir şekil arzetti. Burada inşa edilen sarayları ve hususî evleri süsleyen tezyinat o zamana kadar islâm sanatında görünmeyen ve tanınmayan bir şekildedir. Almanlar'ın (1911-13) te yaptıkları hafriyatta bütün şehirle beraber bu saraylar da meydana çıkarılmış, stuck dekoration ile müzeyyen bir iki dıvar, Berlin müzesine alçı kalıplar halinde getirilmiştir. Bu binalar plânları ve haricî görünüşleri itibariyle

[5] T. T. A. Kurumu neşriyatından Tarih cilt II. s. 154 - 165. Bu devirde Türkler'in nekadar nüfuz sahibi olduğunu *Fahri*'nin bir anektodundan anlayabiliriz; işbu anektodu yukarıda ismi geçen *les tuluniedes* adlı eserden aynen alıyoruz: « On rapporte l'anecdote suivante: lorsque Motaz s'assit sur le trône du califat ses intimes tinrent séance, firent venir les astrologues et leur dirent : « voyez combien il restera à la tête du califat». Or il y avait dans l'assistance un homme sprituel qui dit: moi je sais mieux que les astrologues quelle sera la durée de sa vie et de son califat. Combien crois - tu demanderent le assistants, qu il vivra et regnera? - tant que les turcs le voudront bien - répondit l'homme. S. 42.

Maşat'ta ve El-Hira'ya benzerlerse de, dekoration için kullanılan motif ve teknik o zamana kadar islâm sanatının tanımadığı bir şekildedir. Resimlerini [6] numaralı notta işaret edilmiş göreceğiniz bu tezyinatın hususiyeti şuradadır :

1) Hendesî ve stilize bir dekorasion,
2) Meyilli makta stil ve tekniği [7],
2) Arabesk motifinin ilk görünüşü [8],
4) Bütün zeminin hiç boş yer bırakılmadan tezyinat ile doldurulması.

Bu dört hususiyetin sonuncusu islâm sanatında ve ondan evvel Bizans sanatında da bulunduğu içindir ki o kadar ehemmiyeti haiz değildir. Fakat diğer üç hassa ne ondan evvelki devirlerde ne de islâm kültürüne Türkler karışmadan bulunmuş ve görülmüş hususiyetlerdir.

İranlılar'ın bulunduğu sahada İskitler'le olan karabet yüzünden onlar da stilize bir şekilde çalışmakta idiler. Bu suretle bu stilize edilmiş işlerin İranlılar vasıtasiyle gelebileceği düşünülürse de, sanatta geometrik tezyinat tarzı yalnız Türkler'e mahsus bir sanat duyuşudur. Bunun en münasip parallellerini Turfan hafriyatında buluyoruz [9].

Bu sahada ilk münasebeti tesis eden yine Strzygowski olmuştur [10]. Onun talebesi Meister doktora tezinde Turfan Expeditionun meydana getirdiği veçhile Türkler'in bilhassa hendesi-geometrik bir dekoration hususiyeti arzettiğini göstermiştir. Meister aynı zamanda bu geometrik sanat duyuşunun islâm sanatında Türkler'in her bulunduğu yerde tesbit edilebileceğini ortaya koymuştur [11]. Şimdilik bir iki mühim karşılaştırma yapıp Turfan

---

[6] Evvelemirde Samarra publikasyonu dört cilt. Tezyinat için birinci cilt. saniyen (Kühnel-*Springer*, şekil 382 - 86) veya Diez-*Glück* propyl. Kunstge. Kezalik *Türkiyat* mecmuası cilt 3, ve Ülkü No. 49 pass.

[7] Meyilli makta (Schraegschnitt) Strzyg'nin türkçe makalelerinde de kâfi izahat ve malûmat olduğundan burada bu işareti kâfi görüyoruz. Zaten yazımızın iddiasını takip için oradaki resimleri olsun görmek lâzımdır. Ondan başka Samarra'daki sanatın İskit sanatı ile olan akrabalığını bütün Avrupalı âlimler kabul ederler.

[8] Arabesk motifinin ilk defa Türkler tarafından meydana getirildiği bunun ancak bir türk sanat duyuşundan doğabileceğini ve islâmiyette arabesk motifinin ilk misalinin burada Samarra'da bulunduğunu yine Strzyg'nin türkçe makalelerinde buluruz.

[9] V. Le Coqun *Budd. Spaet. ant.* si 6 cilt ve *Chotscho* adlı eserleri. Ayrıca *Grrünwedel Alt-Kutscha*, başlıca eserlerdir.

[10] Türkçe makalelerinde eski literatür gösterilmiştir. Fakat bilhassa şu eserlere bakınız: Glück Türk. Dek. kunst in Kunst u. Kunsthandwerk Nr. I. ve yine onun *Die Weltstellung der Türken* in d. Kunst.

[11] Bu gencin eseri basılmamıştır. Fakat ben kendisi ile birkaç defa görüşüp fikirlerinden istifade ettim. Dr. Meister bana her hususta yardım etmek nezaketinde bulundu, kendisine teşekkürü bir vecibe bilirim.

ve Samarra kazılarında çıkan eserlerin birbirine benzer ve çok yakın olduğunu yâni Samarra'daki eserlerin de Türk işi olduğunu işaret edeceğiz. Her iki tarafta bir geometrik sanat duyuşu olduğunu kaydettik. Bu yakınlık kendisini müteaddit motiflerin aynen her iki yerde göstermesi ile bilhassa enteresan bir hal alır : (Y) biçimindeki bir motif, Baklava, yığılmış meyva veya dağ-motifi, Almanlar'ın Wirbel-motif dedikleri bir örnek, v. s., her iki yerin eserlerinde birbirine inanılmayacak derecede benzerlik gösterirler. Bu hususta şimdilik üç dört mühim misâl göstermeği kâfi görüyoruz [12]. Fakat zikrettiğimiz eserleri ele geçirebilenler için, resimlerdeki elbiselerin, halıların ve resim zemininin dekorasyonuna dikkat edip oradaki motifleri teker teker mütalâa etmesini ve Samarra publikasyonu ile mukayese etmesini tavsiye ederiz [13]. Bilhassa her iki tarafın cam, seramik, sedeften küçük mozaik işleri birbirinin aynı tesiri yapmaktadır [14].

Bu karşılaştırmalarla Samarra'daki meyilli makta tekniğinin ve geometrik stilizin Turfan'da çalışan millete ait olduğu kat'î bir şekilde tesbit edilmiş olur.

Samarra'da çalışanların ve o sanatı himaye edenlerin Türk olduğunu ispat etmek için daha başka deliller de vardır : Yine bu Samarra şehri hafriyatında bulunan ve Çin fayyansını taklit eden seramik bulunmuştur ki islâm âleminde ilk muvaffak olunmuş fayyans sayılabilir. Çin fayyansı ilk defa burada taklit edilmiş oldu [15].

Fakat daha mühim olan diğer bir seramik tarzı bulunmuştur. Burada mâden kapları taklit eden bir tarz görüyoruz. Bunun bir nevi " lustre „ denilen tarzı burada icat edilmiştir [16].

Ana memleketlerinde altın v. s. mâdene bol surette malik olan ve bu mâdenlerden kap imâl eden Türkler, islâm muhitine geldiklerinde hem mâdeni çok az buldular hem de islâm dininin lüks eşya yasağı ile karşılaştılar. Fakat

---

[12] Y şeklindeki motif için bak: V. Le Coq, *Cotscho Taf.* 33u u. Taf. 64 Fig. w. Aynı motif islâm sanatında: Selçuk eserlerinde; Sarre Erzeug. isl. Kunst s. 23, Münich 1910 isl. sanat serg. katalog. Taf. 145-46. Yine aynı eserde başka motifler ; meselâ : Taf. 57 r. ve 61 abb. (1), resimlerini Samarra'daki eserlerle mukayese ediniz.

[13] Biz kendi mesaimize dayanarak fakat şimdiye kadar yapılagelenlerden ilham alarak bu münasebetleri ilk fırsatta mufassalan neşretmek tasavvurundayız. Bu gibi vazifeler tarih ve arkeoloji talebesine candan tavsiye olunur.

[14] V. Le Coq Budd. Spaetant. Bd. VI Taf. 9 ; Samarra, *Lamm das Glas von Sam.* 119 f. Aynı kitapta Bd, IV 15 c. bir Direier Wirbel olup aynen Sam. görünür. bak. cilt I. pass.

[15] Yani Türkler onu ana yurtlarından beraber getirdiler.

[16] Toprak kap örle bir cilâ ile örtülüyordu ki (oxyde de cuivre ve d' argent dan mürekkep) madene has bir parlaklık doğuyordu. Misal : Sam. publ. Bd. II.

bu husustaki ihtiyaçlarını başka türlü temin etmeyi aradılar ve böylece toprak kaplara mâdenî bir görünüş vermek usulünü icat ettiler. İslâm dininde malûm olduğu üzere bu yasak Muhammet zamanındanberi vardı. Fakat iki yüz sene içinde Türkler gelmeden evvel böyle bir teknik doğmamıştı. Lustre tarzının Samarra'da meydana çıkmasını yine bir tesadüfle izah etmek çok büyük bir haksızlık olur [17]. Türkler bu tekniği dıvarlarını süslemek çin de kullandılar. Toprak kapların mâdenî kapları taklit ettiği yine bulunmuş kabartmalı seramik ile sabittir. Bu kapların üzeri kabartmalı ornamentlerle süslüdür. Mâdenî ve kabartmalı kaplar Orta Asya'da ve Çin'de çok eski zamanlardanberi tanınmakta idi [18].

Bütün bunlar arasında ağaç mobilye ve tahtadan dıvar tezyinatı çok büyük bir rol oynamaktadır. Bu moda Türk olan Tuluoğulları ile Mısır'a götürüldü ve orada asırlarca hüküm sürdü. Bugüne kadar kalmış binlerce misâl bu Türk stilinin binlerce şahididir [19]. Bu stil kendisini alabastre sütun başlıklarında da göstermiştir [20].

Yukarıda kaydettiğimiz müteaddit noktalar Samarra'nın Turfan Türk eserleri ile büyük karabetini saniyen kendisinin Türk karakterini göstermiş oldu.

Bu suretle Samarra'nın Türk eseri olduğunu ispat ettikten sonra onun parallellerini islâm sanatında arayacağız. Diğer muhitteki islâm eserlerinin Türk tesiri altında kalıp kalmadığını anlamak için buranın eserleri ile mukayese etmek lâzımdır. Tarihin yardımı ile nerede Türkler'in yerleştiğini biliyorsak oranın eserlerini incelemek grekecektir.

— *Bitmedi* —

---

[17] Aynı seramiğin Mısır'da 9uncu asırdan sonra bulunuşu onun oraya Tulunoğulları ile geldiğini ispat eder.

[18] Kabartmalı seramik misaller Sam. publ. cilt II.

[19] Sam. *publikationu,* cilt I, Mısır için Pauty, Bois sculpté du *musée arabe jsqu'a l'époque Ayyoubide* Caire 1931.

[20] Berlin islâm kısmında iki üç misal vardı.

GARİP BİR HAL

Bir solgun ümittir beni terk eder
O demler ki hayâl olmadan önce
İçimde yaralı bir bülbül inler
Açılan gonceler solmadan önce . . .

Sahilde bir gündü başbaşa gûya
Henüz hatırımda o tatlı rüya
Gel seni göreyim, gel, doya daya,
Bana garip bir hal olmadan önce . . .

Abdullah Ertem

A Y Ş E

Sıva kollarını sıva göresin
Dökülsün saçların dağılsın Ayşe
Sık bas adımların sık bas dönesin
Kızlar hayran olsun bayılsın Ayşe . . .

Sık bas ki adımlar kıvrılır olsun
Vurdukça fistanın sıyrılır olsun
Dizlerin bir lâhaza kırılır olsun
Toprakta kan izi sayılsın Ayşe . . .

Vurdukça dizlerin kırılır gibi
Sarı sırma fistan sıyrılır gibi
Yaralı bir ceylân kıvrılır gibi
Cepkeninde al kan yayılsın Ayşe . . .

A. E.

TURİZM MES'ELESİ VE TÜRKİYE

YAŞAR NABİ

Turizm meselesi, eskidenberi, matbuatımızda sık sık ortaya konulan mühim memleket dâvalarından birini teşkil eder. Ve böyle olması pek tabiidir. Çünkü Türkiye, tarihî ve coğrafî vaziyeti itibariyle turizmi kârlı bir endüstri haline getirmek için lüzumlu bütün tabiî şartları haizdir. İtiraf etmek lâzımdır ki, bu endüstriyi arzettiği imkânlar nisbetinde istismar etmek için şimdiye kadar sistemli ve devamlı bir faaliyet göstermek fırsatını bulamadık. Başarılması için sıra bekleyen birbirinden daha mühim sayısız işler, ehemmiyeti şüphe götürmeyen bu işin geri kalmasını intaç etmiştir.

Fakat parti proğramının millî dâvalardan biri olarak üzerinde işlenilmesi prensipini kabul etmiş olduğu turizm işi, artık devletin çalışma proğramına filen girmiş, ve İktisat Vekâleti'nde teşekkül eden Turizm Bürosu, bu yolda ilk adımı teşkil etmiştir. Matbuat Umum Müdürlüğünü modern ve rasyonal bir müessese halinde organize etmekte büyük hizmetleri geçmiş olan Doktor Vedat Nedim Tör'ün, yeni kurulan büronun reisliğine getirilmiş olması, bu taze teşekkülün, memleket için daha hayırlı ve semereli bir şekilde çalışmaktan ve müspet tesirlerini en kısa zamanda göstermekten geri kalmayacağına garanti teşkil eder.

Turizm bürosu, matbuatla işbirliğini kendine şiar edindiğini bildirerek bütün Türk muharrirlerinden, bu mesele üzerinde düşündüklerini anlatmak suretiyle yeni kurulan esere ellerinden geldiği kadar bir hizmette bulunmalarını rica etmektedir.

İşte biz de bu dâvete icabet ederek, turizm dâvasının, memleketimiz bakımından arzettiği meseleleri toplu bir şekilde gözden geçirmek ve bu hususta hatıramıza gelen tedbirleri kaydetmek istiyoruz.

Turizmi, iki kısma ayırarak, müstekilen mütalâa etmek lâzımdır: Dış turizm, iç turizm. İç turizmin tetkikini sonraya bırakarak, evvelâ dış turizmi, yâni hariçten memleketimize seyyah gelmesi meselesini gözden geçirelim.

TURİZMİN UNSURLARI

Hemen her memleket kendisine turist çekmek için bütün imkânlarını seferber etmiş vaziyettedir. Turist, bu kadar bol ve müteaddit dâvetler kar-

şısında, ziyaret edeceği memleketi tercihte hangi cazibelerin tesiri altında kalır ? Herşeyden önce bunları tesbit etmekle işe başlamalıyız. Bizce turizmin ana unsurlarını şu dört şube içinde hülâsa etmek mümkündür :

a) Tabiat servetleri,
b) Tarih servetleri,
c) Pitoresk,
d) Eğlence.

A. Tabiat Servetleri. — Turisti çeken en mühim cazibelerden birini teşkil ettiğinde hiç şüphe yoktur. İsviçre'yi, ananevî bir turizm ülkesi haline getiren, tek başına bu unsur değil midir ? Bugün dünyanın medenî nüfusunun, turistlerin pek büyük bir nisbetini veren nüfusun âzim bir ekseriyeti, şehirlerin dar, sıkı, bunaltıcı ve tabiattan mahrum havası içinde yaşamaktadır. Güneşten, havadan ve yeşillikten mahrum odasının sıkıntılı çerçevesi içinde bütün bir senesini geçirmiş olan adam, bir iki haftalık veya aylık izni esnasında hasretini çektiği tabiatın güzelliklerinden nasip almak arzusunu, dağlar, göller, ormanlar, deniz kıyıları, güneşin, suyun ve ağacın birlikte tabiatın senfonisini vücude getirdikleri peyzajların cazibesini pek tabiî olarak hissedecektir. Bu itibarla, bütün memleketler, seyyahları dâvet ederken, en önde, tabiatlarının reklâmını yaparlar. Fakat tabiattan mahrum olan pekâz memleket vardır. Hemen her ülke kendine göre dağlarına, göllerine, ormanlarına maliktir. Ve medenî memleketler, tabiatın bu servetleri bahş hususunda kendilerine karşı göstermiş olduğu hasisliği, büyük masrafları gözden çıkararak sun'î tesislerle telâfi etmek yoluna gitmişlerdir. Tabiatın ancak bir hammadde olduğunu unutmamak lâzımdır. Tabiatın en muhteşem manzaralarını seyretmek için bugünkü şartlar altında Himalaya dağlarına veya Afrika ormanlarına bir turist akını tasavvur edebilir misiniz ? İsviçre'de tabiat servetlerinin turizm bakımından istismarında, bu memleketin Avrupa'nın göbeğindeki ideal coğrafî mevkiinin rolü pek büyük olmuştur. Fakat bunun yanında, tabiatı kolay erişilir bir hale getiren yollar, oteller, fenikü-ler şebekeleri tesisatının da kıymet ve ehemmiyeti inkâr edilemez.

Tabiî servetler itibariyle, Türkiye eşsiz imtiyazlara maliktir. Anadolu, iklim, toprak ve su hususunda harikulâde tenevvüler arzeden bir terkiptir. Yazın da tepesinden kar eksilmeyen dağları, palmiyelerle portakal ağaçlarının gölgesinde serinleyen Akdeniz plâjları, İsviçreninkine benzeyen gölleri, ormanları, sıcak ve soğuk su banyoları, ve bunların hepsinin üstünde, bir şehrin cemetmesi mümkün bütün tabiî güzellikleri koynunda toplamış olan İstanbul'a maliktir. Fakat coğrafî mevkiinin turizme ayni derecede müsait olduğunu söyleyemeyiz. Memleketimiz Avrupa'nın ve Akdeniz havzasının müntehasındadır, bu itibarla da en fazla turist ihraç eden memleketlere, nisbeten uzak mesafededir. Seyyahların büyük ekseriyeti Türkiye'ye, demir yoliyle şimalden ve deniz yoliyle garptan gelirler. Şimal yolu üzerinde Ma-

caristan, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan, cenup yolunda da Fransa, İtalya, Yunanistan ve Akdeniz'in cenup kıyıları, mesafe yakınlığı dolayısiyle, memleketimizin ciddî rakiplerini teşkil ederler. Bu memleketler de tabiat zenginlikleri itibariyle ihmâl edilemeyecek servetlere malik tirler ve bilhassa bunları, seyyahların ihtiyaçlarını gözönünde tutarak daha iyi organize etmekte bizden evvel davranmışlardır. Pek çok turistler yakın şark tabiat, pitoresk ve tarihini tanımak için, bunların hepsine malik addettikleri Yunanistan'ı veya Mısır'ı görmekle mesafeden ve bu itibarla da zaman ve masraftan tasarruf edebilecekleri düşüncesiyle hareket etmektedirler. Akdeniz'in garp boğazından her sene geçen yüz binlerce seyyahın eriye eriye memleketimize ancak kırıntıları gelmesi de gösterir ki, tabiat, turizm için ehemmiyetli bir unsur teşkil etse bile kâfi değildir. Bu itibarla, turizm tezgâhımıza tabiat hammaddesini koyunca derhal kârlı işler yapmaya başlayacağımız hayaline kapılamayız.

Tabiat, geniş bir turizm hareketi yaratmak için faydalı elemanlardan biridir. Fakat bu elemanın bile, seyyahın önüne arzedilmeden önce, işlenmesi, kıymetlendirilmesi iktiza eder. Meselâ Çamlıca tepesi, eşi nadir bulunur bir panoramayı seyreden, üstelik en temiz bir havanın teneffüs edildiği nefis bir tabiat köşesidir. Fakat üstünde modern konforun bütün icaplarını nefsinde toplayan güzel bir otel ve tepeye kadar seri ve rahat bir nakil vasıtasi temin edilmedikçe, bu tepenin turistik kıymetini istismar etmeye imkân yoktur. Çamlıca yüzlercesi arasından bir misaldir. İstanbul, onun gibi bir sürü tabiat hazinesine maliktir ki, modern tesislerle cihazlanmalarını beklemektedir. İstanbul gibi dağınık bir şehir için, muhtelif tabiat köşelerini birbirine bağlayan süratli ve aralarında itibarlı nakil vasıtaları en mühim ve en başta düşünülecek bir iştir. Turist, vakit kaybetmesini hiç sevmeyen insandır. Boğazın bir ucundan Ada'ya gitmek için üç dört saatini feda etmeye tahammül edemez.

İstanbul, bir transit yolunun üstünde bulunmak gibi kıymetli bir hususiyete de maliktir. Gerçi bu ticarî transit yolu, henüz turistik bir yol değildir. Akdeniz'den Romanya'ya veya ters istikamette geçen seyyahların miktarı pek fazla olmasa gerektir. Rusya gibi muazzam bir ülkenin turizme geniş ölçüde açılması, İstanbul'un turistik transit noktası olmak bakımından kıymetini hiç şüphesiz arttıracaktır. İstanbul ve İzmir gibi enternasyonal hatlar üzerinde bulunan limanlarımızı bir kenara bırakırsaık, memleketin diğer bölgeleri, denizden ve merkezden uzaklaşıldığı nisbette turistik ehemmiyetlerini kaybederler. Mesafe ve nakil vasıtası meselesi burada daha büyük bir engel halinde karşımıza çıkar. Bunun için değil midir ki yeni kurulan turizm bürosu ilk üç yıllık programına ancak dört bölgeyi almıştır: 1) İstanbul, Trakya ve Kocaeli havalisi, 2) İzmir ve hinterlandı, 3) Karadeniz sahili, 4) Ankara.

Bunlardan Karadeniz sahili ile Ankara'yı, şimdilik ancak iç turizm için bir mevzu addedebiliriz. Bunun haricinde, görüldüğü gibi, dış turizm bakımından bir istismar mevzuu olarak ancak İstanbul ve İzmir havalisini ele alabiliriz. Ve bu suretle harekette tam bir isabet vardır. İmkânlarımızı memleket ölçüsünde dağıtmak asıl turistik mıntakalarımıza lâyık derecesinde ihtimam göstermekten bizi alıkoyabilirdi.

B. Tarih servetleri — Tarihî servetler, yâni âbideler, harabeler, arkeolojik kazılar, müzeler gibi tarihî kıymeti olan eserler ve müesseseler turizm bakımından, tabiat servetlerinden daha az olmayan bir kıymet ve ehemmiyet arzederler. Akdeniz havzasında İtalya ve Yunanistan'ın turizm için müstesna birer cazibe arzetmelerinde, birinin eski Romalılar'ın, diğerinin de eski Elenler'in hatıralariyle meşbu birer ülke olmasının tesiri büyüktür. Kudüs ve Mekke, tarihî-dinî bir hatıranın ticaretiyle yaşayan iki şehir değil midir ?

Memleketimiz tarihî eserler itibariyle de tabiatın hususî bir lütfuna mazhar olmuş bir memlekettir. Anadolu tarihe beşiklik etmiş olan ülkedir, diyebiliriz. Bir tek devrin ve bir tek medeniyetin izlerini koynunda taşımakla öğünen memleketler yanında, Türkiye toprakları, şimdiye kadar gelmiş ve geçmiş belli başlı bütün eski medeniyetlerin yuvası olmuştur. En eski devirlerden başlayarak Eti, Finike, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı medeniyetleri, bu topraklar üzerinde silinmez eserler ve âbideler bırakmışlardır. İnkilâp rejiminin bu mevzua verdiği ehemmiyet sayesinde tarihî eserlerimiz hergün biraz daha iyi meydana çıkarılmakta ve değerlendrilmektedir.

Yalnız şurası unutulmamalıdır ki, tarihî eserlerin taşıdıkları asıl kıymetin turistik bakımdan arzettikleri ehemmiyetle mutlaka mütenasip olması icap etmez. Burada propaganda unsuru araya girer. Bir tarihî eser hakikî değerinden ziyade dünya ölçüsündeki şöhreti nisbetinde turistin alâkasını celbeder. Eski Yunan ve Roma medeniyetleri, modern kültüre temel taşı vazifesini gördükleri için, bütün dünyada kendi etraflarında otomatik surette pek geniş bir propaganda yapmışlardır. Eski Romalılar ve Elenler'in üzerinde oturmuş oldukları ülkelerin her karış toprağı, binlerce garp şairi tarafından terennüm edilmiş mitolojik ve tarihî hatıralarla doludur. Mekteplerde kafasına humanizme kültüriyle birlikte bütün bu hatıralar yerleştirilmiş olan turist, o yerlere karşı tabiî bir cazibe hisseder. Yunanistan ve İtalyadaki harabelerin ve eski eserlerin, turistik bakımından müstesna kıymetini yaratan da bu değil midir ? Ehemmiyetsiz bir taş parçası, koca bir efsaneyi gözönünde canlandırdığı için, insanın nazarında bambaşka bir ehemmiyet alır.

Türkiye'deki eski eserlerin hariçte meselâ Yunanistan veya İtalya'dakiler kadar geniş bir şöhrete sahip olduklarını iddia edersek ancak kendimizi aldatmış oluruz. Gerçi, tarihî hazineleri itibariyle, memleketimiz, bugünkünden çok daha büyük bir alâkaya lâyıktır ve buna namzettir. Fakat bu, uzun bir propaganda işidir.

Şimdilik turistik bakımından nisbeten geniş bir alâka gören ancak İstanbul'umuzdur. Koynunda Bizans ve Osmanlı medeniyetlerinin en güzel, âbidelerini taşıyan ve çok zengin müzelere sahip olan bu şehrimizin, eşsiz tabiî güzelliklerine eklenen bu hususiyeti, onun turistik kıymetini şüphesiz ki çok yükseltmektedir. Fakat İstanbul, çok defa, limana uğrayan gemilerdeki seyyahlar tarafından, hattâ bir otele inilmek lüzumu bile hissedilmeden, bir veya iki gün zarfında alelâcele ziyaret edilmekle iktifa edilmekte, netice itibariyle bu aceleci ziyaretlerden memleketin temin ettiği iktisadî menfaat pek büyük olmamaktadır. Bizim asıl istediğimiz ve beklediğimiz turistler, memleketimizde oldukça uzun bir zaman kalacak ve dolaşacak olanlardır. Bursa gibi, İzmir ve hinterlandı gibi tarihî kıymeti büyük olan mıntakalarımıza kesif bir seyyah akınının temin edilmesi, bu itibarla en mühim hedeflerimizden birini teşkil edecektir.

Ecnebi seyyahların, Yunanistan'da görerek alâkalandıkları Ege medeniyetinin bir temadisi bizim Ege bölgemizdedir. Efes gibi, Bergama gibi harabeler, pek çok seyyah çekebilirler. Fakat bunun için, bol ve ucuz nakil vasıtası, otel gibi, seyyahatin ana tesislerini emirlerine amâde kılmak lâzımdır.

İç Anadolu'da meselâ Alacahöyük ve Boğazköy harabeleri, çok daha eski bir tarihin şaşırtıcı eserleriyle doludur. Fakat bugünkü şartlar içinde bozuk yollardan üç dört günlük bir seyahati göze alıp ta buralara kadar gelecek seyyahlar tasavvur etmek imkânı yoktur. Şimdilik bu yerleri olsa olsa iç turizm için organize etmekle işe başlarsak, ileride dış turizm için de bir mevzu haline getirmek yolunda lüzumlu ilk adımı atmış oluruz.

Tarihî servetlerin, tabiî zenginlikler gibi, ancak kolay erişilir, rahat ve ucuz görülür bir hale konulmasıdır ki, bunları, turizm için bir istismar mevzuu haline getirebilecektir.

C. Pitoresk — Turist her zaman görmeğe alışık olmadığı manzaraların, kendisi için yeni olan şeylerin âşıkıdır. Üzerinden medeniyetin tesviye silindiri geçmemiş, kendine hâs hususiyetleri olan manzaralar, turizmin mükemmelen istismar etmesini bildiği pitoreski teşkil eder. Eskiden memleketimizin pitoresk bakımından daha zengin olduğunu inkâr edemeyiz. Ahşap binaları, acaip serpuşlu ve kılıklı erkekleri, çarşaflı kadınları, garip renkli çarşıları ile, şark pitoreskinin her çeşidine memleketimizde rastlamak mümkündür. Fakat inkılâp Türkiyesi, üstünde küme küme köpekler yatan dar ve tozlu sokakları, gülünç kıyafetleriyle bir sefalet manzarasını ticarî metağ olarak satmaya tenezzül etmeyecek kadar medenî haysiyet sahibi bir millet sıfatiyle, mazinin bütün bu acaip taraflarını aramızdan söküp atmıştır. Yalnız unutmamak lâzımdır ki, pitoreskin bu sefalet manzarası çirkin olsa bile, haddizatında pitoresk bir ayıp teşkil etmez. Bugün birçok memleketler, mahallî hususiyetlerini, turizm için yegâne cazibe unsuru halinde istismar etmesini bilmektedirler. Meselâ köyün millî kostümleri ve dansları, Macar turizminin esas unsurunu teşkil eder. Fransız muharrirlerinden biri Maca-

ristan'da bir seyyah kafilesinin yolda olduğu kendilerine haber verilince bir köy halkının varyete trupu gibi nasıl üstlerindeki caket pantolonları atarak rengârenk millî kıyafetlerini alelâcele sırtlarına geçirdiklerini tasvir eder.

Gülünç ve çirkin olmayan pek çok millî hususiyetlerimiz vardır ki, turizm için hususî bir cazibe arzedecek ehemmiyettedir. Bunları muhafaza etmeye itina etmemiz zaruridir. Körü körüne bir pitoresk düşmanlığı demagojiden başka birşey olamaz. Köylülerimizin itina ile sandıklarında sakladıkları ve bayramlarda veya eğlencelerde giydikleri millî elbiselerin muhafazasına ve bu itiyadın devamına bilhassa ehemmiyet vermek lâzımdır.

Türkiye'nin pitoresk bakımından arzettiği diğer bir zenginlik de istihale halinde bir memleket oluşudur. Yeni ile eskiyi, birbirinin lehine baş döndürücü bir tekâmül seyri ile birlikte bu derece yanyana arzeden ve bu mücadelenin safhalarını koynunda bu kadar bariz bir surette taşıyan bir memleket daha göstermek mümkün değildir. Bütün dünyada merak ve alâka uyandırmış olan inkilâbımız da hiç şüphesiz, turist için bir alâka mevzuudur. Daima peçe ve örtü altında tasvir edilmiş olan Türk kadınını, modern kıyafeti içinde görmek cazip bir arzu değil midir ?

D. Eğlence — Eğlencenin, tek başına, turist celbi için bir vasıta haline getirildiği yerler az değildir. Her sene dünyanın muhtelif memleketlerinde yapılan tiyatro, sinema, musikî, raks festivalleri, köy şenlikleri herşeyden önce turistik bir hareket yaratmak maksadını güder. Monte Carlo gibi sırf kumarhanesinin hatırı için ecnebi parasiyle yaşayan, kumarı, sefahat ve kadın ticaretini istismar eden şehirler yok değildir.

Turizm istatistiklerini dolduran kalabalıkların ekseriyeti büyük şehirlerde oturur ve kendi yurdunda çeşitli eğlence imkânlarına maliktir. Bu kalabalık, seyyahatlerinde münhasıran eğlenmek gayesini gütmez. Fakat, asıl hedefini pitoresk, tabiat ve tarih güzellikleri teşkil etse bile, seyyahatini imkân nisbetinde eğlenceli geçirmeyi de tabiidir ki ister.

Eğlence imkânları bakımından mütalâa ettiğimiz zaman memleketimizin hakikaten fakir olduğunu derhal görürüz. İstanbul istisna edilirse, memleketin diğer taraflarında eğlence kıtlığı daha ziyade göze çarpar. Fakat İstanbul bile komşu Balkan memleketlerinin hükûmet merkezlerine nazaran daha az eğlenilen bir şehirdir. Bunun sebebini halkımızın eğlence itiyadına malik olmamasında aramalıyız. Akşam saatleri bütün medenî memleketlerde halkın piyasa etmek için sokaklara, caddelere ve parklara döküldüğü zamandır. Bizde ise hal bunun aksidir. Akşamla beraber herkes evlerine çekilir, sokaklar tenhalaşır, umumî mahaller boşalır. Bundan başka, İstanbul'da eğlence, herkesin kendine kolay kolay bahşedemeyeceği bir lükstür. Az ve kötü eğlenmek için çok para sarfetmek lâzımdır. İstanbul'a gelen seyyah kafilelerinin, eğlence yerlerine uğramadan, şehrin görülmeye değer taraflarını gezip gemilerine dönmelerinin sebebini bunda aramalıyız. Yalova gibi her cihetçe modern ve nefis bir su şehrimizin tek mühim noksanı eğlence kıtlı-

ğıdır. Turizm programımızda, eğlence vasıtalarının ıslahı ve modern bir memlekete layık şekilde organizasyonu işi de ehemmiyetli bir yer işgal etmek lâzımdır. Fakat bu dâva umumî bir şekilde mütalâa edilmek lâzımdır. Aksi halde, İstanbul festivali gibi ancak kendimize duyurup beğendirebil - diğimiz yarım teşebbüslerle seyyah celbine imkân olamayacağı pek tabiidir.

YARATILACAK UNSURLAR

Turistik bakımdan memleketimizin arzettiği imkânları ve eksikleri bu şekilde kısaca gözden geçirdikten sonra, yalnız turizmi teşvik için değil fakat modern bir memleket olmak haysiyetile yurdumuzda plânlı bir şekilde tanzim ve organize etmemiz lâzımgelen noktaları mütalâa etmeye çalışacağız. Herşeyden önce, memleketimize gelecek turistlerin rahatını kusursuz bir şekilde temin etmek ve onları memnun göndermek şartiyle karşılaşırız.

Nakil vasıtaları yollar ve otellerle bir seyyahın aradığı ve her yerde bulmak istediği bütün kolaylıkların turistik bakımdan organizasyonu işi hususî bir ehemmiyet arzeder ve işimizin en müşkül tarafını teşkil eder.

Trenlerimiz konfor itibariyle, iyi bir vaziyettedir. Fakat yol şebekemiz için daha pek çok çalışmak mecburiyetindeyiz. Henüz kitle halinde otomo - billi seyyahları memleketimize celbetmek ümidini besleyemeyiz. Fakat yol şebekesi mutlaka otomobilli seyyahların aradığı bir rahatlık değildir. Bugün otobüs, otokar ve kira otomobiliyle seyahatler, her memlekette en az demir yollariyle yapılanlar kadar taammüm etmiştir. Demir yollarının uğrağında olmayan tabiî güzellikleri (Bolu ve gölleri, Ege harabeleri gibi) muntazam asfalt yollar şebekesiyle merkezlere bağlanmak bu memleketin birçok köşelerini turizm itibariyle ihya etmeye kâfidir. Deniz seferlerimizin de daha rahat ve daha seri vasıtalarla teçhizi arzu olunur, esasen yeni ısmarlanan ve ısmarlanacak olan gemileriyle, Denizbank bu dâvayı tahakkuk ettirmek işini deruhte etmiştir.

Fakat bizde bilhassa ıslaha ihtiyaç gösteren ve organize edilmesi icap eden otel ve lokantalardır. İstanbul ve Ankara gibi modern şehirlerimiz bile bu hususta arzu edilen seviyede olmaktan uzaktır. Bütün medenî memleketler otelcilik ve lokantacılık gibi âmme hizmetlerine ait işleri sıkı kayıtlar ve ciddî bir kontrol altında bulundurmaktadırlar. Bizde bu işe yeni başlanacaktır. Fakat yalnız kontrol kâfi değildir. Bugün mevcut olmayan modern tesisleri hazırlamak da bir ihtiyaçtır, asıl güçlük te bu noktada hissedile - cektir.

Türkiye için turizm mevsimini bilhassa yaz ayları olarak kabul etmeliyiz. Bu itibarla da İstanbul'da turizme tahsis edilecek otellerin Beyoğlu ve Sirkeci gibi havasız ve manzarasız yerlere sıkışıp kalmayarak mümkün mertebe şehrin en güzel manzaralı yerlerinde, deniz kıyılarında kurulması lâ - zımdır. Fakat dikkat ediniz İstanbul'un Moda, Kalamış, .Boğaz kıyıları, Çamlıca, Yakacık, Heybeli gibi tabiatın en ziyade müsaadesine mazhar ol-

muş yerleri en basit konfuru havi otellerden bile mahrum bulunmaktadır. Bugün sayfiyelerimizde ecdattan modern köşklerin derme çatma bir şekilde ıslahı suretiyle meydana gelmiş olan otelleri hiç hesaba katmamalıyız. Sonra bir diğer mühim nokta da bu otellerin kâfi miktarda büyük olmaması key - fiyetidir.

İstanbul'da seyyah işleriyle alâkalı biri, şehre bir vapurla 200 veya 300 kişilik kafileler halinde gelen seyyahların hepsini birden alacak büyük oteller bulunmadıkları için şehre inmediklerini ve vapurdaki rahatsız kamara - larında kalmayı tercih ettiklerini söylüyordu.

Odalarında akar suyu ve kaloriferi olmayan otelleri turistlere tavsiye edemezsiniz. İstanbul'da otellerin büyük bir ekseriyeti bu en basit konfor vasıtalarından mahrumdur. Seyyahları gezdirecek geniş, rahat ve açık oto - karlarımız yoktur. Olsa da böyle büyük otokarları dolaştıracak sokaklara ve yollara malik değiliz. Sonra lokanta meselesi de mühimdir. İtiraf edelim ki, et yemeği henüz beceremediğimiz bir iştir. Türkiye'den kasaplık hayvan ithâl eden Yunanistan'ın lokantalarında çok daha mükemmel ve bol et yemeği bize nazaran yarı fiatına yenilir. Büyük ve pek pahalı otellerimizi istisna edersek diğer lokantalarımızda ecnebi seyyahları memnun edebileceğimize güvenemeyiz.

Bu teşkilâtsızlık yanında pahalılık en büyük derdimizdir. Hariçte Türkiye'yi dünyanın en pahalı memleketi diye tanıtan propaganda büsbütün yersiz değildir. Turist, pahalılığı bilhassa nakil vasıtaları, otel lokantalar ve eğlence mahallerinin fiatlariyle ölçer. Bilhassa bu şubede pahalılık bizde âzamî derecededir. Bükreş veya Atina'da, birinci sınıf bir otelde tek yataklı konforlu bir odada gecesi bir liraya kalabilirsiniz. Bizde bu fiat asgarî iki liradan başlar. Lokantalarımız da ona göredir. Nakil vasıtalarındaki pahalılık ise hiç kıyas kabul etmez. Taksi, otobüs ve tramvay ücretlerimiz, daha ileri gitmeyelim, komşu Balkan memleketlerine nazaran asgarî yarı yarıya daha pahalıdır. Tren biletleri için de vaziyet aynidir. Gerçi şimdi gidiş dönüş biletleri, halk ticaret biletleri gibi kolaylıklar sayesinde yerli halkımız için bu pahalılık çok hafiflemiştir. Fakat aynı yoldan dönmek istemeyen bir yabancı seyyaha, tren ücretlerimizin pek pahalı görüneceği şüphesizdir.

Yukarıda saydığımız vasıtalarda pahalılık öylesinedir ki turizm için yanaşılır bir seviyeye getirilmesi için yüzde elli bir ucuzluk temin etmeye ihtiyaç vardır.

Bizde pahalılığa inzimam eden ikinci bir dert de hilekârlıktır. Ecnebi seyyah, İstanbul'a karadan veya denizden daha ilk adımını atarken hamal - larla kayıkçıların şahsında bu hilekârlıkla yüzyüze gelir. Bir Türk otelinin rehberi, gemiden sahile çıkarmak için sandalcıların ecnebi seyyahlarından beş dolar istediklerini acı acı anlatıyordu. Oteller, garsonlar, dükkâncılar, ecnebiyi soymak için bu yarışa iştirâk ederler. Fakat bunun neticesi şu olur

ki bir hafta kalmak niyetiyle gelen seyyah ertesi günü soluğu trende veya vapurda alır.

Turizmin maddî vasıtaları yanında bir de turizm ahlâkı tesisine çalışmak ve buna aykırı hareketleri en şiddetli cezalara çarpmak mecburiyetindeyiz. Yunanistan, bu maksatla bir turistik zabıta teşkilâtı kurmuştur ki, misâl olarak alınmaya değer, bu teşkilâtın vazifeleri geniştir: turizm bölgelerinde yabancı seyyahın çirkin bulacağı manzaraların ve hallerin izalesi, otel, gazino ve saire gibi turistlerin toplu olarak baş vuracakları yerlerin mürakabesi, turistlerin müracaat ve şikâyetlerine merci olarak onlara her türlü yardımlarda bulunmak ve lâzımgelen inzibatı vermek. Turistlerin her türlü rahat esbabını temin etmek. Bu iş için iyi tahsil görmüş, birkaç lisan bilen çalışkan ve enerjik memurlar tavzif edilmektedir.

*

Görüldüğü gibi bizde turizmin ham maddesi mebzulen mevcuttur. Fakat bu ham madde henüz işlenmiş bir halde olmaktan çok uzaktır. Turizm bir kül işidir. Muhtelif unsurlardan bir tekinin aksamı bile umumî mekanizmayı atalete sevkedebilir, halbuki, gösterdiğimiz gibi, bizde aksayan unsur az değildir. Organizasyon meselesi, otel ve lokantaların tesisi meselesi, ucuzluk meselesi, temizlik meselesi, iyi muamele ve dürüstlük meselesi, eğlence meselesi, bütün bu hususlar bir kül halinde ele alınmak ve o suretle mütalâa edilmek lâzımdır.

Değişmesi icap eden noktalar arasında halkımızın turiste karşı zihniyeti de mevcut olduğu için işi kolay telâkki etmek doğru olmaz.

PROPAGANDA

Bir memlekette turizmin inkişafı için geniş bir dış propagandaya ihtiyaç olduğu bir mütearifenin ifadesidir. Fakat bu propagandaya, iç teşkilâtı ikmâl etmeden başlamak doğru olmaz. Unutulmaması lâzımgelen bir nokta vardır: Memleketimizden gayri memnun gönderdiğimiz her turist, bizim için en zararlı bir menfi propaganda teşkil eder. Bu itibarla, propagandaya ancak, gelecek turistleri her bakımdan memnun edeceğimize kat'î emniyet getirdikten sonra başlayabiliriz.

Turizm propagandası reklâm, afiş, prospektüs tevzii şeklinde büyük masraflara girilerek yapıldığı gibi otomatik surette masrafsız meydana geleni de vardır. Her memleketin sözü geçen muharrirleri bu propagandanın başlıca unsurunu teşkil eder. Hariçte zikre değer mühim bir reklâm teşkilâtı olmayan Yunanistan, bilhassa ikinci şekildeki propagandadan geniş surette faydalanmıştır. Bunun içindir ki komşu millet, ecnebi muharrirlerin Yunanistan'ı ziyaret etmesi için elinden gelen gayreti sarfeder ve onları, geriye memnun göndermek için hükûmet ve halk elele çalışır. Yabancı muharrirlerin Yunanistan'ın tarihî ve tabiî servetleri hakkında yazdıkları sayısız makale, şiir ve kitaplar, bütün dünya turistlerinde bu memleketi görmek için

büyük bir arzu doğuracak kadar tesirli olmuştur. Hariçte memleketimizin propagandasını düşünürken bilhassa bu misâli gözönünde bulundurmamız ve Türk dostu yabancı muharrirlerin memleketimizi görmelerini temin etmemiz lâzımdır. Bu en az masraflı, fakat en çok randımanlı propaganda şeklidir. Bir sürü masrafla bastırılan broşürler, afişleri, emin olalım ki ekseriya yalnız kendimiz görürüz. Gönderdiğimiz ecnebi seyyahat acenteleri bunları tevzi etmek ve asmak zahmetini bile ihtiyar etmezler. Meselâ İstanbul'da ilk defa bir Balkan festivali tertip edildiği sene bütün Balkan merkezlerini dolaşmış, hiçbir seyyahat acentesinde bu festival münasebetiyle bastırılan reklâmlara rastlamamıştım. Görüldüğü gibi, bu ecnebi seyyahat acentelerini elde etmek te mühim bir meseledir. Bugün turistlerin çoğu gezmek istediği mıntakayı söyleyerek, kendilerine bir seyyahat programı tanzimi işini bir seyyahat acentesine bırakıyorlar. Akdeniz'de yapılacak seyyahatlerde, bu acentelerin Türkiye'yi unuttukları ve hattâ memleketimizi görmek isteyen ecnebileri bu arzularından vaz geçirmeye çalıştıkları bir hakikattir.

Geçenlerde Atina'da bir İngiliz albayıyle tanışmıştım. Kendisi Yunanistan'da on gün kadar seyyahat etmişti, İstanbul yoliyle Köstence'ye, oradan Macaristan'a gideceğini söyledi. Bir ay devam edecek seyyahatinde, Türkiye'ye, İstanbul'da - o da vapurda - kalacağı bir tek geceyi hasretmişti. Seyyahat programını Mısır'da müracaat etmiş olduğu bir acentenin tanzim ettiğini, İstanbul'da daha fazla kalmayı tavsiye etmemiş olduğunu itiraf etti. İşte üzerinde durulacak mühim bir nokta..

Bu acenteleri elde etmek için, başka memleketlerin onlara gösterdikleri kolaylıkları aynen taklit etmemiz, ucuzluk hususunda rakiplerimizle yarışa girmemiz ve toplu olarak gelecek seyyahlar için mühim tenzilâta razı olmamız lâzımdır.

Bu toplu seyyahatler, bugün turizmin belkemiği halini almıştır. Ecnebi gazetelerinde hergün rastlayoruz : falan memlekete on günlük veya yirmi günlük seyyahat, şu kadar liraya.. Bu şekil, seyyah için son derece caziptir. Çünkü onu bir sürü zahmet ve endişelerden kurtarır. Turist kaç para ile kaç gün seyyahat edeceğini öğrenir, dilini bilmediği memlekette acentenin vasıtalarından ve rehberlerinden istifade edeceğini bilir ve sonra seyyahati çok daha ucuza mal eder. Muntazam yolları olan memleketler hattâ yataklı otokarlarla hususî bir seyyahat şekli icat etmişlerdir. Otel masrafı da vermeden benzin ve gıda bahasına, asgarî masrafla azamî şey görmek imkânını veren son derece cazip seyyahatler.

Turizm bakımından ilk organizasyonumuzu tamamladıktan sonra, başlıca turist ihraç eden memleketlerde bu tarzda toplu seyyahatler tertip etmemiz bize çok kazanç getirebilir. Hattâ Yunanistan ve Bulgaristan gibi memleketlerden şimdilik yalnız şehirlerimize münhasır kalacak, toplu seyyahatler tertibine hemen başlayabiliriz sanıyorum.

Ucuzluğun da en mühim propaganda vasıtası olduğunu hatırdan çıkarmamalıyız. Gelecek seyyahlara bütün nakil vasıtalarında, otellerde yüzde yirmi ilâ elli tenzilât yapılacağı, vize ücretinin alınmayacağı gibi vaitlerin, ekseriyetle muktesit olan seyyahlar için ne cazip teklifler teşkil edeceği aşikârdır.

İÇ TURİZM

İç turizm, Cümhuriyet devrine gelinceye kadar memlekette eseri bile mevcut olmayan birşeydi. Vatanın bir ucunda kendi kabuğu içine çekilmiş bir hükûmet merkezi ile, yolsuz, bakımsız, vasıtasız ve harap bir yurtta yaşayan, uyuşturucu telkinlerin tesiri altında bütün enerjisini kaybetmiş bir millet nazarında zevk için seyyahatin mânası olamazdı. Zamanın şartlariyle bir işkence olan ve buna rağmen bir hayli masrafa bağlı bulunan seyyahat, ancak bir zaruret halinde yapılabilirdi.

Cümhuriyet rejimi, Ankara'yı hükûmet merkezi yapmak suretiyle, iç turizm yolunda ilk adımı atmış oldu. Bugün, İstanbul - Ankara demiryolu, üzerinde iki istikamette bir insan selinin aktığı en işlek bir seyyahat damarı haline gelmiştir. Nafıa Vekâleti'nin, birkaç senedenberi demiryollarında takip ettiği ucuzluk ve kolaylık siyaseti, nüve halinde bir iç turizmin memlekette uyanmasına ve inkişaf emareleri göstermesine yol açmıştır. İzmir Fuarı da yaz aylarında İstanbul - Ankara - İzmir müsellesi içinde canlı bir gidip gelişin âmili olmaktadır.

Fakat dediğimiz gibi, bu cereyan henüz daha bir nüve halinde bulunmaktadır. Bazı ukalâ garplılar tarafından göçebe diye tavsif edilmesine rağmen, en karakteristik surette sabit olan Türk milletine, biraz hareket, kımıldama, dolaşma itiyadı vermek zarureti karşısındayız.

Bugün ancak ferdî teşebbüsler halinde ve çevreden merkezlere doğru müşahede olunan bu iç turizm hareketini, toplu ve kesif bir hale getirmek ve memleketin uzak yakın bütün köşelerini bundan istifade ettirmek için çok gayret sarfetmek lâzımdır.

Uzunca, zevkli ve ucuz bir seyyahat yapmak isteyen vatandaşlarımızın çoğu şimdilik yabancı memleketlere gitmeyi tercih ediyorlar, onları ithama hakkımız yoktur. Çünkü, daha evvel bahsetmiş olduğumuz rahatlık vasıtalarından hemen hiç birini memleket içinde bulamayacaklarından emindirler. Gerçi büyük şehirlerden çıkılınca memleketimiz ucuzdur, hem de şaşılacak derecede ucuz. Fakat temiz bir otel, iyi bir müzik, hareketli bir muhit, gezme yerlerine gitmek için rahat bir vasıta bulunmayan yerde tek başına ucuzluğun bir mâna ifade etmeyeceği aşikârdır. Ankaralılar, yanı başlarındaki Kızılcahamam ve Gerede sayfiyelerini bile göremiyorlarsa, sebebi bahsettiğimiz eksiklerdir.

Bilhassa Ankara ve İç Anadolu şehirleri için ağaçlı ve sulu yerler, ya-

zın bir ihtiyaçtır. Arzuyu tatmin için şimdiki şartlar içinde İstanbul'dan başka gidilecek yer yoktur.

İç turizm hususunda İstanbul için yapılacak birşey yoktur, kanaatindeyim. Memleketin diğer taraflarından İstanbul'a gelecek turistler, burasını elbetteki kendi muhitlerinden daha konforlu ve eğlenceli bulacaklardır.

İç turizm için şimdi üç bölge üezerinde çalışabiliriz : İzmir ve hinterlandı (ki turistik yollar hususunda kabul edilen kanunla bu sahada ilk adım atılmıştır) Karadeniz sahilleri, bir de Ankara ve civarı.

İzmir ve hinterlandı, tarihî harabeleri, plâjları ve bağlariyle vatandaşlarımız için çok büyük bir cazibe arzeden hususiyetlere maliktir. Bütün tarihî ve tabiî siteleri muntazam yollarla birbirine bağlandıktan sonra, bu havaliye toplu otokar seyyahatleri tertip etmek suretiyle canlı bir turizm hareketi yaratabiliriz.

Karadeniz sahilleri, şimdilik ancak deniz yoliyle ziyaret edilebilir. Bu sahildeki başlıca şehirleri muntazam ve güzel turistik otellerle organize ettikten sonra bu istikamette tek biletli toplu tenezzüh postaları tanzim etmek faydalı bir teşebbüs olabilir.

Nihayet Ankaralılar'ın ihtiyacı için, Kızılcahamam ve Gerede'den geçmek üzere Bolu'ya kadar bir asfalt yol, yol üzerindeki başlıca tenezzüh mahallerine rahat oteller inşa etmek hatıra gelebilen tedbirlerdendir.

Turistik yollarını, Yunanistan, istikraz yoliyle kısa zamanda inşa etmiştir. Bu yollarda işleyen otobüs ve otomobillerden kasabalara veya mesire yerlerine girip çıkışta alınacak küçük bir ücret, bu istikrazın karşılığını teşkil eder. İzmir'in turistik yolları münasebetiyle bizde de bu usul ilk defa olarak tecrübe edilecek demektir. Komşu memlekette son derece iyi neticeler vermiş ve kısa zamanda memleket turizminin on misli inkişafına yol açmış olan bu usulün, Türkiye'nin diğer turizm bölgelerine de teşmili, bilhassa İstanbul - Ankara asfaltının inşasında tatbiki çok arzuya değer bir keyfiyettir.

Gene memleket içinde muhtelif bölgelerden büyük şehirlere veya aksi istikamette toplu seyyahatler tertip etmek, yaz ayları için çok cazip bir hareket yaratabilir. Bu neviden seyyahatlere propaganda toplu seyyahatleri ile, yâni gazeteci ve muharrirlerden mürekkep kafilelerle başlamak şüphesiz ki bize göre yeni olan bu seyyahat tarzı için cazip bir reklâm teşkil eder.

Fakat bütün bu seyyahatlerin muvaffakiyeti daha evvel turistik bölgelerimizi geniş surette organize etmeye bağlı olduğunu unutmamalıyız. Bu iş ise çok geniştir. Yeni kurulan turizm büromuz bugünkü dar teşkilâtiyle bu geniş işin ancak plânlarını tanzim edebilir. Bu plânların tatbikinde hükûmetle belediyelerin elele vererek çalışması, memleket için çok hayırlı neticeler verebilecek olan bir dâvanın en kısa zamanda halledilmesini temin edebilir.

İTALYA'DA IRKÇILIK

P. GENTİZON

Günümüzün siyasi ideolojileri ile alâkadar olanlar, bilhassa iki memleket fikriyatında müşterek bir noktanın daha vücude geldiğini müşahede etmişlerdir: Antisemitizm. Almanya'dan sonra İtalya'da da vücude geldiğini bitaraf ve objektif bir gözle müşahede ettiğimiz bu hadise, Papalık ile faşist devlet arasında yeni bir gerginliğe meydan vermektedir. Aşağıdaki sayfalar, fransız muharrirlerinden Gentizon'dan tercüme edilmiş olup sadece aktüel bir hadiseyi afaki bir surette tenvir etmesi dolayısiyle hiçbir fikre tabi olmadan neşrediyoruz:

Antiseminizm, şimdiye kadar Avrupa'nın muhtelif memleketlerinde şu veya bu şekilde yüz göstermiş, yalnız bir memlekette belirmemiş idi: İtalya. Bunun sebepleri muhteliftir. Evvelâ İtalya yahudileri gerçekten İtalya'nın asıl yerli halkı sayılmağa lâyıktırlar. Geçmiş asırlar arasından, hiçbir İtalya halkı, İtalya yahudileri kadar sâf kalmamıştır. İtalya yahudileri zaten Akdeniz havzasının Sefradim denen Yahudi branşına dahildirler. Yâni onlar, Askenazi denen Alman, Leh, Rus yahudilerinden değildirler. Ne fizikçe, ne de ahlâkça bunların vasıflarını taşımazlar. Dahası var : İtalya Yahudileri, bu hususta, İtalyanlar'dan pek ayrılmış değildirler. Meselâ Arap istilâlariyle kuvvetli bir surette semitleştirilen cenup taraflarında bir İtalyan yahudisini, hıristiyan bir İtalyan'dan ayırmak için elimizde hiçbir vasıta yoktur. Öte taraftan İtalyan yarımadası, İtalya'da ötedenberi yerleşmemiş olan köksüz yahudilerin akınından uzak kalmıştır. Almanya, İngiltere, Fransa, Amerika gibi bol refaha kavuşmuş zengin ve dinamik memleketlerin cezbettiği yahudiler, bu yarımadaya çok değer vermemişlerdir. Bu yüzden İtalya yahudilerinin sayısı mühim bir miktara bile çıkmamıştır. Bugün sayıları İtalya'da 75.000 den fazla değildir, bunun 15.000 i ise Roma'da bulunuyor. Esasen Almanya'da görüldüğü gibi ticaret, banka, tiyatro, matbuat sahalarının hiç birinde İtalya yahudileri üstünlük göstermemiş, bu hususta onlar ilk cetlerinin dinine tâbi kalmışlardır. Hiçbir sahada başa geçmiş gözükmeyorlar. Sonra İtalya ırkdaşlık kini gütmekten daima uzak kaldı. Hattâ Latran anlaşmasını müteakip, İtalya yahudilerine çok âlicenabane bir statü vermiş bulunuyor ki bu statü İtalyan yahudiliğinin varlığına, dahilî hayatına hukukî bir nizam temin ediyor. Bu vesika, *İbranilik*'i, devlet tarafından kabul

edilmiş bir din olarak karşılayor, bütün yahudi cemiyet ve cemaatlerine hak tanıyor. Gerek yarımadanın, gerek İtalya müstemlekelerinin bütün yahudi cemaatleri, hükûmet tarafından tanınmış dinî bir komitenin riyaset ettiği bir (İtalya Yahudi Cemaatleri Müdürlüğü) nü teşkil etmeğe mecburdurlar. Bu gibi vakıalardan çıkan netice şu ki faşist İtalya son devirlerde tamamiyle Almanya'nınkinin aksi olan bir yahudi siyaseti takip etmiştir. Cezri hareketleriyle nasyonal - sosyalizm, Almanya'daki yahudi ve cermen unsurlar arasında bir uçurum açarken, faşizm bilâkis, yahudiliği İtalyan şuuru içinde emmeğe ve eritmeğe çalıştı. Bununla beraber bilhassa iki yıldanberi, İtalya'ya mahsus bir yahudi düşmanlığının vücut bulduğunu görmemek imkânsızdır. Âyan âzasından Lango, ilk defa 1936 da (Faşist İdaresi — Regime fascista) mecmuasında neşrettiği bir yazı ile bu harekete önayak oldu.

Lango, faşizm ile yahudiler arasındaki ilişiği tetkik ederken, beynelmilel yahudiliğin Avrupa'da yalnız nasyonal-sosyalizme karşı değil, ayni zamanda -milliyetperver bir diktatörlük olmak sıfatiyle- faşizme karşı da geldiğini ortaya attı. Onun söylediklerine göre İtalya haricindeki yahudilerin çoğu İtalyan düşmanı ve anti - faşisttir. Vardığı netice şudur : Bütün yahudi cemaatleri arasındaki umumî tesanüt malûm olduğuna göre bu vaziyet karşısında İtalya bitaraf ve sessiz kalamaz. İyi birer İtalyan ve vatanperver olan yahudiler karşısında lütufkâr davranacağımız şüphesizdir. Fakat bunun yanında İtalyan yarımadasının ve faşizmin düşmanı olan beynelmilel yahudilere karşı menfî vaziyet almak ta o kadar zarurîdir.

Bu suretle ortaya atılan yahudi düşmanlığı tohumları semerelerini vermekte geçikmedi. Habeş vekayii sırasında zecrî tedbirler devam ederken, beynelmilel yahudilik, Habeş zaferini menetmek için açılan bütün anti-faşist temayüllerle elbirliği etmekle itham edildi. Yavaş yavaş memleket içindeki yahudiler arasında da bu temayülün mevcut olduğu fikri zihinlere yerleşmeğe başladı. Bir İtalyan mütefekkirinin hareketi bu yerleşmeyi kolaylaştırdı: G. Preziosi. Bu muharrir rahibti, şimdi gazeteci, ve (Vita Italiana) ismindeki mecmuanın müdürüdür. Mecmua, âyandan Lango ile ahenk halinde, her ay anti-semitik bir eda taşıyan kısa notlar neşretmektedir.

Bu tarihlerden itibaren yahudi aleyhtarlığı genişlemeğe başlayor. Faşist fırkasının sabık umumî kâtibi Farinacci -ki (Faşist İdaresi) mecmuasının müdürüdür- şimdi demin ismini zikrettiğimiz Preziosi ile elbirliği etti. İtalya'nın birinci sınıf muharrirlerinden olan İnterlandi, *Tevere* gazetesinde ve Le Quadrivio mecmuasında bu harekete iştirâk etmekte, hattâ yahudi zihniyeti ile İtalyan ruhunun eser ve tezahürleri arasında bir fark temin etmeğe elverişli bir "Kültür Kanunu„ nun ilânını istemektedir. Bu hareket aynı zamanda yahudiyi her türlü hükûmet hizmetinden uzaklaştırmağa temayül ediyordu. Hattâ Tevere gazetesi, 1650 İtalyan yahudi ailesinin isimlerini bir liste halinde neşretmektedir. Bundan gaye İtalyan efkârı umumiyesinin dikkat nazarını bu aileler üzerine çekmektir.

Çok maruf bir İtalyan mebusu olan, içtimaî ve siyasî meselelerde ihtisas sahibi bulunan P. Orano, son günlerde (İtalya'da yahudi) ismi ile neşrettiği bir kitap vasıtasiyle meseleyi yeniden canlandırdı. Bu kitap siyonizmi faşizm ile karşılaştırmak suretiyle meseleyi yeni unsurlar temin ediyor. Müellif beynelmilel yahudilik ile faşizm arasında geçilmez bir mânia bulunduğunu beyan ettikten sonra Rusya'da, İspanya'da, Fransa'da, İngiltere'de ve her yerde (İsrail) in anti-faşist bütün cephelerde hazır ve faâl olduğunu tasdik ediyor. Neticede Filistin'deki yahudi devletinin istikbaline taallûk eden hususatta İngiltere ile beynelmilel yahudilik arasında mevcut münasebetleri meydana koyuyor. Bu noktada, Filistin'in taksimi projesinden önce çıkmış olan bu kitap, dikkatimizi celbetse yeridir. İleri sürdüğü dâvaya göre yahudi devletinin, yeni bir Akdeniz devleti şekli altında siyasetçe kuvvetlendirilmesi için yapılan propaganda, İngiltere'nin Akdeniz'e ait İtalyan aleyhtarlığı ve faşist düşmanı siyaseti ile sıkı surette alâkadardır. Malûm olduğu üzere bu siyaset, Akdeniz'in bu havalisinde İtalya'nın genişlemesine karşı olan mâniayi kuvvetlendirmek için yeni bir Cebel-üt-Tarık ve yeni bir Malta yaratmağa temayül etmektedir. Bu yüzden *Orano*, İtalya yahudileri arasında her türlü yahudilik propagandasını vahim bir tehlike gibi, hattâ düşman ile elbirliği olarak karşılayor. Kitabının sonunda İtalya yahudilerinden şunu istiyor : İtalya yahudileri, siyonizmin ve beynelmilel yahudi siyasetinin düşmanı olduklarını ilân etsinler. Ancak bu suretle İtalya'da bir yahudi meselesi bulunmadığı ileri sürülebilir.

En son yahudi aleyhtarlığı hareketini, muharrir ve feylesof *J. Evola* gösterdi. Muhtelif mecmualardaki yazıları, broşürleri ile bu muharrir, meseleyi tamamiyle yeni esaslar üzerine vazetmektedir. O, meseleyi, ırk ve ırkın hareket tarzı, ırk insiyaklariyle şartlanan davranış bakımından tetkik ediyor. Hareket noktası şudur : Yahudi kendine mahsus bir ahlâk sahibidir, diğer halklarınki ile bilhassa Avrupa kültürü ile çarpışan bir haleti ruhiye, bir fikri itiyat taşır. Bununla beraber *Evola* ırkçılık yapmaktan uzak kalıyor ve meseleyi yüksek siyaset plânı içinde düşünüyor. Eğer faşizm, büyük bir dünya siyasetinin yürüyüşünü çizmek isterse, taşıyabileceği bütün Mesihlik ile (İsrail) in kanunlarını karşısında bulacaktır. Roma fikri, Kudüs fikriyle çarpışacaktır. İtalya, istesin veya istemesin, birgün yahdi iradesine karşı çıkacaktır. Bu, iki emperyalizmin kavgasını teşkil edecektir. O zaman mücadele etmek zarureti hasıl olacaktır.

Görülüyor ki İtalya'da baş gösteren yahudi aleyhtarlığı vazıh ve açık hiçbir temayüle tâbi değildir. Bu hususta muhtelif mütalâalar ortaya çıkıyor. Bu, hiçbir hakikî proğramın, organize edilmiş bir plânın mevcut olmadığını ispat ediyor. Bundan dolayıdır ki İtalya haricinde bu hususta iki fikir beliriyor : Bir taraftan işaret ettiğimiz neşriyat ileri sürülerek faşizm antisemitizm yapmakla itham ediliyor. Meselâ 19 haziran 1937 tarihli Popolo d'Italia gazetesi, Filoransa'nın sabık Hahamı *Maguglies'in* (Suyun yağa

karışmaması, karışamaması kabilinden yahudi de başka halklere karışamaz) formülü vesilesiyle şöyle yazıyordu : İsrail hâdisesi, binlerce senedir devam eden mükemmel bir ırkçılıktır ve bu, yahudilerin başka halkların ırkçılıklarını itham etmelerine mânidir. Diğer taraftan faşizmin yahudi dostu olduğu ileri sürülüyor. Mussolini, E. Ludwig'e vaktiyle şöyle demişti: "İtalya'da yahudi aleyhtarlığı yoktur. İtalya yahudileri İtalyanlarla daima iyi geçinmişlerdir. „, Keza İtalyan hükûmet şefinin Trabulus Garb'ta müslü - manların verdiği kılıncı aldığının ertesi gün yahudi cemaatine yaptiği ziyaret hatırlatılıyor. Nihayet birçok Alman yahudi muhacirlerinin İtalya'yı ikinci bir vatan addettikleri gösteriliyor.

Muhakkak şu ki İtalya'da ırkçı bir yahudi aleyhtarlığı yoktur. Bütün İtalya yarımadasındaki matbuat ve efkârı umumiye Hitlervari olan tam ırkçı bir fikirden uzak bulunmaktadır. Kan farkına dayanan hiçbir tefrik yapılmamaktadır. Keza derin kin ve haset duygularına müstenit bir anti-semi - tizm de mevcut değildir. Yahudilerin İtalya'da hiçbir sahada ağır basan bir vaziyet sahibi olmadıklarını yukarıda söylemiştik. Buna mukabil bazı mu - hitlerde, beynelmilel yahudilik ile, siyonizm ile, hattâ anti-faşizm ile rabıtası olan siyasî bir anti-semitizm mevcuttur. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz muharrirler, millî İtalya fikrinden ilham alan yahudilerle, sivinistler gibi beynelmilel teşkilâtlara mensup olan yahudiler arasında bir tefrik yapmaktadırlar. Bu ikinci nevi yahudiler, bazı hususlarda, İtalyan aleyhtarlı bir manzara alabilecek dâvaların müdafii olarak gözönüne alınıyorlar. Bunlar, yahudi oldukları için düşman addedilmiyorlar, fakat İtalyan milliyetinden olmakla beraber beynelmilel zihniyetle, yahut bir başka devletin dâvasını müdafaa ederek hareket ettikleri için kendileriyle mücadele ediliyor.

Ne olursa olsun, hükûmet bu vaziyetler karşısında henüz bir vaziyet almış değildir. Anti-semitizm, faşizm ile asla birleşmiş değildir. Siyasî otoritelerin bu hareketi tasvip ettiklerine dair elimizde hiçbir vesika yoktur. Nihayet söylenecek birşey varsa o da hükûmetin bu münakaşalarla açıkça yapılmasına müsaade etmesidir. Umumî heyeti itibariyle faşist hükûmet, ana vatan ile müstemlekelerdeki yahudi cemaatleriyle iyi münasebetlerde bulunmak arzusunu taşır görünüyor. Herşeyden önce Akdeniz'deki İtalyan menfaatlerine zarar verilmemesine dikkat ediyor. Geçen yılın ortasında, halk kültürü nazırı -ki evvelce matbuat nazırı deniliyordu-, İtalya'da antisemitizm bulunmadığı yolunda beyanatta bulundu. Mussolini'nin son Trablus seyahatinde yol üzerindeki yahudi cemaatlerinin hükûmet şefine yap - tıkları istikbal merasimi de bu hususta delil olarak ileri sürülmektedir. İtalyan matbuatında yahudi aleyhtarlığına ait olmak üzere çıkan neşriyatın, ancak bazı şahısların fikirlerini aksettirdiği yolunda tefsir etmek lâzımgeldiği söyleniyor. Şu halde Almanya'da Alman yahudilerine karşı oynanan ırk faciasına benzer bir facianın İtalya'da vukua gelmiyeceğine emin olabiliriz.

Çeviren : **Z.**

TÜRK HARFLERİNİN ONUNCU YILI — C. H. P. GENEL MERKEZ KARARLARI — 30 AĞUSTOS ZAFER BAYRAMI — İZMİR FUARI

Türk harflerinin onuncu yıldönümü

9 Ağustos 1938 günü, yeni Türk harflerinin onuncu yıldönümü idi. Bu tarihten on yıl önce yâni 9 Ağustos 1928 tarihinde Büyük Şef, Gülhane Parkı'nda C. H. Partisi tarafından tertip olunan bir müsamereye şeref vermişlerdi. O gece orada söyledikleri bir nutukla Atatürk, yeni Türk harflerini kabul ettiğimizi halka müjdelemişlerdir. Kültür hayatımızda havsalanın alamayacağı bir inkişaf yaratan yüce hitabeyi minnetle okuyalım :

" Arkadaşlar;

Güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz.

Arkadaşlar, bizim güzel, âhenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardanberi kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve içinde anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemehal pek çabuk bir zamanda mükemmel surette anlayacağız. Ben buna eminim. Siz de emin olunuz. Şimdi yeni Türk alfabesiyle yazdığım bu notları bir arkadaşa okutacağım; dinleyiniz; göreceksiniz ki çok kolay yazılmakta ve okunmaktadır.,,

Bundan sonra Atatürk ellerindeki notları o zaman Bolu mebusu olan Falih Rıfkı Atay'a tevdi buyurmuşlardır. B. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün notlarını yüksek sesle okumuşlardır :

" Bu gece ve her zaman, her yerde olduğu gibi burada halk ile karşı karşıya bulunduğum sırada çok büyük bir heyecan karşısında kalıyorum. Bu, kalplerdeki heyecanların bir noktada birleşmesidir. Bu kuvvetin, bu kadar mâşeri olması, onun, milletin ruhundan çıkmasındandır. Bütün dünyanın gördüğü bu kuvvet en büyük vasıflarla tavsif olunmaya lâyıktır. Bir millet hayatiyet gösterdiği zaman, o milletin yepyeni bir safha açmakta olduğundan şüphe edilemez. Bu gece bir güzel tesadüf eseri olarak şarkın iki kuvvetli musikisini dinledim.

Bilhassa Münire Mehdiye Hanım muvaffak oldu. Fakat bu musiki, bu basit musiki türkün çok münkeşif ruhunu ve hissiyatını artık tatmin edemez. Bu anda karşıdan medeni dünyanın musikisini de işitiyoruz. Şimdiye kadar şark musikisi denilen terennümler karşısında yalnız teessür hisseden millet, medeni âlemin musikisiyle derhal harekete geçti ve işte oynuyorlar, şen, şatır dansediyorlar. Türk esasen daima şen, ve

şatırdır. Bu güzel huyu bir zaman iyi fark olunmamıştı. Kusurlu hareketlerin kusurlu, felâketli, acı neticeleri vardır. Türk milleti bütün hatâlarını kaniyle tashih etti. Artık türk fıtratında olduğu gibi s ndir ve ona ilişmenin haternâk olduğu kanaatindedir. Bu kanaat aynı zamanda bir temennidir. „

Bu sırada halk arasından biri Atatürk'e kısa ve heyecanlı bir hitabede bulunmuştur. Bunun üzerine Büyük Önder tekrar ayağa kalkmış ve kıymetli nutuklarına şu cümleleri ilâve buyurmuşlardır :

" — *Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Ben bu devirleri geçirdim. Artık benim için, hepimiz için çok sözsöylemek ihtiyacı kalmadı kanaatindeyim. Artık söz yok, faaliyet, hareket, yürümek var. Çok işler yapılmıştır. Ama bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değildir. Lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardır.*

Vatandaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Bütün millete, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki bir milletin, bir heyeti içtimaiyenin yüzde onu okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez, bu ayıptır.

Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet, utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış ve iftiharlarla tarihini doldurmuş bir millettir. Milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa hatâ bizlerde değildir. Hatâ onlardadır ki türkün seciyesini anlamayarak bir takım zincirlerle kafalarımızı sarmışlardır. Mazinin hatâlarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hatâları tashih edeceğiz.

Hatâların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısiyle ve kafasiyle bütün âlemi medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir. „ (Çok sürekli alkışlar).

9 Ağustos 1938 gününü bütün memleket kutladı. Halkevleri'nde, kasabaların içtima yerlerinde toplanıldı. Tezahürler yapıldı. Kültür alanında on yılda eriştiğimiz yüksek merhaleden geriye doğru bakıldı. Çok büyük mesafeler aldığımız görüldü. Herşeyi olduğu gibi bunu da büyük kurtarıcıya borçlu idik. Bütün yürekler bu borcunu duydu, minnet ve şükran hislerini izhar etti. Büyük Önder'e yurdun her köşesinden sayısız tâzim telgrafları çekildi. Üniversite gençliği İstanbul'da harf inkilâbına sahne olan yerde toplandı, o büyük günü andı. Atatürk'e oradan minnetlerini sundu.

Büyük Şef Türkiye halkının " büyük sevinçlerile samimî ve coşkun duygularından „ mütehassis oldular. Anadolu Ajansiyle mukabelede bulundular. Maarif Vekiline verdikleri cevap ise, yıldönümünün büyük kıymetini ifade eden bir vesikadır :

" *Türk'ün kültür sahasındaki kabiliyetinin inkişafına temel olan harf inkilâbının onuncu yıldönümü münasebetiyle gönderdiğiniz telgrafı mem-*

nuniyetle aldım. Teşekkür eder, milletimize sonsuz başarılar dilerim. „

Parti kurumları ve Halkevleri her yerde ve her zaman olduğu gibi harf inkilâbının onuncu yıldönümünde de millî hislerin tezahürlerine öncülük yapmıştır. Dahiliye Vekili ve C. H. P. Genel Sekreteri B. Şükrü Kaya, " Büyük Şefimiz Atatürk'ün yaptığı ve yarattığı inkilâplar arasında kül - tür yolunda da Türk milletinin inki - şafi ve onun biran önce en geniş bir ölçüde irfan nuruna kavuşması için vücuda getirdiği eserlerden biri olan harf değişiminin onuncu yıldöünümü münasebetile gösterilen candan alâka ve duyguyu „ teşekkürle karşılamış - tır.

C.H.P. Genel Merkez kararları

Dahiliye Vekili ve C. H. P. Genel Sekreteri B. Şükrü Kaya'nın başkanlığında geçen ayın son günlerinde Ankara'da toplanan Parti Genyönkurulu Türk kültürü ve Halkevleri ba - kımından mühim kararlar vermiştir. Bunların bir kısmının derhal tatbikına geçilmiş, bazıları için de hazırlıklara girişilmiştir. Geçen ayın bu mü - him kültür çalışmaları, sütunların müsaadesi nisbetinde izah olunacaktır :

Ressamlarımızın sanat gezileri

Yurdun güzelliklerini yerlerinde tespit ettirmek ve sanatkârlarımızın memleket mevzuları üzerinde çalış - malarını kolaylaştırmak için Partice bu yıl yurt içinde bir sanat tetkik seyahatı tertip edilmiştir.

Güzel Sanatlar Akademesi'nce ayrılacak ressamlar bu yıl için tespit edilen on vilâyette dolaşarak eserler vücude getireceklerdir. Seyahat eylûlün birinde başlayıp sonunda bitecektir.

Sanatkârlarımızın yaratacakları e - serler, dönüşlerinde bir jüri heyeti - nin tetkikine arzolunacak ve kıymetli görülenler Partice satın alınacaktır. Ressamların yol paraları ve zarurî masraflar Partice ödenecektir.

Ressamlarımızın bu yıl gezecekleri vilâyetler Edirne, Bursa, Konya, Antalya, İzmir, Gaziantep, Malatya, Trab zon, Rize ve Erzurum'dur.

Sanatkârlarımızın, Parti'nin bu müzaheretinden faydalanarak bize güzel eserler vereceğinden şüphe edilemez.

Genyönkurul tertip ettiği sanat tetkik seyahatı dışında yerli sanat - kârlarımızı maddeten korumak ve mânen de yükselmelerini temin etmek için bir " *Cümhuriyet Halk Partisi Prisi*„ tesisini kararlaştırmıştır. Bu sanatkârlarımızın daha geniş çalışma imkânları hazırlayacak ve onların e - meklerini mükâfatlandıracak olan bu *Pri* nin nasıl ve ne şekilde kimlere verileceği ayrıca ilân olunacaktır.

Elişleri sergisi

Türk sanatının en güzel hususiyetlerini taşıyan Türk el işlemeleri için bir sergi açılması da kararlar arasın - dadır. Sergi bu yıl için Beyoğlu Akşam Kız Sanat Mektebi'nde açılacaktır.

Halkevleri konfransları

C. H. Partisi'nin tertibiyle geçen yıl, Üniversite Profesör ve Doçent -

leri Ankara ve İstanbul Halkevleri'nde konferanslar vermişlerdir. Halkın yakından alâkadar olduğu mevzular üzerinde halkın anlayacağı dille verilen bu konferanslar, çok rağbet görmüştü. Genyönkurul, bu konferansların gelecek kış Adana, İzmir, Konya Halkevleri'nde de verilmesini kararlaştırmıştır. Türkiye'nin beş büyük şehrinde verilecek olan konferanslar, geçen yıl olduğu gibi Partice broşürler halinde neşredildiğinde bütün memleket için de faydalı olacaktır.

Köy odalarında Kütüphane

Partice köy odalarında, içinde köylünün işlerine yarayacak kitaplar bulunacak birer küçük köy kütüphanesi tesisi de yeni kararlar içindedir. Parti bu maksatla kitaplar yazdıracak ve buralara dağıtacaktır.

Halkevlerine rehber kitab

Sahne, folklor ve içtimaî yardım işlerinde Halkevi şubelerinin nasıl çalışacağını gösterecek rehber, kitaplar neşredilmesi de Genyönkurul kararları arasındadır. Şimdiye kadar Halkevleri'nde çalışanların bilgi ve insiyatiflerine bırakılmış olan bu işler rehber kitaplarla daha verimli ve mazbut bir hale girecektir. Halkevleri çalışmalarının -mahallî hususiyetleri de gözönünde tutularak- müşterek bir hedefe doğru ayni bir disiplinle tâbi oluşunda birçok faydalar mülâhaza edilir. Halkevleri'mizin parça parça çalışmaları bir araya getirildiğinde bütün yurt için yarar neticeler almak ancak böyle bir disiplinle mümkündür. Halkevleri'nin çalışmalarını mukayese ve ileri safta olanları takdir, geride kalanlara yardım için de böyle bir disiplin faydalı olacaktır.

Halkevleri polıkliniklleri

Halkevleri'nin içtimaî yardım ve bazan köycülük şubeleri, doktor âzalarının da gayretiyle zaman zaman muhitlerindeki köylü ve kasabalı hastaları muayene ediyorlar, ilâçlarını veriyorlar. Bunu haftanın muayyen günlerinde polikilnik şeklinde tatbik ve fakır halkı ayakta tedavi eden Halkevlerimiz de vardı.

Genyönkurul bütün Halkevleri içtimai yardım şubelerinin genişletilmesi ve hepsinin birer polikilnikliği bulunmasını son kararları içine almıştır. Her yerde doktorlarımız Halkevleri'nin âzasıdır ve kendilerinden içtimai yardım sahasında istenilen her hizmeti fazlasıyla yapmaktadırlar. Bu kararla kendilerinin çalışması ve bu çalışmaları tanzim edeceklerin vazifesi sarih hükümlerle çizilmiş bulunmaktadır.

Halkevleri polikilnikleri iki türlü vazife göreceklerdir: Birisi hastalıklardan koruyucu, diğeri de hastalıkları iyi edici.

I — Koruyucu hekimlik sahasında halka yapılacak hizmetlerin ilk hatıra gelenleri şunlardır :

a) Bulaşıcı hastalıklara karşı halkı aşılamak. (Çiçek, Kuşpalazı, Kızıl, Tetanoz . . .)

b) Halk için neşredilen Sağlık propaganda kitaplarını ve afişlerini yurttaşlara dağıtmak ve bunlar hakkında halkı aydınlatmak.

c) Sıhhi ve içtimaî propaganda fi -

limlerini mümkün olan yerlerde halka ve mekteplilere göstermek.

II — İyi edici sahada Halkevleri polikilniklerinin yapacakları işler daha çeşitli ve daha faydalı olabilir. Polikilnikler herşeyden evvel bir " ilk imdat „ merkezi telâkki olunabilir. Her elemli, iztiraplı ve yaralı yurttaş buraya baş vurabilir ve ona ilk tıbbî yardım burada yapılır.

Müracaat edenler arasında Verem, Kızamak, Kızıl, Kuşpalazı gibi sarî ve tehlikeli hastalık görülünce ilk müdavatları yapılarak hemen Hükûmet ve Belediye Tababetlerine haber verilir. Ve bu gibi hastaların Hastahane veya Dispanserler'de tecritleri temin edilir. Sarî hastalıklar mücadelesinde Halkevleri'nin bu nevi mesaisi çok meşkûr olacaktır.

Gebeler muayene edilerek icabeden doğum yardımı (Ebeler vasıtasiyle) veya doğum evlerine yatırılmalarına delâlet olunur.

Süt ve oyun çocuklarının hastalıkları, neşvünemaları, tağdiyeleri hakkında her türlü yardımlar yapılabilir. Bu gibilerin aşıları ikmâl edilir, annelerine ve kendilerine nasihatlar verilir.

Polikilnikler'de hiç olmazsa haftanın birkaç gününde yapılacak " diş bakımı „ yardımı ise fevkalâde iyi neticeler verecektir. Yurttaşların diş sağlığına verdikleri ehemmiyet henüz lâyık olduğu dereceye vasıl olamamıştır. Gerek koruma ve gerekse tedavi noktasında bir çoklarının diş Tabibine ihtiyaçları vardır. Bu yardım da yapıldığı takdirde Halkevi Polikilniği yurttaşların pek mühim sıhhî bir ihtiyaçlarını da tatmin etmiş olacaktır.

Polikilniklerin nasıl bir odada, en az hangi malzeme ve ilâçlarla açılacağı ve diğer teknik tedbirler, salâhiyettarlarınca tespit olunacaktır.

C. H. Partisinin piyes ve memleket hikâyeleri musabakası

Millî kültür bakımından, Partice alınan mühim kararlar arasına, resimden sonra edebiyat da girmiştir. C. H. P. Genel merkezince üç müsabaka tertip edilmiştir. Bunlardan Halkevleri sahneleri için piyes ile büyük memleket hikâyeleri müsabakası da yetişkin muharrirler arasındadır. Üçüncüsü Halkevleri âzasından olan genç muharrirler arasında küçük hikâye müsabakasıdır. Her üç müsabakanın şartları *Ülkü*'nün bu sayısında ayrıca neşredilmiştir.

Her yıl sayısı mühim miktarda artan Halkevleri'nde sahne çalışmaları, halk ile Evler arasında daima en geniş kültür bağını yaratmaktadır. Her yaşta ve her seviyedeki halkın, temsil günlerinde Halkevi salonlarını kapılara kadar doldurduğunu görürüz; ne mevsimin şiddeti, ne mevkiin darlığı ve hattâ mesafenin uzaklığı bu rağbeti kıramaz.

Her Halkevi, temsillere gösterilen geniş alâkanın sınırı içinde heyecanla çalışmakta ve birçok güçlükleri şevkle yenmektedir. Ancak onların bekledikleri, halka yeni mevzular içinde daha güzeli ve daha iyiyi muvaffakiyete ulaştırıcı bir tertip içinde telkin etmektir. Müsabaka onlara bu imkânı verecektir.

Partice tertip edilen piyes müsabakasının başlıca şartı hazırlanacak eserin " halkımızın dilinin ve ifadesinin

güzelliğini, edebî zevkini, konuşma zarafetini, seçkinliğini ve olgunluğunu artıracak tarzda „ olmasıdır. Piyes “ yeni Türk cemiyetinin modern, kültürel ve millî duygularını tatmin edebilmeli ve yetiştirici olmaldır „ bu vazıh direktifler, piyesleri temsil edecek genç Halkevliler için de daima gözönünde tutulacak ana hatlardır.

Hikâye müsabakaları, Türk edebiyatına bir yandan yeni eserler bir yandan da yeni muharrirler kazandıracaktır. Yetişkin muharrirlerin yazacakları yeni memleket hikâyelerini zevkle okuyacağız. Yetişecek nesiller onları kendileri için güzel birer örnek yapacaklardır. Okuyucular ise edebiyatın sihirli kuvveti içinde memleketi dün ve bugün onun üstünde yaşayanları birkat fazla sevecekler ve anacaklardır. Bu hikâyelerin vereceği fazilet ve memlekete muhabbet hissi, her Türkün asil ruhunda en iyi mâkes bulacaktır.

C. H. Partisi Halkevleri kadrosu içinde daima sıcak bir hisle bağrına bastığı gençliğe yeni bir feyiz ufku açmaktadır. Onların içinde hikâye müsabakasında ehliyet gösteren çok olacaktır ve müsabakayı kazanma mazhariyetine bazıları gelecek yıllarda erişecekler ve bunun için kendilerine yaraşan sebat ve gayreti göstereceklerdir. Müsabakayı kazanan genç evliler için maddî yardımın çok üstünde en büyük manevî mükâfat vardır. Memleket kendilerini tanıyacak, eserini okuyacak ve bu hal kendilerini yeni eserler yaratmağa sevk edecektir. Okumayı seven herkes bu üç müsabakanın vereceği güzel eserleri şimdiden hasretle beklemektedir.

30 Ağustos zaferlerinin 16 ıncı yıl dönümü

Büyük kurtuluş cidalinin en yüksek ve en parlak gününü memleket, bu yıl da heyecan içinde kutladı. Geçen ağustosun otuzuncu günü yurt, Başkumandan Atatürk'ün büyük tarihimize yazdığı eşsiz zaferin sevincini, bütün tazeliğiyle bir daha tattı ve minnet ve tâzim hisleri içinde heyecanlı bir gün geçirdi.

Memleketin her yanında halk; şehir ve kasaba meydanlarında toplandı, askerlerin ve mekteplilerin geçitlerini gururla seyretti; söylenen nutukuarı hazla dinledi, büyük zaferin dâhi yaratıcısına yürekten tezahürlerde bulundu. Gece şehir ve kasabalar bol ışıkla donatıldı fener alayları yapıldı.

30 ağustos zaferin kazanıldığını Tumlupınar tepelerinde şehit bir askerin mezarı başında, ordudan, vekâlet ve vilâyetlerden gelen heyetlerin huzuriyle bu yıl da bütün memleketi temsilen merasim yapılmıştır. On binlerce kişinin bulunduğu bu törende ordu adına genç bir süvari, gençlik adına bir üniversiteli, halk adına da bir hatip söz söylemiştir. Bunlardan sonra Cümhuriyet Halk Partisi ve Halkevleri adına merasime iştirak eden Sinop mebusu B. Cevdet Kerim İncedayı da bir nutuk söylemiştir. Bu nutuk, büyük günü bütün Halkevleri adına kuvvet ve samimiyetle ifade etmiştir. Halkevleri dergisi Ülkü, büyük zaferi 16 yıl uzaktan memleketin nasıl zinde bir heyecanla selamladığı ve onun yaratıcısını ne asil hislerle tebcil etiğini gösteren bu nutku sütunlarına almayı bir vazife bilmiştir :

Yurttaşlar;

Çok asırlardanberi dünya durumunda mühim rol oynayan muazzam bir

hâdise on altı sene evvel bugün, burada Türk eliyle cihan tarihine yazıldı.. Dünya tarihi, kimbilir daha kaç asır bundan üstün, bundan azametli bir hâdise kaydedemeyecektir. Bu hâdise, Türk kudretinin, Tük kin ve intikamının, sadece Türk benliğinin eseri olan 30 ağustos zaferidir.

Kardeşler;

Biz yeryüzünün en eski bir milleti, en üstün bir ırkıyız. Tabiatın emeği; sadece arzı yaratmakta, beşeriyete vücut verip yeryüzüne serpip bırakmaktadır. Bu hilkatı arayıp meydana çıkaran, bugünkü medeniyete esas ve hız veren biziz.

Yeryüzü herşeyile daha bir kısır halinde iken kafası dinamosu, dişi tırnağı, kolu, bacağı âleti olan ecdadımız; Asya denen kaynağında ilk medeniyeti kurdu. Her sahada her vasıl olduğu hududun dışında bir âlem arayan coşkunluk ve hızla her tarafa akınlariyla dünyayı doldurdu, arzın coğrafyasını çizdi, beşeriyeti kovuklardan ürküttü, ona *(insan)* adını taktı. Tarih denen ilim vasıl olabildiği mebdeden bugüne kadar bunu böyle kaydediyor. Daha ilerisine gelince, ondan ötesinde Türk varmış deyip bırakıyor.

Asırlar geçtikçe akınlar, emekler, savaşlar gücünü azaltıyor, uyananlar ürküyor, korkuyor, mukavemet için birleşiyor, teşkilâtlanıyor. Asırlar daha geçiyor, devrimize yaklaşıyor, binbir tesirle idare cihazı da bozuluyor, baş olanların ahlâk ve karakteri değişiyor. Bu muazzam mazi ve haşmetten sonra yeryüzünün ana bir milleti olan Türkün bahtı bu suretle kararıyor, nihayet bundan 22 sene evvel bütün hayat ve mukadderatı Çanakkale açıklarında Mondros denen ada önünde bir gemiye girecek kadar küçülüyor. Ya daha sonra ! Kurduğu bu medeniyet âlemi içinde en ufak bir hak tanınmayor, coğrafyasını çizdiği bu arz üzerinde sanki bir parça yer de çok görülüyor.

İşte biz o muhteşem devirlerden sonra düştüğümüz mihnetli, felâketli, ıztırap günlerinin ferdasında 30 ağustos 1922 de Başkumandan Meydan Muharebesi zaferini yapıyor ve yeniden hayata çıkıyoruz ve bir el, tarih sanki bir manivelâ ile çevrilmiş gibi, hâdisatın çarhını çeviriyor ve bu korkunç ceryana birden yepyeni ve ileri bir istikamet veriyor.

Ey Vatandaşlar;

Bunu yapabilmek için bir tek esas ve varlık lâzımdır : *Türk olmak.*

İşte bugün şu anda on yedi milyonluk bir milletin, Türküm diyen her insanın bir vücut gibi fahr ile, gurur ve heyecanla kutladığı Zafer Bayramı budur.

Yurttaşlar; şimdi size kısaca bu cihanşümul hâdisenin o gün nasıl cereyan ettiğini arzediyorum: Türk kahramanlığı Dumlupınar'a 25 ağustos akşamına kadar biriktirdiği Afyon dağlarının arkalarındaki derelerden 26 sabahı seller gibi taşarak yolcu olmuştu. Hasmını zaptedilemez sayılan müstahkem ve çetin mevzilerinden çelik ordularıyla iki gün içinde perişan eden Büyük Başkumandan, 29 ağustos akşamına kadar Afyon belediyesindeki karargâhında müteakip safhaları tanzim ve idare ederek yüksek dehâsiyle bu vaziyeti hazırladı.

29/30 gecesi aldığı raporlardan, hasım ordusunun aksamı asliyesinin imhasının tahakkuk etmekte olduğunu gördü ve geceden icap eden yeni emirlerini de verdi. 30 ağustos sabahı gün doğarken cephenin umumî vaziyetini

idare için garp cephesi kumandanı İsmet İnönü'nü Afyon'da tavzif, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı da imha çemberinin şimal ve garbindeki kuvvetleri sevk ve idareye memur etti, kendileri de kat'i neticeyi alacak birinci ordu mıntakasına hareket buyurdular. Saat 9 da muharebe meydanına geldikleri vakit vaziyet şöyle idi : (diyerek arazi üzerinde iki tarafın durumunu tafsilâtıyla anlattıktan sonra devamla) derhal kuşatmayı darlaştırma ve imha edici bir taarruz emrini verdiler. Akşama kadar çok sert ve çetin bir savaş devam etti. Hasım ordusu her çarptığı istikametin tıkanmış, sökülmez bir kale olduğunu görüyor, çırpınıp duruyordu. Kahraman subay ve erlerimiz görülmemiş bir şecaatle fasılasız saldırıyor, her yıkılıp şehit olanın kudret ve kuvveti sağ kalanınkine katılıyordu. Akşam oluyor, güneşin batmasına bir saat var. Devlet kurmak ve millet idare etmekte olduğu kadar askerlik sanatında da en büyük üstad olan ATATÜRK, Meydan Muharebesi'nin talihini karanlıklara bırakmadan tam neticeyi almak azminde. Bütün toplar, makineli tüfenkler açığa sürüldü.Top, tüfenk sesleri ufukları devamlı bir oğultu içinde bırakıyor, şarapnaller sonsuz bir şimşek silsilesi gibi çakıyordu. Bu sırada bütün milletin iradesini kendinde toplayan o Büyük Baş, ileri hatlara fırladı. Hücum emrini verdi. Tam gün kararmıştı, düşman mevzilerinde birden bir çatırdı koptu . . . Biraz sonra her ses kesildi.

Bu, mesut olduğu kadar, hazin, karanlık ve sükûnet içinde yalnız birşey duyuluyor ve görülüyordu : Toplanan, kıt'alarını teşkil eden Türk neferlerinin çarık hışıltıları, Türk süngüleriyle yıldızlaşmış ve yere yaklaşmış bir sema . . .

İşte 30 ağustos Başkumandan Meydan Muharebesi.

Yurttaşlar;

Biz burada muayyen bir hasım ordusunu mağlûp etmedik. Biz burada bir daha dirilmeyecek şekilde ve bir ordu halinde teşahhus etmiş, bizi yok etmeğe matuf dünya husumetini mağlûp ettik. Düşmanlara cesaret ve kuvvet veren saltanat ve hilâfeti ve idaresini bütün kötülükleriyle tekmeledik. Bu zaferi, istiklâl ve inkilâbımızın temel ve kaynağı yaptık. Yepyeni, en ileri bir millet olarak bu sayede yeniden hayata erdik, el sürülmez, kötü gözle bakılamaz bir vatan sınırını bu sayede çizdik. Binbir fedakârlığın mahsulü olan bu zaferle gıpta edilir bir cemiyet olduk. Bu zafer bizim âziz cümhuriyetimizin mayasıdır. Bizim sevincimiz bundandır. Ancak, bunun için bayram ediyoruz.

Ey âziz şehit; Türkün herşeyden âziz bildiği istiklâline kavuştuğu gün, mağrur yaşamağa, sevilir ve sayılır olmağa başladığı gün, bugün; 30 ağustos, senin de günün. Tarih boyunca eşi olmayan bugün, cihan tarihine senin al kanınla yazıldı.

Yüce Şehit; Belli Asker, Türk askeri Mehmet !

Her ana, her baba evlâdım diye seni biliyor, seni bağrına basıyor; kız, erkek, her genç seni kardeş biliyor, seninle öğünüyor. Sen Türk kahramanlığının, Türk değerinin remzisin.

Yaşayan ölü ! Cismin âziz Türk topraklarında, ruhun temiz Türk gönüllerinde : *Mutlu Ölü . . .*

Büyük ordu; bir istiklâl ve inkilâp müessesesi olan C. H. Partisi, millî

programda seni Türk istiklâl ve inkilâbının ve cümhuriyetin kollayıcı ve koruyucusu diye öğüyor ve öğünüyor. Herşeye lâyık olan kahraman ordu sana sönmez sevgi ve saygılar sunuyoruz.

ATATÜRK ! çocuk, genç, ihtiyar, kadın, erkek gönüllerimizin bütün saffet ve heyecanıyla Dumlupınar'da büyük eserinin huzurundayız. Her yanımız Gaziler'in hatıralarıyla, âziz şehitlerin mukaddes ruhlarıyla çevrilmiş.. Sana sonsuz bağlılık ve tâzimlerimizi sunuyoruz : *Sağol!*

İzmir Fuarı

Başbakan, ağustosun yirmisinde sekizinci İzmir Enternasyonal Fuarı'nı açtılar. Fuar'da Türk istihsalinin her çeşit örneği toplanmıştır. Orada mahsullerimizin her yıl biraz daha artan kalite güzelliği ve endüstri mamullerinin de başka memleketlerinkinden asla geri kalmayan vasıf yüksekliği görülmektedir. Fuar ekonomik hayatımıza ilerilik hızı veren kültürel unsurları da ifade etmektedir. Birçok müesseselerle bazı devlet teşekkülleri bunu grafiklerle, resimlerle yapmaktadır. Ve böylece İzmir Furaı'nı ziyaret edenler bu memleketin uzak yerlerinde de muhitine göre birçok umran eserlerinin yaratılmış olduğunu görmüş gibi oluyorlar. Fuar'ı memleket halkının kolayca görebilmesi için devletçe alınan tedbirler, yurtta büyük bir iç hareketi yaratmıştır. Yabancılara da Fuar fırsatiyle memleketimizi ziyaretleri için birçok kolaylıklar yapılmıştır.

ANKARA KALESİ

— *Hamit Koşay'a* —

Ankara burgazından
Bakıyorum dört yana
Gecenin ayazından
Ürperdim yana yana.

Tâ.. karşıda duruyor,
Atatürk'ün durağı
Kalbim hızla vuruyor,
Geriliyor her bağı.

Işıklar baştan başa
Koca şehri kuşatmış,
Dayandım da bir taşa
Dinledim, herşey yatmış.

Kayalıkta kurulmuş
Bir kartal yuvasıdır,
Tarihlere vurulmş
Yiğitlik damgasıdır.

Gök yüzüne yükselen,
Hey Ankara kalesi
Derinden kopup gelen
Bu sesler; tarih sesi.

Yıllara çağdaş olan
Bu kalede neler var ?
İçime hızla dolan,
Rüzgâr bana fısıldar :

" Yosma Hitit kızları,
Bu yaylada coştular
Doğunca yıldızları,
İlden ile koştular.

Roma'nın kayserleri,
" Ansir „ i donattılar.
Selçuk, Timur erleri
Burda at oynattılar.

Geçti nice kervanlar,
Bu kalenin önünden
Köpürdü şadırvanlar,
Kervanların yönünden. „

Karşımda canlanıyor,
Geçmişlerin izleri
Alan dumanlanıyor,
Kan sarıyor izleri.

Bağrındaki yaralar,
Tarihine tanıktır,
Seni yıllar yaralar
Sana gönlüm yanıktır.

Ankara'nın burgazı,
Varlığını durma an !
Benden sana bu yazı
Belki kalır armağan ! . .

Hikmet Turhan Dağlıoğlu

C. H. PARTİSİNİN PİYES, HİKÂYE MUSABAKALARI

Yetişkin muharrirler arasında Halkevleri sahneleri için piyes musabakası

Sayısı her yıl mühim miktarda artan Halkevleri'ndeki sahne faaliyetlerinin halk arasında uyandırdığı geniş alâkayı ve umumiyetle sahnenin terbiye, lisan, edebî zevk ve konuşma zarafeti bakımından yüksek ehemmiyetini gözönünde tutan C. H. P. yetişkin ve değerli muharrirlerimiz arasında aşağıdaki şartlar altında bir piyes müsabakası açmıştır :

1. — Yazılacak piyesler, Halkevleri sahnelerinin şartlarına uygun olabilmesi için az şahıslı, az kadınlı ve basit dekorlu olmalıdır.

2. — Eserler daha ziyade halkımızın dilinin ve ifadesinin güzelliğini, edebî zevkini, konuşma zarafetini, seçkinliğini ve olgunluğunu artıracak tarzda olmalı, yeni Türk cemiyetinin modern, kültürel ve millî duygularını tatmin edebilmeli ve yetiştirici olmalıdır. Binaenaleyh, muharrir bu esaslar ve millî dâvalarımızın ve inkılâp prensiplerimizin çerçevesi içinde kalmak şartile mevzuu seçmekte serbesttir.

3. — Halkevleri faaliyetinin köylüye kadar her seviyedeki vatandaşları kapsaması muharririn eserini yazarken dikkat nazarında tutacağı bir noktadır.

4. — Piyesler, 1 Şubat 1939 tarihine kadar Ankara'da C. H. P. Genel Sekreterliğine gönderilmiş bulunmalıdır.

5. — Bu eserler, Partice teşkil edilecek Nafi Atuf Kansu, Reşat Nuri Güntekin, Bedrettin Tuncel, Dr. Suha Delibaşı, Vedat Nedim Tör, Muhsin Ertuğrul'dan mürekkep bir jüri heyeti tarafından tetkik edilecek ve muvaffak olan piyesler alınarak, muharrirlerine aşağıdaki mükâfatlar verilecektir. Bu jüri sırf bu müsabaka içindir..

Lira	
500	Birinciye
400	İkinciye
300	Üçüncüye
200	Dördüncüye
100	Beşinciye
1500	

Yetişkin muharrirler arasında (büyük memleket hikâyeleri) müsabakası

Cümhuriyet Halk Partisi genel merkezi, memlektimizde yetişkin muharrirler arasında ve aşağıdaki şartlar altında bir (Büyük Memleket Hikâyeleri " Nouvelle „) musabakası açmıştır.

1. — Hikâyeler memleketimizin tabiat, insan, tarih, iş, ahlâk, ideal, âlicenaplık, aile muhabbeti, yurtsever - lik, sevda hisleri ve evlenme tarzları hülâsa âdet, kahramanlık ve an'ane, karakter ve hususiyetlerini aksettirmelidir.

2. — Bu karakter ve hususiyetler bizzat iyi tetkik ve tahlil edilmiş millî şartlara ve reel müşahedelere istinat etirilmekle beraber muharrir mevzuu intihapta serbesttir.

3. — Hikâyelerde aranacak esas realite ve sanattır.

4. — Hikâyeler en çok normal daktilo makinası sahifesiyle 20 sahife olacaktır.

5. — Hikâyeler, 1 Şubat 1939 tarihine kadar Ankara'da C. H. P. Genel Sekreterliği adresine atthhütlü olarak gönderilmiş olmalıdır.

6. — Hikâyeler, Parti Genel Sekreterliğince teşkil edilecek Hasan - Âli Yücel, Falih Rıfkı Atay, Halil Vedat Fratlı, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmet Kutsi Tecer, ve Mustafa Nihat Özön'den mürekkep jüri heyeti tarafından tetkik olunacak ve onun - cuya kadar muvaffak olan on hikâye sahibine 150 şer lira mükâfat verile - cektir. Bu jüri sırf bu müsabaka içindir.

7. — Mükâfat kazanan ve jüri heyetinin beğeneceği diğer eserler, sahibinin imzasile (Ulus) ve (Ülkü) de tefrika edilecek ve bilâhare Partice kitap halinde bastırılacaktır.

8. — Gönderilecek hikâyelerin hiçbir yerde neşredilmemiş olmaları şarttır.

Halkvlerine mensup genç muharrirler arasında (memleket küçük hikâyeleri) müsabakası

C. H. P. Genel merkezi Halkevleri üyelerinden bulunan genç muharrir - ler arasında ve aşağıdaki şartlar al - tında bir (Memleket Küçük Hikâyeleri " Nouvelle „) müsabakası açmıştır :

1. — Hikâyeler, muharririn yaşadığı muhitin (vilâyet dahilindeki şehir ve köyler) tabiat, insan, ahlâk, ideal, âlicenablık, aile muhabbeti, yurtseverlik, sevda hisleri ve evlenme tarzları, iş, âdet, tarih, kahramanlık ve an'ane, karakter ve hülâsa bütün hususiyetlerini aksettirmelidir.

2. — Bu karakter ve hususiyetler bizzat iyi tetkik ve tahlil edilmiş, mahalli şartlara ve realitelere uygun olmalıdır.

3. — Hikâyelerde aranacak esas sanattır.

4. — Hikâyeleri en çok normal daktilo makinası sahifesile 10 sahife olacaktır.

5. — Hikâyeler, 1 Şubat 1939 tarihine kadar her zatın mensup olduğu Halkevi Başkanlığı vasıtasiyle C. H. P. Genel Sekreterliğine gönderilmiş olmalıdır.

6. — Hikâyeler, Parti Genel Sekreterliğince teşkil edilecek Hasan - Âli Yücel, Falih Rıfkı Atay, H. Vedat Fratlı, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmet Kutsi Tecer ve Mustafa Nihat Özön'den mürekkep jüri heyeti tarafından tetkik edilecek ve onuncuya kadar muvaffak olan on hikâye sahibine 100 er lira mükâfat verilecektir. Bu jüri sırf bu müsabaka içindir.

7. — Mükâfat kazanan ve jüri heyetinin beğeneceği diğer eserler, sahiplerinin imzasiyle (Ulus) ve (Ülkü) de tefrika edilecek ve bilâhare Partice kitap halinde bastırılacaktır.

8. — Gönderilecek hikâyelerin hiçbir yerde neşredilmemiş olması şarttır.

HARF İNKILÂBI

9 Ağustos harf inkılâbının yıl dönümü

Türk millî inkılâp tarihinde 9 ağustos 1928 gününün büyük bir yeri vardır. On yıl önce bugün Ulu Önder ATATÜRK İstanbul'da Sarayburnu parkındaki Parti eğlencesini yüksek varlığiyle onurlandırmış, orada Türk dili, Türk muziği, Türk kültürü için çok büyük ve çok önemli bir söylev vermişti.

Bu söylev, yeni bir inkılâbı müjdeliyordu: Türk harf inkılâbı.

Türk harf inkılâbı, bazılarının zannedebilecekleri gibi, basit bir yazı ve şekil değiştirmekten ibaret değildir. Bu inkılâbın hakikî mânası çok geniştir. Bu büyük adımla türklük kültür dünyasına artık sökülmez bir şekilde bağlanmış, varlığını saran paslı zincirleri kırarak kendi dil benliğini bulmak yoluna ayak basmıştır.

*

Yeryüzü tarihinde Türk milleti kadar kültür yolunda çalışmış ve kültür yaratmış bir başka millet bulmak mümkün değildir. Daha tarihten önceki devirlerde, şimdi kültür kaynağı olarak görülen yerler henüz ham taş üzerinde çalışırken, Orta Asya brakisefal Türkleri, taşı yontmayı, cilâlamayı, hattâ maden çıkarıp kullanmayı biliyorlardı. Bu kültür orada, eski Türk iç denizi kıyılarında, bizim büyük dedelerimizin ellerinde doğdu ve onların göçleriyle yeryüzüne yayıldı. Arkeoloji, etnoloji, antropoloji, lengüistik, bu hakikatin sayısız delillerini vermektedir.

Tarihin en eski ve en ilkel diye tanıdığı bütün medeniyetler, Çin, Hint, Fars, Mezopotamya, Ön Asya, Mısır, Yunan, İskit, Etrüsk, Roma medeniyetleri, hep bu göçmenlerin getirdikleri yeni kültürün verimleridir.

Orta Asya'dan Türk göçleri, tarihin hemen bütün ayırmalarını kuran hâdiseleri doğurmuştur. Preistuvarı tarihe bağlayan bunlar olduğu gibi, İlkçağlar'ı sona erdiren de Hunlar'ın Asya'dan Avrupa'ya geçişiyle kopan göç kıyameti olmuştur. Ortaçağlar'ı gene Orta Asya'dan Ön Asya'ya geçen Türkler'in İstanbul'u alması kapar.

Bütün bu göçler arasında Türk, tarihin kendisine verdiği yüksek kültür ödevini unutmamıştır. Nerede yeni bir kültür ışığı parlamışsa orada Türk kendini göstermiştir. Uygur ve Arap yazıları Türk dilini ifadeye yaradığı zamanlarda bu yazılar o günlerin en parlak kültürünü temsil ediyorlardı.

Günümüzde kültür ve teknik merkezi kesilen dünyanın kullandığı yazıyı almak, birkaç yüz yıldanberi ihmâl edilmiş olan bu kültür öncülüğü vazifesine yeniden el koymak demekti.

Türk dilinde Arap harflerinin kullanılışı, Türkler'in millî dil benliklerini sarsan, türkçenin güzelliğini, sadeliğini, kolaylığını, kıvraklığını kaybettiren bir mahiyet almıştı. Eldeki yazı şekilleri türkçenin kendi ihtiyaçlarına uymuyordu. Bazan bir tek yazı şekli, bir elif, türkçenin " a, e, o, ö, u, ü, ı, i „ seselerinin herbiri yerine geçiyor, bazan da bir tek ses, bir "z„ sesi arapçanın " zel, ze, dat, zı „ gibi dört başka yazı şekliyle ifade ediliyordu. Vokal eksikliği bir kelimenin birçok türlü okunmasına yol açıyordu. Böylece okuma öğrenmek, yalnız sesleri gösteren şekilleri bellemekle elde edilemiyor, her bir kelimenin ayrı ayrı şeklini ve okunuşunu öğrenmek zorluğunu doğuruyordu.

İşte, 9 ağustos 1928 de büyük Türk Önderi, bütün bu zorlukları bir tek hamle ile silkip attı; bütün o zincirleri parçaladı.

O gün başlayan büyük dil inkilâbı, on yıldanberi dev adımlariyle ilerlemekte, Türk diline lâyık olduğu yüksek yeri verecek eserler yaratmaktadır.

*

Şunu düşünmek yeter :

Harf inkılâbı olmasaydı, Türk dünyasında okuma yazma bilmezliğe karşı seferberlik yapılamazdı.

Harf inkilâbı olmasaydı dil inkilâbı olmazdı.

Harf inkilâbı olmasaydı dilimizin yeryüzü dillerine bütün kültür materiyallerini vermiş bir ana dil olduğunu bulamazdık.

Harf inkilâbı olmasaydı " Güneş - Dil Teorisi „ bulunamazdı.

Kültür yolunda ATATÜRK Türkiyesi'nin ilerlemesi, harf inkilâbiyle başlamıştır.

İşte 9 ağustos 1928 de yapılan inkilâbın büyüklüğü ve önemi buradadır.

*

On yıllık tecrübe ve tatbik, harf inkilâbının ehemmiyetini göstermek için çok söze yer bırakmayacak kadar verimli olmuştur. On yıl önceye gelinciye kadar Türk genci beş yıl ilk okulda, üç yıl orta okulda okur, lise sınıflarına geçerdi de hâlâ bir kelimeyi " ha „ ile mi " hı „ ile mi yazacağını bilemezdi. Hâlâ biraz eski bir eserde bir kelimeye rastlayınca nasıl okuyacağını düşünür, dururdu. " Duran „ sözünü " devran ", " nehenk „ sözünü " nehnek „ okuyan edebiyat öğretmenleri vardı.

Bugün ise, bir ilk okul yavrusu, bir kaç ayın içinde okuma yazmayı öğreniyor, ondan sonra da gazete, kitap, eline her geçeni saldır saldır okuyabiliyor.

İşte bu sayededir ki okul çağını aşmış yüz binlerce yurttaş yeniden okuma yazma öğrenmiş, ilk okullar, orta okullar, liseler, boyuna adetleri artırıldığı halde okuma isteğiyle koşuşan Türk yavrularına yetişemeyecek bir hale gelmiştir.

Bugün, bu büyük bilgi seferberliğinin açıldığı günün onuncu yıldönümünü görmek, ATATÜRK inkilâbının büyüklüğünü düşünmek için yeni bir vesiledir.

Yokluk uçurumunun kenarına yuvarlanmış bir milleti, eşsiz bir hamle

ile yeniden varlığa kavuşturan, bunla da kalmayarak o koca millete tarihini, dilini, kültürünü yeni baştan öğreten, ona bir daha felâketin yaklaşmasına imkân bırakmayacak bütün vasıtaları hazırlayan büyük Türk Dâhisine sonsuz saygı ve şükran . . .

I. N. DİLMEN

TÜRK DİLİNİN BÜNYESİ *

Türk dilleri hakkındaki bilgimizin bugünkü durumu karşısında bu lisan grupunun tarihi ve mukayeseli gramerinin mufassalan tetkikine kalkışmak henüz pek erkendir. Her halde böyle bir işe başlamadan evvel bir sıra münferit tetkikler yapmak icap ediyor. Mukayeseli Türk grameri için tetkik edilecek mevzuun mahiyetine uygun bir çerçeve yaratmak maksadile esasta oldukça mütecanis olan bu lisan grupunun umumî karakteristiğini araştırmanın erken bir hareket olması şöyle dursun bilâkis tam zamanı olduktan başka hattâ türkolojinin bundan böyle ilerilemesi için mutlaka lâzımdır.

Danimarkalı âlim Kaare Grönbech üç cilt olarak tertip ve ilk cildini neşrettiği " Türk dilinin bünyesi -Der Türkische Sprachbau " adlı eseriyle böyle bir denemeye girmiş bulunuyor. Türk dili bünyesinin en esaslı tezahürlerini kavramak, bu lisan grupunun en geniş sahalarından toplanmış olan karakteristik misallerle bu tezahürları göstermek ve bunları Türk tefekkür tarzının hususiyetleri ile izah etmek muazzam bir deneme teşkil etmektedir.

Bu araştırmanın sıklet noktası şimdiye kadar ihmâl edilmiş olan Syntax sahasıdır. Müellif ne Türk dillerinin savtî mevcudiyetini kavramaya ve ne de asli hecenin struktur'ünü ve mevcut iştirâk vasıtalarını göstermeye ehemmiyet vermektedir; bilâkis kelime kategorilerinin mahiyeti ile kelime gruplarını keşf etmeye ve isim hallerini icap ettirdiği lahıkaların (Kasussuffixe) syntax'e ait fonksiyonlarını tayine uğraşıyor.

Eserin ehemmiyeti, burada mevzuu biraz mufassalca anlatmamıza hak verdirecek vaziyettedir.

Elimizdeki ilk cilt kelime kategorilerinin derin bir tetkiki ile başlayarak Türk dilinde birbirinden keskin hatlarla ayrılan, bütün hususiyetleriyle tebarüz eden yalnız iki kelime kategorisi mevcut olduğu haklı olarak tesbit ediliyor. İsimler ve fiiller, (das Nomen und das Verbum) bunlardan her bir kelime kategorisi yalnız kendisine raci olan lahika (suffix) grupu ile hususiyetlenir ki diğer kategoriye kat'iyen nakil edilemez. Vakıa " Nomina ve Verba „ olarak ayni savtı veren kökler mevcuttur; fakat bu haller, ekseriya sonradan vakı olmuştur ki tesadüfi olarak savtte iştirâk ile izah edilir. Bazı verbal şekillerin icap ve hale uygun olarak (Nomina) halinde hissedilmiş olması ise (meselâ *kimsä*, *närsa)* her iki kelime kategorilerini keskin hatlarla birbirlerinden ayıran umumî manzarayı asla değiştiremez.

Nominal kategori içinde kelimelerin daha küçük sınıflara taksimi ko -

(*) K. Grönbech'in, *Der türkische Sprachbau* (I. Kopenhagen, Levin Munksgaard, 1936 182 s. 4°. Dân Kr. 12, — .) adlı eseri hakkında, Kowalski'nin *Deutsche Literaturzeitung* 59 (Yahrgang 1938, Heft 17 24 April 586) da çıkan bir tenkidini dilimize ait bir eseri tanıtmasını düşünerek, tercüme ettik.

laylıkla mümkün olamamaktadır. Bir Türk isim ve sıfatlarının (Nomen) ehemmiyeti, indo - europeen dillere nazaran çok daha fazla mücerret (abstrakt) oluşunda bulunduğundan (Substantiv) ile (Adjektiv) arasında vasî bir hudut çizmek imkânı mevcut bulunmayor. Adetler yalnız esasî olmayan hatlar dahilinde dar mânasiyle (Nomina) lardan ayrılmakta ve (Pronomina) ise fark edilmez bir halde sınıf dahiline intikal etmektedir.

Bu iki büyük kelime kategorisine (Nomen u. Verbum) mukabil bir üçüncü grup vardır: (Postposition, Adverbia), işarî isimler (Deutevörter) ve nida (Konjunktion).

Ahval isim lahikaları almayan (İndeklinabilia) bu kelime notları sadece kat'ilikten uzak müphem çizgilerle biribirlerinden ayrılırlar. Bu bapta yapılacak herhangi bir ciddî tetkik, bu İndeklinabilia'dan büyük bir kısmının, donmuş bir teşekkül halinde ya Nominal veya Verbal bir menşeye malik olduğunu ve bunların bu mahiyetleriyle bu iki esas katagoriden kâh birine, kâh diğerine taksim edilebileceğini kabule müsait bulunmaktadır. Buna rağmen bu *İndeklinabilia*'lardan küçük bir kısmının menşeleri de malûm değildir ki bunları da her halde çok ehemmiyeti haiz olmayan ve diğer iki büyük kategori yanında talî mahiyette görülen bir üçüncü hususî kelime sınıfından telekki etmelidir. Bunların esaslı surette tetkiki ile zuhur şekilleri, her Türk dilindeki rolleri ve *Rektion*'leri müellife birçok faydalı tafsilât fırsatını vermektedir ki bunları buraya nakletmemize imkân görülememektedir.

Türkçe isim ve sıfatlarının (Nomen) mücerret karakteri ile alâkadar olan fevkalâde mühim başka bir hususiyetleri daha vardır: Bize pek munis gelen müfret ve cem farkları bu türkçe kelimelere baştanberi tamamiyle yabancıdır. Türkçe (Nomen) ler bidayette cinsi tesmiyeler (gattungssbenennung) olup bu cins (genus) lerin tek fertleri mi yoksa müteaddit fertleri mi gösterdiği keyfiyeti kat'iyen mevzuubahs olmadığı gibi lüzumu halinde bu hal hususî (lexique) vasıtalarla ifade edilmek mecburiyetindedir. Orhun kitabelerindeki eski türkçe, müellifin zihniyetince, henüz bizim kasdettiğimiz mânada bir cem bilmeyor. Sonradan yapılan (lar, - lâr) orada bir nevi kollektif isimler (kollektivum) dir ki bu, aslî kelime karşısında mânanın kemiyet bakımından genişlemesi için değil daha ziyade o kelime içindir. Bu keyfiyet nihayet modern lehçelerde tek ile çokluk arasında vazıh bir tefrika vusul için ancak uygurcada ehemmiyetli bir değişiklik arzetmiş olsa gerektir.

Burada hemen şu noktayı ilâve etmek isterim: Asıl kelime ile o kelimenin (lar, lâr) lahikalariyla büyütülmesi arasındaki ilk münasebetler hakkında müellif ile tamamen ayni fikirdeyim; böyle olmakla beraber eski ve yeni lisan kullanışları arasında esaslı hiçbir fark kabul edemem. " *Zur semantischen Funktion des Pluralsuffix - lar - lâr'in den Türk - Sprachen*,, (Kraköw 1936) adlı eserimde türkçeye modern tasarrufun analizi suretiyle başlıca kitabelerdeki türkçelerden edindiği tecrübelere dayanan müellif gibi hemen hemen umumî mahiyette olarak ayni neticelere varmaklığım beni bu noktada takviye ediyor. " Eski kollektiflerin sonraki akıbeti,, " Semaî cem teşkilâtının sukutu „ " Nezaket tâbiri olarak cemi ", Talî cem şekillerinin izleri „ ve saire.. Bun-

lar, Türk cezirlerinin mahiyeti ile sonraki cemlere olan münasebeti esas meselesi etrafında sıralanan muhtevası zengin birtakım müteakip fasıl serlevhalarıdır.

Takibeden diğer üç mebhas da Türk Syntax'i için çok karakteristik olan iki kelime grupuna, Nominal (yâni : Nomen + Nomen) ve Verbal (yâni : Nomen + Verbum) ayrılmıştır. Bu iki grupun tetkiki her iki esaslı cümle nevileri olan Nominal ve Verbal cümlelerin mahiyetlerini kavramaya ve ayrıca müzafiileyh ve mef'ulubih (Genitiv und Akkusativ) hallerinin rollerine nüfuz etmeye ayni zamanda fırsat bahşolmuştur.

Üzerinde kuvvetle ısrar ettiği Türk Nomina'lerinin mücerret (abstrakt) mahiyetinin neticesi olarak " iki *Nomina*'nın sadece yanyana konulması veya bir isim veya sıfatın (Nomen) de bir fiilin önüne getirilmesi ile sabit ve yekpare bir grupun meydana geleceği „ ni (S: 84) ve bunda başa getirilen isim veya sıfatın (Nomen), yanına konulan diğer isim ve sıfat veya fiilin (Verbum) mânasını değiştiren talî bir ehemmiyete düşmek suretiyle aslî istiklâlini kaybedeceğini müellif tesbit etmektedir. Başa geçirilen isim ve sıfatların (Nomen) istiklâllerini muhafazaya ahval isim lâhikaları (Kasus suffixe) ve müzafiileyh lâhikası (Genitivsuffix) Nominal grupta, mefulubih lâhikası (Akkusativsuffix) Verbal grupta hizmet görürler ki bunların fonksiyonları yakın bir mümasilet (Analogie) gösterirler.

Nominal grupta her iki unsurun atributif veya predikatif bir münasebetle birbirlerine bağlı olup olmadığını tayin etmek bazan pek müşküldür. Sonuncu şıkta bu grup bir nominal cümle teşkil eder ki bu da yeniden bir uzuvlu veya müteaddit uzuvlu olabilir. Predikatif olmayan Nominal gruplar arasında grup dahilindeki ilk uzvun istiklâliyet derecesine göre başlıca üç tipe ayrılır: deskriptiv nominal grup (meselâ Türk budun), nominal kompositum (meselâ: Qyrqiz qayany) — Kırgız kaganı), müzafiileyh terkibi (meselâ : evin kapusu), talî nominal grup (nebenordnende Nominal gruppe) (meselâ: *yer sub* yâni aynen: *Karasu)*.

İkinci uzva raptedilen ve yukarıda geçen ismi (Nomen) gösteren üçüncü şahıs mülkiyet lâhikasına harfi tarif (artikel) ilâve edilir. Müellif bu lâhikanın iş'arı fonksiyonunu mülkiyet fonksiyonundan daha aslî olarak kabul etmektedir ki bunda elbette haklıdır. Buna rağmen " harfi tarif „ tesmiyesini yerinde kullanılmış bulmayorum; çünkü bu tesmiye bu mesele ile iştigale yeni başlamış olanlar için, türkçenin indo - europeen ve dolayısiyle sami dillerdekine mahiyet itibariyle benzeyen bir harfi tarife malik olduğu zannını verebilecektir. Hakikatte ise türkçe, bir ismin (Nomen) muayyen oluşunu, sadece onun malûm farzedilen -gramerce ifade etmiş olmak için- birinci, ikinci ve üçüncü şahsa olan münasebeti ile ifadeye muktedirdir ki işte bu da müteallik bulunduğu mülkiyet lâhikası ile husule gelir. Müellif birinci ve ikinci şahsın mülkiyet lâhikasını mantıkî olarak harfi tarifin hususî şekilleri gibi telâkki ettiğinden onun üç tertipli harfi tarifi üç şahsın mülkiyet lâhikalarından başka birşey değildir ve bu yeni harfi tarif tesmiyesi bu lâhikaların iş'arı (determinierend) fonksiyonunu lâyikı veçhile kuvvetli olarak göstermek içindir. *Attribuvit nominal*

grup yâni müzafiileyh terkibi ile alâkadar olarak genitiv'in menşeyi ve mahiyeti meselesi ortaya çıkıyor. Burada " müzafiileyh lâhikasının (genitiv) evvelce ahval-i isim lâhikası olmayıp belki bir iştikak lâhikası olduğu „ hakkındaki fikri çok enteresan buluyorum ki bu lâhika ukul eshabını gösteren isimlerde kullanıldığı takdirde mülkiyet isimlerini (Nomina) teşkil etmektedir. Mururı zaman ile bir mâna tebeddülü vukua gelmiştir. " Herhangi bir şahsın mülkiyetinde olan şeyi gösterecek yerde bilâhare bizzat o şahsı sahib olarak tefrik etmektedir.„ (S: 107). Üçüncü mephasin diğer bentleri, yeni lehçeler dahilindeki nominal grupların müahhar inkişafları ile *genitiv* terkiplerindeki *prominal* tesbit lâhikalarının kullanılmasındaki inkişaflara ve ayrıca müsavi cümle fonksiyonuna malik (nebenordnend) nominal gruplar sayılar ve *(apposition)* dahilindeki müahhar inkişaflara tahsis edilmiştir.

Dördüncü mephaste isim - fiil (Nomen + Verbum) diğer tâbirle verbal kelime gruplariyle meşgul olunmak - tadır. İsmin *İndefinitus* - ki ekseriya yanlış olarak nominatif denmektedir- halinde göründüğü grup evvelemirde maksuttur ki bunda maddei asliye her hangi bir ahval-i isim lâhikası olma - maktadır. Müellifin bu şekil hakkında söyledikleri çok doğrudur : " Aslî madde adetâ açık bırakılmış ve yalnız mefhum olarak tesbit edil - miş ve müteakip münasebetleri bakımından hiçbir suretle tefsir e - dilmemiş olan nominal şekildir „ (S : 129). Bir isim ve bir fiil (Nomen + Verbum) den terekküp eden kompozisyon müellifin terminoloji - sine göre bir zirveli (eingipflig) dir; yâni " her iki kelime umumî bir mâna husule getirmek üzere bir tek kelime haline girmiştir ki bu mâna dahilinde verbal mefhum diğerine galebe çal - mıştır„ (S: 130). Fiilin başına geçmiş olan isimin faili göstermesine ihtiyaç yoktur, bu, ayni suretle " hâdisenin zamanî ve mekânî veya herhangi bir suretle vakı tadili keyfiyeti olabilir „ (1. c') " fail, bizzat hâdise ile muka - yese edildikte o derece talî bir keyfiyet teşkil eder ki hernevi zamana, mekâna v. s. taallûk eden tali hususlarla bir hizada bulunur ve başka suretle asla ifade edilmez „ (S: 131). Bu tertip, fikrimce, yalnız şeklen doğrudur; cümlenin maali bakımından tetkik e - dilince bunda biraz mübalâğa mevcut olduğunu işaret etmek lâzımdır. *Baba öldü* cümlesinde ismin rolü hakikatta bu kadar tali midir ? Halbuki cüm - leye hakikî mânasını veren failin kendisidir. Ve bilhassa iki nominal'dan terekküp etmiş olan bir nominal grupta birinci ismin kat'iyen ikincisine tâbi olması lâzım gelmediği gibi bilâkis bazı ahvalde (meselâ *apposition)* tam istiklâlini muhafaza eder; ayni hal *indefinitus* halinde öne geçirilen bir ismi havi bir verbal grupta -eğer bu isim faili gösteriyorsa- ayniyle vakidir.

Müellif, vak'a kompleksine yâni her hangi bir tali komplemanı havi fiile (Verbum) iraba tâbi tutulan bir No - mina'nın takaddüm ettiği cümleler için çok zirveli (mehrgipflig) tâbi - rini kullanıyor; zira yalnız bu cümlelerdir ki -onun zihniyetine göre- fiile karşı istiklâllerini muhafaza ederler. Bir verbal şekil önünde bulunan *İndefinitus* bir komplemani gösterebileceği için nominal bir verbal - attribut'i havi bir fiilden terekküp eden bir mürekkep cümle (komplexe) türkçe muhtelif şekillerde tahlil edilebilir.

Müellif'in muhtelif inkişaf safhalarından ve muhtelif Türk dillerinden toplamış olduğu misaller, *İndefinitus*-un fiil ile olan münasebetlerindeki büyük tahavvülleri gösterir.Birçok ahval yanında bir nominal *attribut - verbal* bir vak'anın icra tarzını, kemiyetle ifade edilen taaddüdünü, temadisini, zaman ve mekânını gösterebilir. Zamanı tayin eden *İndefinitus* halâ elyevm bütün lehçelerde pek ziyade taammüm etmiştir; halbuki bunun mekânı tayin etmesi keyfiyeti artık sakıt olmuş bulunuyor. Esasen türkçenin inkişafı, meful ile fiilin zaman ve mekân ifade eden tali mefhumlarını hususî ahval-i isim lâhikaları ile göstermek istikametinde vaki olmaktadır ki, müellifin ıstılâhları ile söylemek lâzım gelirse, müteaddit zirveli (mehrgipflig) cümlenin tek zirveli (eingipflig) cümle zararına olarak terakkisini icabetmiştir; fakat bir dil nekadar eski olursa *nominal attribut verbal*'lerin kullanış kabiliyeti de okadar büyük olur„ (S: 145). Bu keyfiyet ile alâkadar olarak müellif türkçe verbal bir cümledeki kelime tertiplerine kelâmı naklediyor. En eski şekil olmak üzere : " fail - diğer mefuller - fiil „ tesbit edilmiştir.

Fiile mukabil ismin istiklâliyeti *akkusativ* lâhikası vazetmek suretiyle muhafaza edilmektedir ki bunun sentaks'e ait fonksiyonu beşinci yâni sonuncu mephaste mufassalan tetkik ediliyor. *Akkusativ* türkçede sadece meful lâhikası değildir, belki fiilin önünde bulunan ismi vak'a ile tamamiyle kaynaşmaktan koruyan bir vasıtadır. Misâl lâzım gelirse bu *akkusativ* muhtelif lehçelerde zaman ve mekân zarflarında meydana çıkar. *Akkusativ* lâhikası mefullerde kullanıldığı takdirde fiile karşı mefule *İndefinitus* da vaki olduğundan daha büyük bir istiklâliyet verir. Bu lâhikanın hazfı veya ilâvesi ekseriya mefulun gayri muayyen veya muayyen oluşu ile alâkadardır; böylece yeni türkçede *akkusativ* lâhikası muayyen mef'ulun alâmeti olmuştur. Eserin bitmiş olan birinci kısmı mef'ulu havi ve ona mahiyet itibariyle yakınlık arzeden *subjonktiv*'li ibare (indirekte Red) halindeki verbal bir cümle-i mürekkebe (komplex) ile kapanmaktadır.

İkinci kısım *adverb* hallerini mevzuubahs edecektir. Üçüncü kısım ise fiil şekil sistemlerinin izahına tahsis edilmiştir. *Grönbechs*'in eseri büyük bir ceht sarfını icabeden, tamamiyle müstakil, derinlere nüfuz eden fikrî mesâi mahsulü olup herşeyden evvel yabancı dil tezahürlerini bizzat kendi içinden çıkarıp halletmek için her şeyden evvel bizim kendi indo - europeen düşünüş tarzımıza dayanan tertipten kurtulmak lâzım gelmiştir. Bu müşkül işde müellif çok defa parlak bir muvaffakiyete nail olmuştur ki bugün bu eser sayesinde Türk dilinin bünyesine daha az kapalı bir nazar fırlatmamız mümkün olabilecektir. Mevzuun müşkül olmasına rağmen eserin yazılışı açık ve vazıhtır. Şüphesiz bazı hükümler eserin muntazam bir hat takip etmesi lehine olarak biraz çetin düşmüştür. Fakat şunu da düşünmek lâzımgelir ki eserin ötesinde berisinde söylenmiş olan sözlerin tadilini icabettirecek olan bütün teferruatın nazarı dikkate alınması ile zaten hacmi oldukça büyük olan eserin

ehemmiyetli surette büyümesi icabedecektir.

Grönbechs'in eseri türkoloji tarihinde pekâz kimsenin ehemmiyet hususunda müsabakat edebileceği bir merhale teşkil etmektedir.

Almancadan çev. CEMAL KÖPRÜLÜ

EDİRNE'DE AYŞEKADIN HANI

Edirne, Türk tarihinde büyük bir yer kaplar. İstanbul'un fethine kadar devletin idare merkezi olan Edirne Türk sanat ve anıtlarının en güzel - lerini içinde toplamış bulunuyor. E - dirne'deki eserlerin herbiri ayrı ayrı bakımdan birer şaheserdirler.. İşte Selimiye camii.. Bu mabed yalnız Türkiye'de değil, belki bütün dünya mabedleri içinde kendine hâs bir özelliği haizdir. Edirne'deki camiler, hanlar, mezarlar, darüşşifalar hep ince ve mütekâmil birer sanat eseridirler. Ben bu yazımda Edirne'deki (Ayşe - kadın) hanı hakkında elde ettiğim malûmatı ortaya koyacağım.

Ayşekadın hanı; Türk istilâ devrinin hatıralarını canlandıran bir anıt - tır. Bu hanın sanat değerini yazmak mimarlarımıza düşen bir ödevdir. 1018 - 1609 tarihinde defterdar Ek - mekcizade Ahmed Paşa tarafından yapılıp birinci Ahmed'e armağan edilen bu eser yapılışı, büyüklüğü, ve güzelliği itibarile en güzel hanları - mızdan biridir. Macar ve Nemse illerine giden on binlerce kişilik koca Türk orduları bu ve buna benzer hanlarda konaklayorlardı. (Ahmed Paşa devrinin en meşhur zenginlerinden - di [1]. Öldüğü zaman servetinden bir kısmını -ki yüz keseyi-, zamanımızın parasına göre üç yüz bin lirayı Karadeniz sahillerini yağma eden Kazak eşkiyasının akınlarını defetmek üzere Özi kalesinin binasına sarfolunmasını vasiyet eylemişti [2]. Ekmekcizade - den sonra devrin en meşhur zengin - lerinden biri de ikinci defterdar Baki Paşa idi [3]).

Ekmekcizade'nin yaptırdığı bu kervansaray bugün hâlâ canlı bir âbide halindedir. Hanın her iki dış dıvarında gayet nefis ve herbiri başka başka tarzda yapılmış oyma pençereler vardır. Hanın içinde hayvanların ve in - sanların kış ve yaz barınmasına mahsus odalarla ayrıca tavlaların kenar - larında hayvan sahiplerinin oturma - larına mahsus yerler ve ayrıca ocak - lar vardır. Bundan başka burada ko -

---

[1] **Ekmekçizade Ahmet Paşa**, **I. Ahmet** devrinde tarihimizde büyük roller oynamıştır. Kendisi Edirne'lidir. **Kuyucu Murat Paşa** kendisinin en büyük düşmanlarındandı. Bizzat I. **Ahmet**'in şefaatiyle **Murat Paşa** tarafından katledilmekten kurtulmuştur. **Naima** tarihinde (cilt 2 s. 75) de Paşa'nın ölümden kurtuluşu kakkında şu izahat vardır. **Sultan Ahmet**, **Murat Paşa**'ya: *senden bir niyazım vardır* buyurdu. Paşa yer öpüp; "*Padişahlar kullarından rica etmek olur mu? Ferman sizindir, buyurun!„ diyecek ricam budur ki Ahmet Paşa'yı bana bağışlayasın, katlinden feragat edesin* dedikte Murat Paşa, *neçare emir padişahımındır*, dedi.

[2] *Netaicül vukuat* cilt 2 s. 370.

[3] Mezarı Merkezefendi'de ihya ettiği mescidin avlusundadır. Mezarının arkasında büyük bir çitlenbik ağacı vardır. 1050 senesi muharrem'inde vefat etmiştir.

mutanların hayvanlarını bağlamak üzere hususî daireler de göze çarpmaktadır.

Kervansarayın kapısında şu kitabe vardır [4] :

Kervansaray'ın kitabesi

Feridun menzilet şems-ü- Felek-kadr-ü melek - haslet
Ki yâni hazreti Han Ahmed ol Şah-ı kerem - mütâd
Süvar olub seadet rahşına seyrü şikâr için
Rikâbına düşüb bû bende saydefken nice sayyâd
O zillullâh Edirne tahtgâhına salub sâye
Hümayun bahtı ile halk-ı şehri eyledi dılşad
Olub mâil o şehri dilküşaye Şâhı dânâdil
Murâd edindi bir hânı cedid-i eyleye icad
Yapılsun deyu ferman edicek ol hânı âlişan
Veziran içre defterdâr oldu emrine münkad
Binâ kıldı o dem bu hanı dilkeş âbı kevser veş
Anın tarhında makdurunu sarfetti nice üstad
Olub rahetresan-ı rehrevan ol hanı âlişan
Mekin olan safalar kesbedüb gamden olur azad
Metanette bu resme olmadı mihman saray elhak
Ribâtı âlemi bennayı kudret ideli bünyad
Temaşa eyleyüb *Kesbî* dedi itmâmına tarih
Yapıldı ha Sultan Ahmed oldu bibede âbad

1018

Bu kitabeden anlaşıldığına göre birinci Sultan Ahmed'in avlanmak için Edirne'ye gittiği yıllarda bu kervansaray inşa edilmiştir. Kapıdaki kitabe (Kesbi) isminde bir şairindir.

Ekmekcizade Ahmed Paşa tarafından yaptırılarak Sultan Ahmed'e armağan edilen bu hanın sonradan (Ayşekadın hanı) diye ad almış olması dikkat edilecek bir meseledir. Bunun için halk arasında şöyle bir rivayet dolaşmaktadır : Edirne'de 873 tarihinde yapılan Ayşekadın camiinin avluları sonraları birkaç defa bu hanı onartmış oldukları için bu kervansaraya (Ayşekadın) hanı adı verilmiştir. Kitabenin iki tarafında birer halkaya bağlı ve küpeye benzer iki büyük demir sarkmaktadır. Ve gûya başka bir rivayete göre de Ayşe kadın ailesinden başka bir kadın küpelerini ve bütün mücevheratını satarak sonraları bu hanı tamir ettirmiştir, ki bunun pek te hakikate uygun olmayacağı meydandadır.

Kervansaray şimdi kısmen harap bir haldedir. Şimdi burası süpürge ambarıdır.

Edirne'de bundan başka Rüstem Paşa hanı diye meşhur bir han daha vardır. Yakın zamanlara kadar ve hâlâ tüccar, fazla malını yangın tehlikesine karşı bu hanın taş odalarına koymaktadırlar. Ayşekadın'ın tamiri Edirnemiz için olduğu kadar ulusal âbidelerimizin korunması yönünden de çok iyi ve yerinde bir hizmet olacaktır.

H. TURHAN DAĞLIOĞLU

[4] Bu kitap okunamayacak derecede tozlu bir halde ve yüksekte bulunuyordu. Temizleyip okunur bir hale getirmek için beş altı saat uğraşmak lâzım gelmişti. İşimi kolaylaştırmak için bana merdiven vermek lûtfünde bulunan Edirne elektrik şirketiyle, yazıyı temizlemek zahmetinde bulunan Edirne müzesi işyarı Necmi ve yazının okunması hususunda yardımda bulunan Edirne Bulgar Mektebi türkçe muallimi Osman Nuri'ye ve ayrıca bize yardımlarda bulunan han müsteciri Filibeli Kâşif'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

HALKEVLER NEŞRİYATI

Geçen nüshamız - S: 66 - da, son günlerde aldığımız *Duranaz*, *Ün*, *Çorumlu* adlı dergilerin, Bergama Halkevi tarafından neşredilen *Ülkü yolunda* nam broşürün isimlerini zikrederek, diğer yeni neşriyatla beraber, bu nushamızda bunlardan bahs edeceğimizi yazmıştık

Henüz, elimize Malatya Halkevi tarafından çıkarılan *Derme* adlı mecmuadan başka, Halkevleri neşriyatına ait yeni birşey —son günlerde aldığımız bazı dergiler hariç— geçmediğinden, ancak bunlardan bahsetmekle iktifa edeceğiz.

Çorum Halkevi dil, tarih ve edebiyat komitesi tarafından III üncü (Haziran) sayısı neşredilen *Çorumlu*, bu sayısında da, diğer nüshalarında olduğu gibi, Halkevleri dergileri arasında en iyilerinden olmak mevkiini kaybetmemiş bulunuyor.

Baş yazıdan sonra gelen N e ş' e t K ö s e o ğ l u' nun makalesinde, Çorum'daki Beylerçelebi (=Muzaffer paşa) camii, bu camiin zamanını tayin etmek hususunda, tarihî vesikalara dayanılarak izahat verilmektedir. *Hicrî X uncu asırda Çorum*, *Çorum'da Cerit Aşireti* başlığını taşıyan diğer iki yazı da birer tarihî tetkiktir.

Bunlardan başka, *Çorum yer adlarına* dair olan bir araştırma da vardır.

Derginin, iki kısımdan ibaret olduğu görülüyor. Bahsettiğimiz birinci kısım, iki formadır. Bundan sonra gelen bir buçuk forma, Çorum'un tarihî belgelerine ayrılmıştır. Bu kısımda, Çorum'a ait bazı kitabelerin resimleri, XVII - inci asırda, Çorum asayişini ihlâl eden Ç a n f e d a o ğ l u' na dair fermanların, mahkeme sicillerinin neşrine yer verilmiştir. Dergi, her cihetten Çorum Halkevi, dil, tarih ve edebiyat kolunun ciddî çalışmalarını gösteren ve Çorum için faideli bir vesikadır.

Sinop Halkevi tarafından neşredilen *Sinop* dergisinin 29 uncu - Haziran - sayısı çıktı, dergide, geçen sayılardan devam etmekte olan evvelce de bahsettiğimiz *Eski Sinop* başlıklı tercüme, *Sinop tarihine ilgili bir vesika* adlı makaleler, bu hususta bilgi vermek bakımından faidelidir.

Isparta Halkevi'nin neşretmekte olduğu *Ün*'ün 50 — 51 inci (Mayıs - Haziran) sayısında N a z ı m Ö r e n s u'nun yazdığı *Isparta coğrafyası* geçen nüshadan devamdır. Yine Isparta coğrafyasına ait Keçiborlu ve kükürtleri hakkında da bir tetkik bulunmaktadır. Maarife, folklora dair de yazılar vardır. Bir zamanlar, her ay muntazaman iki forma olarak çıkan *Ün*'ün, son zamanlarda gerek kemiyet, gerek keyfiyet bakımından eskiye nazaran hafiflediği, yerini *Çorumlu*'ya bırakmaya başladığı göze çarpıyor.

Ülkü yolunda, avukat H a l u k Ö k e r e n' in yazılarını ihtiva eden 4-5 formadan ibaret, Bergama Halkevi yayınlarından olan bu eserde, mukaddimede izah edildiği üzere, Türkiye'nin bugünkü vaziyetine erişinceye kadar olan devreleri anlatılmıştır.

Muharrir, cümhuriyetten evvel yazdığı bazı makalelerini, edebî bir gaye ile yazılan nesirlerini, muhtelif millî bayramlara, resmî küşatlara ait söylevlerini toplu olarak neşretmiştir.

Broşür, halkın zevk alacağı bir tarzda yazıldığından, onlara, millî duyguları zevkle aşılamak bakımından faidelidir.

BİR OKUYUCUNUN NOTLARI

NAHİD SIRRI

Bir Kırşehir tarihi ve o münasebetle

Orta Anadolu'nun mazisi bilhassa zengin olan kasabalardan biri Kırşehir'dir. Bundan birkaç yıl evvel ziyaret ederek anut bir yağmur yüzünden heman hiçbir yerini göremediğim bu gayet çok bahçeli, gayet geniş bir sahaya yayılmış ve fevkalâde ihmal edilmiş kasabanın tarihi, orada vilâyet matbaası müdürü olan Cevat Hakkı Tarım tarafından yazılmış ve ora Halkevi neşriyatından olarak neşredilmiştir. Müellif daha iki cilt neşrederek bunlardan birinde Kırşehir'in cümhuriyettenberi geçen zamanını ve diğerinde coğrafyasını anlatacağını söylüyor. Maksadım bu kitap hakkında bir tetkik yazmak olsaydı, ayrı ciltler vücude getirmekdense bir kere coğrafya kısmını başa geçirmek daha muvafık olacağını ve bu ciltte esasen bir bir serpilmiş olan coğrafi bilgileri ilk fasılda, toplu bir halde ve bir iki harita ianesile verdikten sonra tarihe girerek ve kırşehir'in en eski zamanlarından geçerek Selçukîler ve sonra Osmanlılar devrini anlatmak ve cümhuriyet devri faslından önce de Kırşehir'in tanzimattan cümhuriyete kadarki zamanına bir ayrı fasıl tahsis etmek icabederdi, derdim. Bana, bu cilt, tarih eseri veya şehir rehberi olmak arasında bocalayor gibi geldi.

Benim bu eser münasebetiyle üzerinde asıl durmak istediğim mes'ele henüz bir Ankara tarihine malik bulunmayışımız keyfiyetidir. Ve zannederimki, bu tarih, bahusus devlet merkezi yaparak bu şehire vermiş olduğumuz pek büyük ehemmiyet ve kıymetten dolayı bir cilde sığmayacak kadar mühimdir. Hemen her vilâyette o vilâyetin tarih ve coğrafyası hakkında eserler neşredilirken Ankara hakkında heman hiçbir şey vücude getirilmemiş olması garip değil midir? Vilâyet dahilinde tesadüfen yaptığım bir iki seyranın intibaları hakkında yazdığım bir iki yazının gezdiğim bu yerler hakkında yazılmış yegâne yazılar olduğunu esefle kayd edeceğim [1]. Ankara vilâyetinin de yardımiyle Ankara Halkevi bu geniş, tarihi zengin ve merkezi büyük devletin merkezi olmak payesine mazhar vilâyet hakkında müteaddit tetkik eserleri yazdırmalı ve bu işleri cidden lâyık şahsiyetlere tevdi etmelidir. Meselâ şu mevzular hatırıma geliyor: Ankara vilâyetinin tabiî, tarihî ve siyasî coğrafyası - Ankara vilâyetinin iktisadî coğrafyası - Ankara'nın Osmanlılar zamanına kadarki tarihi - Osmanlılar zamanında Ankara.

Hattâ bu kısımlar arasında da parçalamalar vüdude getirerek meselâ Osmanlılar'ın Ankara'yı ele geçirmelerinden Tanzimatı hayriyenin ilânına kadarki zamanı bir ciltte ve Tanzimatı hayriyeden Atatürk'ün ayak bastığı andan itibaren Ankara'nın bilkuvve devlet merkezi payesine yükselmesi arasındaki zamanı ayrı bir ciltte tasvir ve tafsil etmek pek mümkündür. Diğer taraftan (Ankara etnografyası), (Ankara vilâyetinde maarif ve matbuat tarihi) gibi mevzulardan, çok emek isteyen ve muvaffakıyetle başarılmaları müelliflerine çok şeref verecek eserler vücude getirilebilir. Her halde, Halkevleri'nin himmet ve muavenetlerile faraza Edremit gibi kasabaların

[1] Yeni Türk; 47 - varlık; 92, 93, 95.

bile müstakil cilt halinde tarihleri yazılmış olduğu halde [2] Ankara'nın henüz ne coğrafya ne de tarihi hakkında müstakil ve mufassal birer eser sahibi bulunmayışımız büyük bir noksan demektir. Bu noksanın izalesi için gereken mesaiye artık hemen başlamalıdır.

Colette' in tiyatro tenkitleri ve o münasebetle

Colette hakkındaki hayranlığımı bundan yıllarca evvel yazı hayatımın ilk ayları içinde söylemiştim. Willy ismini taşıyan ilk kocasının meşkı altında vücude getirdiği ilk romanlarına onun da imza atmasına muvafakat mecburiyetiyle bir zamanlar bu adamın şanına hizmet eden, bir zaman *müzikhol* sahnelerinde görünen, sonra pek çabuk gelen büyük muvaffakiyet ve şöhreti müteakib bir müddet bir nazır karısı olan ve Belçika'daki Fransız lisanı akademisinin yegâne kadın uzvu bulunan Colette, Fransız nesrinin bugünkü en büyük iki üç ustadından biri ve belki de bunların birincisidir. Hemen bütün eserleri roman olmakla beraber roman tekniği bakımından birer şaheser irtifaına erişmeyen eserlerinde üslubu, adeta mestibahş kokular neşreden, elle dokunulsa lemsi raşelere gark edecek kadar yumuşak ve insanı nefis bir kadın kahkahası kadar adeta okşayıcı ve çıldırtıcı üslubu harikuladedir. Henüz hiçbir mütercimimizin tercümesine cesaret edemediği ve bazı tarafları matbuat kanunumuzun hoş görmiyeceği kadar cür'etli açıklıkları muhtevi - romanlarından başka, madam Colette tiyatro tenkitleri de yazar. *Siyah camlı dürbün* serlevhası altında ve cilt halinde topladığı bu tenkitlerin bu def'a intişar eden dördüncü cildini okudum. Cildi terkib ve Paris'in 1936 ve 1937 yıllarındaki tiyatro hayatına ait intibaları hikâye eden bu makalelerden bir kaçını, ilk intişarları sırasında da görmüştüm. Hepsini birden toplu bir halde okurken üslubun ayni kudret ve füsunkârliğile beni yeniden teshir etti. Ve düşündüm ki, Kol e'nin kalemile bahsedilmek saadet ve şerefini kazandıkları için bir takım değersiz müellifler ve aktör ve aktrisler de ebediyen unutulmamak imkânlarına artık mazhar bulunuyorlar. Yani aynı zamanda, Colette, nin yazıları biraz da tiyatro tenkidi kaidelerinin yan bakacakları mahiyette yazılıdır. Edibe tamamiyle şahsî intibalarını anlatmakla kalmayarak hattâ eseri ve oyunu, söylemek istediği şeyleri söylemek üzere bir vesile halinde kullanıyor, ve bazan sahnedeki aktör ve aktris sanki bir romanındaki bir mahluk sıfatını alarak sesini ve uzvî hüviyetini ebediyen unutamayacak bir satır içinde tasvir ediliyorlar. Bu itibarla Colette emin bir tiyatro münekkidi değil, fakat tiyatro tenkidi bakımından belki fantezilerle dolu olan ve herşeye tam haklarını vermeyen eserde, en müşkülpesent antolojilere girecek nefasette parçalar da var. Coltte tarafından bahsedilmiş muharrir ve san'atkârların hepsine de ne mutlu!

Ve bu münasebetle düşündüm ki, bizim tiyatro müelliflerimiz ve sahne san'atkârlarımız için en büyük bahtsızlıklardan biri de türkçenin büyük ustadlarından hiç birinin tiyatro tenkidi sahasında yazı yazmamış olmalarıdır. Dünkü türk sahnesinde oynamış bulunanlardan ve medhedilenlerden Othello Kâmili görmemiş olanlara - ki maalesef ben de onlardanım - bir cümlede fakat kudretle tasvir edecek bir edibimiz bulunsaydi, bu bedbaht san'atkâr hafızalarda hayatını temin etmiş olmazmıydı? Üslubcularımız ve ediplerimiz tiyatroya pek nadiren gider ve intibalarını asla yazmazlar. Alkış sesleri altında tiyatronun inlediği ve saltanatın kendi temellerini sarsacak kadar bu alkışları tehlikeli bularak böyle alkışlanan *(Vatan yahut Silistre)* eserinin muharririni zındana yolladığı Abdülaziz

---

[2] *Tarihte Edremit şehri.* Müellifi Sahir Harimî Balcıoğlu 1937.

zamanından bugüne kadar, tiyatro tenkidi edebiyatının ehemmiyeti ve cazibesi büyük kalemlerin hiç birini teshir edüp kazanamamış, hatta bu sahada yazı yazan hiçbir muharririmiz yazmış olduğu tenkitleri müstakil bir cilt teşkil etmeğe lâyık görmemiştir.

Ve lâalettayin muharrirlerden gelişi güzel neler intihap edilip tercüme ve neşredildiği halde C o l e t t e' in bu nefis cildini işte hiç kimse tercüme ve neşretmeği hatrına bile getirmiyecektir.

Tercüme mes'elelerinden biri

Neşriyat hayatımızda tercüme eserlerin gittikçe ehemmiyet kazanan mevkii, yani Türk karilerinin tercüme eserlere karşı artan rağbetleri, tercüme bahislerine her güne şamil bir mahiyet, daimî bir aktüalite hüviyeti veriyor. Bu sebeple, geçen ay bu sütunlarda mükerreren tercüme edilen eserlerden bahsetmiş olmakla bu mevzuu tüketmiş addetmeyerek ona yine avdet edersem, umarım ki mazur görülürüm. Bu sefer bahsetmek istediğim cihet şudur: Bir mütercim eserin metnine hangi had ve dereceye kadar sadık kalmalıdır?

Tasrih edeyimki, bu sualin, bazı kısımları hazfederek veya ihtisar ederek yapılan tercümelerle ve mütercimin kendinde böyle hazflere ve ihtisarlara hakkı olup olmaması bahsiyle bir alâkası yoktur. Ben, cümlelerin bütün ifade inceliklerile tercümesinde asla mütabakatı tamme davasını mevzuubahs ediyorum. İki lisanda yazı yazmış ve hayatının sekiz dokuz yılını resmî bir dairenin mütercimliğile kazanmağa çalışmış bir adam olmaktan kendi kendime verdiğim bir salâhiyetle deyeceğimki, bu sahada ifrat ve tefritten aynı had ve derecede tevakki gerektir. Keyfiyeti iki misalle daha iyi anlatabilirim:

Şehabettin Süleyman merhumun natamam kalmış bir *Sapho* tercümesi vardır. A l p h o n s e D a u d e t, bu hakikaten güzel romanının iki kahramanı olan Jean ile Fanny'nin kurmağa karar verdikleri yuvanın eşyasını arayup almak üzere entre chien et loup mağazaları dolaştıklarını anlatır. Bunu zavallı Şahabettin Süleyman *Köpek ile Kurt arasında* diye tercüme eder. Halbuki, bu fransızça tabire vakıf olacak kadar fransızçayi bilince, Türk okuyucusu pek tabiidir-i D a u d e t' nin eserini aslından okur. Tercüme edene düşen şey, tabirin mukabilini tam bir şekilde, hudutları içinde vermekti, yani *Akşamın alaca karanlığında* gibi bir ibare kullanmaktı. Buna mukabil bazı metinlerin de gülünç bir şekilde alaturkalaştırıldığını görüyoruz. Buna dair hatırıma şu anda bir misâl gelmeyor. Belki geliyor da meslekdaşlardan kimseyi kırmamak için bu misâli rastladığım hakikî garabet ve ifratlar arasından seçmeyerek muhayyel bir misâlle göstermeği tercih edeceğim. Farzedelimki, tercüme etmekte olduğumuz bir Fransız romanında möşyö A n d r é, madam C l é m e n t i n e' yi marısını gizleyerek, olduğundan pek başka bir tarzda kendini göstermekle ittiham etmektedir ve bunu tamamiyle mahallî bir tabirle söylemektedir. Bunu aynen tercüme edersek bir *(Köpekle Kurt arasında)* yılda biz ibda etmiş olacağız. Bu vaziyette, halk lisanını iyi bilen ve bildiklerini her vesile ile gösteren bazı mütercimler, tekrar aslına nakledilse möşyö A n d r é ile madam C l é m e n t i n e' yi hayretin son haddine düşürecek bir mukabil buluyor ve mesela möşyö A n d r é' ye: (Kadın, ben senin cemaziyelevvel'ini bilirim!) dedirterek Fransız romanını Hüseyin Rahmi'nin bir halk hikâyesine benzetiyorlar.

Mütercimi o ifrattan da bu tefritten de vikaye edecek şey kendisinin umumî bilgi seviyesi, iki lisana tam vukufu, aynı zamanda da zevkıselimidir.

KİTAPLAR VE MECMUALAR

Ananiasz Zajanczkowski, *Manuel Arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks(Epoque de l'État mamelouk)*, The Warsaw society of Sciences and Letters publications of the Oriental Commission, N 2, Warszawa, 1938 XXI+56+16.

Türk kavimlerinin tarihî yayılımına çok erken çağlarda bile, müsait bir saha teşkil eden muazzam Kıpçak sahrası, Türk Dili'nin inkişaf ve kaynaşmasına da büyük bir kaynak olmuştur. Asırlar boyunca, tabaka halinde burada kökleşen muhtelif Türk boyları ve kabileleri, yayılabildikleri nisbette, kendi dillerini de yeni yeni ülkelere götürmüş, kurdukları siyasi hakimiyetleri kadar, dillerinin inkişafını ve üstünlüğünü de temin etmişlerdir. Türk tarihinde «*Memlûkler*» adiyle kaydedilen bu devirde, Türk unsurları hissedilebilecek bir kesafetle Mısır, Irak ve Sûriye gibi birbirinden uzak coğrafi sahalarda yerleşmiş, mahalli gayri türk unsurları türkçeyi öğrenmeğe mecbur etmiştir. Daha onuncu asırda Orta - Asya'da İran ve Arap dilleri ile boy ölçüşen ve devrin medenî dillerinden biri sayılan türkçe, aynı hızla XIII üncü asır Kıpçağ'ında, Mısır'ında ve Sûriye'sinde de mevkiini muhafaza eylemiştir. Bu bakımdan Kıpçak, Türk Dilinin tarihi için, çok ehemmiyetli ve tetkike değer bir saha arzetmektedir. İlk olarak bu sahayı araştıran M. Houtsma olmuştur. 1894 yılında bu sahaya ait mumaileyhin neşrettiği, *Ein Türkisch - Arabisches Glossars* (Leiden) adlı eseri, uzun zaman ehemmiyetini muhafaza etmekle beraber, maalesef Kıpçak türkçesine karşı layikile bir rağbet uyandıramamıştır. Nihayet, 1928 yılında Fuat Köprülü'nün himmeti, Kıpçak sahasına karşı muhafaza edilen umumî sükût, birdenbire kalkmış, biz de bu saha Türk şivesine ait «*Al kawânîn - ül - kulliye li - zabtül - lûgat - üt - Türkiye*, adlı yeni bir eser kazandırmıştır. İki yıl sonra Kıpçak türkçesine ait en mühim kaynak olan *Kitâb - al - İdrak* (1930) tarafından, biraz daha sonra bu eserin bir haşiyesi mahiyetinde olan ve sırf lûgatten ibaret kalan küçük bir eser de Velet İzbudak tarafından neşredilmiştir. Bu suretle Kıpçak türkçesine ait neşredilmiş 4 başlıca esere malikiz. Fakat, Türk kavimlerine asırlarca birinci derecede yatak olan Kıpçak, ve Memlûkler için ticaret merkezi bulunan Mısır ve Sûriye, şüphesiz Türk dilinin oynadığı rol bakımından Türk gramerine ve lûgatine ait daha bir sürü kaynaklara maliktir ki, bazılarının isimlerine defaatle Abu-Hayyan gibi mühim bir arap muharririnin yukarıda ismi geçen eserinde tesadüf edilmektedir. İsmi bizce meçhul olanların da büyük bir sayı teşkil ettiğini tahmin edersek, hata etmemiş oluruz. Netekim A. Zayançkovski'nin neşrettiği bu eser buna en başlıca misallerden birini teşkil etmektedir.

Profesör'ün çok yerinde olan ihtimamile neşredilen bu eser, muhtevası itibarile, Abu - Hayyan'da tesadüf edilen malzemeye pekaz servet ilâve etmekle beraber, bilhassa mezkûr eserde yanlış manalar verilen lûgatlerin tashihine yaramakla, pek mühim bir hizmet görmüş oluyor. Nâşir, bu noktayı asla unutmamış ve neşrettiği yazmaya dair verdiği malûmatta bu noktayı da temin eylemiştir. Bu suretle, ben, Abu - Hayyan na-

şiri bulunmaklığım hasebile, Profesörün çok yerinde bulunan bu araştırmasından ipiyce istifade etmiş olacağım.

Neşredilen eserin (yazmanın) taşıdığı: *Kitâb Bulğat al - muştâk fi lûgat at Türk va-l Kıfçak*, adına bakılırsa iki başlıca şiveye temas etmektedir: *Türk* ve *Kıpçak*. Muharriri bulunan *Cemal - ed - din Abu Muhammet Abdullah - üt - Türkî'nin* bu *Türk* ve *Kıpçak* türkçesi tabtında ne kastettiği nedense naşiri tarafından izah edilmemiştir. Halbuki, bu birbirinden ayırt edilmek istenen iki türk şivesi arasında müellifce muayyen farklar ve hususiyetler gözetilmiştir. Malûm olduğu veçhile aynı *türk* kelimesi bir şive hususiyeti olmak üzere Kaşgarlı Mahmut'ca da kullanılmıştır. Kaşgarlı Oğuz şivesini tebarüz ettirmek gayesile, daima *Oğuzlar şöyle, Türkler böyle* telâffuz ederler gibi kayıtlarla bir *Türk* ve bir de *Oğuz* şivesini tebarüz ettirmiştir. Anlaşılan *Cemâlettin Türkî* de Kıpçak türkçesi hususiyetlerini ayırabilmek için, bazı bakımdan umum türkçeye hâs noktaları ve farkları doğrudan doğruya umum Türk şivesinden saymış ve bütün mesaisini Kıpçak şivesi etrafında toplamağa çalışmıştır. Nitekim yazmanın mukaddemesinde eserin adı ihtisar edilerek *Tercüman - ül - lûgat üt - Türkiye* şekline konulmuştur. Müellif aslı itibarile türktür. Fakat, yalnız kendi ana dil bilgisile iktifa etmemiş, kendisinden evvel bu sahada çalışmış olan diğer iki muharririn eserinden de istifade eylemiştir. Bunlardan biri, Alâeddin Beylik el - Kıfcakî'nin: *Al - Anvâr al muzî'at'ı*, diğeri ise İmad - ed - din Davud b. Ali b. Muhammed al - Varrâk - al - Mısrî'nin *As - sah:h min ad - du-at al - muzî at* adlı eseridir. Burada dikkatimizi celbeden nokta istifade edilen eser müelliflerinden birinin Kıpçk, diğerinin ise mısırlı oluşlarıdır. Demek ki, Cemaleddin Türkî kendi eserinde hem Kıpçak, hem de mısır türkçelerini karıştırmış, yahut bu iki saha türkçesi arasında bariz bir fark görmemiştir. Hayyan'da olduğu gibi bu eserde de esas kaynak rolünü *Beylik* oynamıştır ki, bu eserin bulunup neşri Kıpçak sahası şive araştırmaları için şüphesiz temel taşı rolü oynayacaktır.

Yazma, naşirinin tarifi mucibince başlıca dört bahse ayrılmıştır: I - Tanrı ve sema tezahüratı adlarına, II - Toprak üzerindeki maddelere ve madeniyata, III - Adverb ve zamirlere, IV - Fiillere. Bu sonuncu bahis, şimdilik naşir tarafından mevzuubahis edilmiyerek, ikinci bir esere terkedilmiştir. Bahislerden ikincisi ise ayrıca 17 bölüme tefrik edilmiştir. Bu suretle eser müellifi türkçe kelimeleri mevzuuna göre tasnif eylemiş: kuşları, hayvanları, madenleri, isimleri, tohumları, dinî adları ve ilâh... birer birer müstakil bölüm halinde toplamıştır. Bir parça iptidaî olmakla beraber, bu şekil tasnif bilmediğimiz türkçe kelimelerin arapça tercümesi üzerine ve bölümüne göre, aydınlatılmasını fevkalâde kolaylaştırmıştır. Yoksa mevzuu malûm olmadan, birkaç manaya gelen arapça tercümesi üzerine, izine diğer bir yerde tesadüf edemediğimiz her hangi bir türkçe kelimeye isabetli bir mana verebilmek imkânı ihtimal haricindedir. Buna, bizzat ben Abu - Hayyan'ın neşrinde şahit olmuşumdur.

Yazma, naşirinin verdiği malûmata göre, 1451 yılında Abu Bekir nam bir zat tarafından istinsah edilmiştir. Asıl nüshanın nerede olduğu ve hangi tarihte yazıldığı meçhuldür. Yalnız müellifin adı eserde *Cemâlettin Türkî* olarak tavzih edilmiştir ki, maatteessüf naşir 21 sahifelik mukaddimesinde bu zata dair bir ip ucu dahi bulamamıştır. Her halde yazma istinsah tarihinden belki bir asırdan daha fazla evveline aittir. Abu-Hayyan'dan eserde bahsedilmediği halde, mumaileyhin de istifade ettiği *Beylik*, müşterek mehaz mevkiinde olmuştur. Bana öyle geliyor ki Cemâlettin Türkî, Abu-Hayyan'ın eserinden haberdar bile olmamıştır. Bu takdirde ikisinin de *Beylik*'ten istifade edişleri izaha muhtaç bir mesele olarak kalacaktır.

Saha itibarile, naşir yazmayı Süriye

sahasına götürmek niyetindedir. Maamafiyh, bu niyet kâfi derecede müellife iddea edilemiyor. Zayançkovski, bu iddiasını bazı arapça kelimelerin Süriye telâffuzuna ait oluşu ile, *İrbil* kelimesi üzerine dayamaktadır ki, bir dereceye kadar, naşirin fikrine iştirak etmek zarureti vardır. Fakat ben, bu fikrin takviyesinin asıl yazma müellifinin şahsiyeti ve menşeyi ile, kabili izah edilebilineceği kanaatindeyim.

21 sahifelik fransızça bir mukaddimeden sonra, naşir birçok lûgatlar üzerine yaptığı mukayese üzerine, hurufu heca sisteminde türkçe-leh'çe- fransızça güzel bir lûgat vücuda getirmiştir. Kelime telâffuzunda naşir, şüphesiz metine sadık kalmaya çalışmakla beraber, nedense bazı kelimelerde sadakatsizliklerine tesadüf edilmektedir. Meselâ metinde (s. 3) *içkisin* yazıldığı halde, naşir bu kelimeyi (s 10) *eçki* diye de okumak istemiştir. Filvaki, diğer Kıpçak lûgatları kelimeyi bu sonuncu şekilde kaydediyorlarsa da, fakat yazma, naşirinin de iddia etmek istediği veçhile, büyük ihtimalle Süriye türkçesine ait olup ve mevzuubahis olan kelime *içki* şeklinde telâffuz edilmiştir. Netekim, eserde kelime başlangıçlarında *t* yerine bolca *d* telâffuzunun hâkim oluşu bu lûgatin şive bakımından Hayyan'ınkinden farklı olduğunu sarahatle meydana koymaktadır. Meselâ: doz, ditremek, durgay, dünle, dan ve ilâh.. gibi. Ayni bariz farkları türkçe kelimelerin arap hurufatiyle tesbitinde görüyoruz ki, bu gibi orfografiye asla Abu - Hayyan'da mahal verilmemiştir. Sonra (s. 21) de *gör* kel'mesi vardır. *Mezar* manasına gelen bu kelime benim bildiğime göre gör olacaktır. Zaten naşir kendisi dahi Karaimce'den getirdiği misalde gör telâffuzunu kaydetmektedir. Sahife 45 de serçe şeklinde okunan kelime asıl metinde sirçe'dir. Bu sonuncu telâffuz bence daha doğru olsa gerektir.

Arapça metin kısmı ancak 16 sahifeden ibarettir. Kısalığına rağmen, ihtiva ettiği kelime serveti oldukça bol ve orijinaldir. Naşir, bihakkın itiraf etmelidir ki, bu eserin neşrinde çok büyük emek sarfetmiştir. Nefis bir tabı maliktir ve arapça harekelere büyük bir itina ile bağlı kalınmıştır. Kıpçak ve belki de Süriye türkçesine ait yeni bir eser kazandıran Profesör, *Zayanç Kovski*'ye burada teşekkür eder, kendisinden eserin ikinci kısmının neşrini bekleriz.

A. CAFEROĞLU

İmtiyaz sahibi : Fevziye Abdullah, Umum neşriyatı idare eden : Hasan Âli Yücel, Ankara Ulus Basımevi'nde Basılmıştır.

T. İŞ BANKASI

1938

Küçük Carî Hesaplar İkramiye Plânı

4 adet	1000 liralık	—	4000 lira
8 „	500 „	—	4000 „
16 „	250 „	—	4000 „
76 „	100 „	—	7600 „
80 „	50 „	—	4000 „
200 „	25 „	—	5000 „
384 „		—	28600 „

Kuralar: 1 Mart, 1 Haziran, 1 Eylûl, 1 Birincikânun tarihlerinde çekilecektir.

En az 50 lira mevduatı bulunan hesaplar kuralara dahil edilecektir.

HALKEVLERI DERGILERI

Halkevi'nin adı :	*Derginin adı :*	*Kaç günde bir çıktığı:*
Adana	Görüşler	Aylık
Afyon	Taşpınar	«
Antalya	Türk Akdeniz	İki aylık
Artvin	Çoruh	İki aylık
Bafra	Altın Yaprak	Aylık
Bursa	Kaynak	«
Balıkesir	Uludağ	Üç ayda bir
Burdur	Ülker	Aylık
Denizli	İnanç	«
Diyarbakır	Karacadağ	«
Elâzık	Altan	«
Eminönü	Yeni Türk	«
Eminönü	Halk B. Haberleri	«
Eskişehir	Halkevi	«
Giresun	Aksu	«
İsparta	Ün	«
İzmir	Fikirler	15 günde bir
Kars	Doğuş	Aylık
Kayseri	Erciyeş	«
Konya	Konya	«
Manisa	Gediz	«
Mersin	İçel	«
Merzifon	Taşın	«
Milâs	Yeni Milâs	«
Muğla	Muğla	«
Niğde	Akpınar	«
Niksar	Ülkez	«
Trabzon	İnan	«
Samsun	19 Mayıs	«
Sinop	Dıranaz	«
Sıvas	Ortayayla	«
Yozgat	Bozok	15 günde bir

BELLETEN

Türk Tarih Kurumu tarafından yılda dört defa çıkmak üzere neşredilen bu mühim tarih mecmuasının, Temmuz - İlkteşrin sayıları da çıkmış ve birinci cild tamamlanmıştır. Gayet nefis basılmış birçok resimler faksimile'leri ihtiva eden bu cildin zengin ve kıymetli muhteviyatı hakkında bir fikir edinmek üzere münderecatına göz gezdirmek kâfidir :

Ön söz — Belleten — Belleten *(Fransızca)* — *Prof. ÂFET, T. T. K. Asbaşkanı* — Gerilla hakkında iki hatıra — (Deux souvenirs sur la Guérilla) — Vatan ve Hürriyet — (La Société "Patrie et Liberté") — Bir Türk Amirali, XVI ıncı asrın büyük geografı : Piri Reis — (Un Amiral géographe Turc du XVI e. siècle. Piri Reis auteur de la plus ancienne carte de l'Amerique) —. Mukaddes tabanca — (Le Revolver sacré) —. *CELÂL ARAT* — Tarihe geçmeyen bir kahramanlık ve büyüklük menkıbesi —. *REMZİ OĞUZ ARIK* — Alacahöyük hafriyatının ilk neticeleri —. *Prof. HİKMET BAYUR* — Orta ve Yeni Kurunda Orta Asya ve Hindistan Türklerinde kadınların mevkii —. Son Osmanlı Hariciye Nazırının bir lâyihası —. *WILHELM BRANDENSTEİN* — Etrüskler'in ve Tyrrhenlerin en eski tarihine ait dil tetkikleri —. (Sprachliches zur Urgeschichte der Etrusker und Tyrrhener) —. *HALİL ETHEM* — Stanley Lane - Poole —. *Prof. ŞEMSETTİN GÜNALTAY* — Türk tarihinin ana kaynaklarından : Camiüttevarih.

Prof. Dr. H. G. GÜTERBOCK — Alacahöyük civarında ele geçen bir Eti mührü —. Ein hethitisches Siegel aus der gegend von Alacahöyük—. *Prof. Dr. ŞEVKET AZİZ KANSU* — Alacahöyük'te bulunan iskeletlerin antropolojik tetkiki—. (Etude anthropologique sur quelques squelettes trouvées à Alacahöyük)—. — Kumtepe neolitik kemikleri üzerinde antropolojik tetkik — Etude anthropologique sur les ossements néolithiques de Kumtepe—. *HÜSREV SAMİ KIZILDOĞAN* — Vatan ve Hürriyet — İttihat ve Terakki—. *Dr. H. ZÜBEYR KOŞAY* — Türk Tarih Kurumu tarafından Alacahöyük'te 1936 yazında yaptırılan hafriyatta elde edilen neticeler—. (The results of the excavations made on behalf of the Turkish Historical Society at Alacahöyük'in the Summer of 1936)—. *Prof. Dr. F. KÖPRÜLÜ* — Bibliyografya : Claude Cahen, le Diyârbakr au temps des premiers Urtukides—. Yıldırım Bayazıd'ın esareti ve intiharı—. *FEVZİ KURTOĞLU* — İlk Kırım hanlarının mektupları—. *Dr. ARİF MÜFİT MANSEL* — Preistorik boyalı keramik kültürleri—. *AZİZ OGAN* — İstanbul Arkeoloji Müzesinde yeni açılan para, madalya ve mücevherat kolleksiyonları—. *Prof. YUSUF ZİYA ÖZER* — Ahamen ailesinin milliyeti—. *Prof. H. SADİ SELEN* — Piri Reis'in Şimali Amerika haritası — (Die Nordamerika - Karte des Piri Reis (1528)—. *Prof. H. REŞİT TANKUT* — Alp kelimesi ve Alp'ın ırkın yurdu —. *Dr. O. ŞEVKİ OLUDAĞ* — Reaya hastaneleri ve imtiyazları — Bursa kumaşları—. *Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI* — İbrahim Bey'in, Karaman imareti vakfiyesi—. (Erklaerung und Uebersetzung der Stiftungsurkunden im Auszug) — Amedi Galip Efendi'nin murahhaslığı ve Paris'ten gönderdiği şifreli mektuplar — Yedi Ada Cümhuriyeti—. *Dr. SÜHEYL ÜNVER* — İslâm tarihinde Türk hekimlerinin mevkii ve İbni Sina'nın Türklüğü.

SAYISI : 25 KURUŞ